

HOLMI

XXII. évfolyam 5. szám

2010. május

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Takács Zsuzsa*: M. emlékére • 539
Kun Árpád: Az én nyelvem • 541
Beszélgetés a halvaszületettel • 541
Orosz István: Levelek a nagykövetnek • 542
Somssich-Szógyény Béla: Senki földje • 549
- Radnóti Miklós versfordító-pályázat**
Francesco Petrarca: Áldott legyen a nap, az év, a hónap
(*Szénási Ferenc fordítása*) • 570
Friedrich Hölderlin: Diotima (*Tassonyi Helga fordítása*) • 571
- Mann Lajos*: Ajánlat egy József Attila-töredék
hiányos sorainak pótlására • 571
Nádasdy Ádám: Részletek egy új
„Lear király”-fordításból • 579
Szvoren Edina: Bizalom • 597
Balogh Attila: Ön-eposz • 605
Szolcsányi Ákos: A felkészülés • 613
Fekvő Sztavrogin • 613
Lesi Zoltán: Négykézláb • 614
Háború • 614
Vincze Ferenc: Ha hív a haza • 615
Zelk Zoltán: Kivágott erdő • 622
Jászberényi Sándor: Hogy ne győzzünk • 622
Norman Manea: A pulóver (*Vallasek Júlia fordítása*) • 628
Joseph Epstein: Kuperman katarzisa vár (*Tárnok Attila
fordítása*) • 635

- Pályi Márk*: Bruno Bettelheim és Philip Roth • 643
Bruno Bettelheim: Portnoy pszichoanalízisben (*Pályi Márk fordítása*) • 644
Gárdonyi László: A természetűség követelménye (Adalékok a PC-s játékok fejlődéséhez) • 652
Miklya Zsolt: Élőbeszéd a példányszarvasokról • 658

FIGYELŐ

- Kovács Éva*: A „cigánykérdés” Magyarországon (Dupcsik Csaba: A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008) • 660
Mesterházi Mónika: „úgy tart a múlt, két ujjal, / akár a békát” (Balla Zsófia: A nyár barlangjában) • 666
Bartók Imre: Nem gyerekeknek való vidék (Cormac McCarthy: Az út) • 668
Nemes Z. Márió: Az állatok nyelve (Otto Weininger: Notesz – Levelek egy baráthoz) • 671

Tarján Tamás: Ádám Ottó (1928–2010) • 678
Dunajcsik Máttyás: Talán most kezdődik. Rubin Szilárd (1927–2010) • 681

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Takács Zsuzsa

M. EMLÉKÉRE

„Miért az emberektől követeli Isten az áldozatot,
és miért nem az angyaloktól?”

(Martin Buber–Rácz Péter: HASZID TÖRTÉNETEK)

Egyedül maradtam negyvenötben negyvenhárom évesen. Egyedül a fájdalomcsillapítókkal, az érzéstelenítőkkel, a morfiummal. Tükrömmel, amelyben az arcomat kifestem. Orvosasszisztensi oklevellemmel, a szemüveges, ötven körüli belgyógyással a rendelőben. Egyedül férjem, kislányom, szüleim, le- és felmenő rokonaim nélkül. A Körös-parttal, a fűzfán himbálódzó, vízbe pottyánó gyerekek nevetésével, halott osztálytársaim fotóival a csonka tablón. Elégetett barátainkkal. A Wehrmacht-tiszt mulatságos r-jeivel: – Kann ich Ihnen irrgendetwas helfen?

– Ja, bitte. Könyörgök magának, hozza vissza Auschwitzból őket. – Magas sarkú cipőimen sietek haza. Remegek a vágtyól, hogy beleszúrjak kék erekkel mintázott karomba. Hajfürtjeim röpködnek, kék szemem elfátyolosodik. Kék, kék, Mária-kék. Zöld mintás, meissen porcelánból zöld, angol teát iszom. Zöld, akár a fák tavasszal. Buchenwald, Bükkerdő. *Tanzen und singen, singen und springen.* Hajnalra sárga napfény a zsalugáter rései között. Boldogan pihenek a sárga napban. Hallom, hogy facipős lábuk csikorog a sárga homokban. – Nem is rossz halottnak lenni – bukdácsolnak.

– Ott vagyunk, ahol akarjuk, ahova visszahívunk. Ketten jöttünk, mert kettőnket hívtál egyszerre. Itt akadálytalanok a légifolyosók, együtt vagyunk sokan és lebegünk. Nem fáj semmink. Csak te hiányzol. Nem érezzük a rúgásokat. Nem kínoz éhség. Nem szivárog nedvesség csontjainkba. Mintha filmen látnánk, ami velünk történt. Ha te nem idéznéd, nem tudnánk, kinek a története ez. – Szólíts máskor is. Kérj telefonhoz az irodában. Hallják a nevemet, emlékezzenek rá, hogy voltam. – Végy császárzsömlét a fűszeresnél, mondd, a lányodnak vedd. Tegyenek bele sonkát!

– A férjem és lányom tegnap meglátogattak – mesélem másnap. – Nem is rossz halottnak lenni, mondták. – A belgyógyász kezébe fogja a karomat. Fény derül az eltűnt morfium rejtélyére. – Félek azonban, hogy kifognak érveikből, és megelégedik, hogy halottak – folytatom –, vagy én látom be, hogy igazuk van. Félek tőlük, és vágyakozom utánuk. – Meggyógyítom magát, M. M. – mondta egymás után kétszer. De én nem akarom többé kétszer hallani a nevemet. Elégedjen meg eggyel. Bármikor a szolgálatára állok, de ne kívánja, hogy érezzem, megkíván, vagy esetleg szeret.

Kivette Isten a lelkeimet, megtisztította, és mint a mosónők a pataknál, beszappanozta, ványolta és öblítette, szárította, mángorolta, majd tisztán visszahelyezte belém. Bizakodás fogott el, férjhez mentem újra, elköltöztem a bérelt lakásból. Kis-lányom született. Nagymama lettem. Századik születésnapomon a polgármester meglátogatott. Mutattam néhány fényképet neki. Emlékszem azonban, hogy volt egy másik életem, amelyről nincsen fénykép semelyik fiókban. Egy előző férjem és egy korábbi gyerekem? Nem merem kérdezni mégsem. Mi lesz, ha azt mondják: igen?

Miután megrakta a kályhát, imádkozni kezdett a szolga. A fellobbanó hasából azonban kipattant egy szikra. Tűz van! rángatták a többiek, miért nem vigyáztál? De az Írásban az áll, hogy: megszűnnek a tűz, dadogta. Erre elhamvadt valóban. Hol olvastam ezt? A Jóisten végleg itt felejtett. Ágyhoz szögezve élek, de mindenki szeret. Felaprítják a kenyeret, bögrémbe kávé töltenek. Javasoltam, látogassuk meg a szülővárosomat. Nem járnak vonatok, válaszolták, a hóesés miatt. Nem is baj, rettegek a vonatoktól. Az unokám kinevet, a repülő veszélyesebb, repül mégis.

Gyáva volnék? Mindennap társalgok a halállal. Inkább az emberektől félek. Én *nem takarom el homlokomat, ha az Arcok Olvasója rám tekint. Ők az orrukig húzzák kalapjukat. Mindennap kinyitok egy könyvet, de sohasem lapozok tovább. Egyetlen szó elég, hogy órákig elrágódjak rajta. Ágyamhoz ül ilyenkor valamelyik lányom, felolvas*

az újságból nekem. Ha megérem száznolcadik
évetem, én leszek a legidősebb magyar, mondják,
és nevetnek. Megsimítom boldog gyerekcukát.
Én el akartam dobni magamtól a világot,
de enyém-e a világ, hogy eldobjassam azt?

Kun Árpád

AZ ÉN NYELVEM

Ha más nyelven beszélek: énekelek.
A kottát ismerem, de húsos fülem
hiába erőltetem, nem hallok a
dallamot. A dallamot csakis azok
hallják, akik saját anyanyelvüket
beszélik. Míg nekem szavak kattognak,
mondat, nyelvtan, ők addig ringatóznak.
Különös süketségem csak magyarul
múlik el. Amikor kinyitom a szám,
szimfónia zendül, játszik mögöttem
a magyar nyelv zenekara. Harsognak
a mellékjelentések, döngenek a
hátsó gondolatok, minden árnyalat
hegedűjét, fagottját jól ismerem.
Szól a play back, tátoghatok, mint most is.

BESZÉLGETÉS A HALVASZÜLETETTEL

„Hát elmentél?” „Meg se jöttem.
A halál lépett be az ajtón, amit
a kopogtatásomra nyitottatok.
Arról, hogy odabent mi van,

többet tud az a szúnyog,
amelyik a halál válla mellett
imbolyogva berepült. Nem
jártam itt, de búcsúzom.

Vagyok, aki nem voltam.”

Orosz István

LEVELEK A NAGYKÖVETNEK¹

*Jönnék az örök,
 hogy kitereljék
 kandi turisták
 tarka hadát,*

*kattan a villany
 sűrű sötét van,
 s fordul a zárban
 a kulcs odaát.*

*Látod, ilyenkor
 képzeletemben
 megjön a német
 és ide áll*

*éppen élénk, hogy
 fesse tovább a
 kép közepén a
 barna halált.²*

*

*Pokolra juss, vagy juss mennybe,
 akár csak egy követ menj be:
 szóvivő,
 mint akinek nincs is dolga
 más, mint szépen meghajolva,
 s ahogy ő,
 úgy járni el ura helyett,
 s már feledni is a helyet
 íziben.*

*Légy világfi, vagy légy tudós,
 ne firtasd, hogy mit rejt a sors,
 s mit üzen.*

*S egyszer majd, merengve éppen,
 szemed egy különös képen
 ráhibáz*

¹ Jean Dinteville I. Ferenc francia király követe volt VIII. Henrik londoni udvarában. Ott készíttetett festményt magáról és barátjáról, Georges de Selve-ről, Lavour püspökéről Hans Holbein német festővel. A kép a Dinteville család kastélyába, Polisyba került. A KÖVETEK jelenleg Londonban, a National Galleryben van kiállítva.

² Holbein festményén, ha megfelelő szemszögből nézzük, eltorzított halálfej látszik.

*valami sohase látott
furcsa tárgyra, ami bár ott
van, de még sincs: mint egy fátum,
úgy jelen meg. Vanitatum
vanitas.*

*

*Vad kertjében a nagykövetnek
egy döglött, rozsdás traktor áll,
ül rajta harminc nagy madár,
sötét madár, sok éve már
várnak, s csak szemükkel követnek.*

*Övig csalánban lépegetve
mellettem Jean, a nagykövet
az elmulasztott éveket
magyarázza, és érveket
hoz föl az elcserélt szerepre.*

*Mert ő él, s én lettem halott,
már nem is hallom, hogy' beszél,
elkapja szavait a szél,
s a Szajna és a Laignes,
a két folyó a part alatt.*

*Mintha nem tudnám, úgy teszek,
hóna alatt valami durva
újságpapírba csomagolva
(az övé, vagy az enyém volna?)
visz egy kőforma csontfejet.*

*Jean Dinteville, legszebb nagykövet,
eltékozolták palotád,
de híres melankóliád,
mely oly jellemző volt reád,
örzöm, mint rám testált követ.*

*Sétálj csak tovább jó rokon,
mint hogy ha tested volna, kérlek,
félúton majd talán beérlek,
vagy várlak majd, akár egy lélek,
kővarjak közt a traktoron.*

*

*Elment hát újra mösziő Lavaur,
Magához hívta jó Lavaurt az Úr.
Hol jár, nem tudom, pedig ment vele*

*bús férfitestem boldogabb fele.
Az itt maradtra mély árnyék vetül,
holott a napra tett karszéken ül,
és verset ír – azazhoggy írok én
a nagykövet öreg kompjúterén.*

*

*Dőljön e bűnös, e csalfa
Izgága családja ki végképp,
Ne maradjon szerte e honban
Titkos erő ki a végét
Elszomorodva, vagy éppen
Vért szomjúzva siratja,
Irmagja ki vesszen e klánnak,
Légyen sánta a fattya,
Láz tizedelje meg őket,
Elvigye többit a himlő;*

–

*Elvetemült szerelemnek
Képviselőihez illő.*

*

*Volna-e kedved
átlovagolni
vélem Auxerre-be,*

*s nyári nagy esten,
kéz a kezében
nézni a holdat*

*(én a folyónak
és te az égnek
lusta vizében),*

*s bort iszogatóván
versben idézni
újra Erasmust,*

*(csak latinul, hogy
kandi turisták
népe ne értse),*

*pantomimesnek
pénzt hajigálni
tarka cserépbbe,*

*s színi pipából
messzi vidékek
jószaú mérgét;*

s nappal aludni?

*

*Kész van a piktor pénteki képe,³
torz koponyánál állnak a latrok
s várnak a végső trombitaszóra
várnak örökké.*

*Ó ha adatnék nézniük egyszer
hátra a függöny sűrű redői
közt a keresztre felszögezett test
szép vigaszára!*

*Vértanu Krisztus, szörnyü bünöknek
eltörölője, nézz te le rájuk
bús szerelemmel, s boldogan ítélj
árva Sebestyén!⁴*

*

Burgundia; talán másfél órára lehetek a Polisytól, a Dinteville család kastélyától, ahová Jean hazavitte a képet, s ahol aztán évszázadokon át függött a *Követek*: Troyes tanácsosa és Lavaur püspöke. Vonattal, busszal megközelíthetetlen az isten háta mögötti falucska, állítólag tűzvész is pusztította a kastélyt, szóval sokat hezitáltam, menjek-e egyáltalán. Chaumont-ban bérltem az autót, az ottani kiállítás megnyitása után maradt néhány szabadnapom. Faggatom a francia kollégákat, de egyikük sem hallott Polisy felől. Sárgán virító repcetáblák, ligetes, apró erdők, szinte teljesen üres utak. Félúton az egyik falucska neve Dinteville. Határában nagy, üres udvarház. Innen származtak volna?⁵ Polisy a kastéllyal kezdődik, pontosabban egy kastéllyal. A kert tele rozsdás, gazban álló mezőgazdasági gépekkel, varjúkárogással, s a tűzből megmaradt romok alapján csak nehezen képzelhető el, hogyan is festett maga az épület. Szemelni kezd az eső, aztán megkönnyörül: a felhők közül kibukkan a nap. Kutyaugatásból fonódó hírlánc jelzi, idegen jár a környéken. A parkban, a derékig érő csalánosban csavarogva egyre erősödő zúgásra leszek figyelmes. Köveken bukácsoló, zuhogókon habzó megáradt folyócskához jutok. A Szajna. Apró, bizonytalan állagú híd szeli át, végig a lábam elé nézek, nehogy egy korhadt pallót, egy törött deszkát válasszak, s csak átérve pillantok föl ismét: egy másik, egy hatalmasabb kastély áll előttem. Az igazi, a Chateau. A nagykövet háza. A tűzvész itt sem múlt el nyomtalanul, a tetőszerkezet zöme megsemmisült, a padlás részben beomlott, de a falak állnak, és az ajtók, az ablakok többsége is ép. A kas-

³ Nagypéntek napját, 1533. április 11-ét állította be Holbein a képre festett naptáron.

⁴ Szent Sebestyén a melegek védőszentje.

⁵ A XIV. században a család egy Pierre de Jancourt nevű őse vette fel a birtokán található Dinteville település nevét. Pierre második fia, Jean telepedett meg a közeli Polisyben 1320 körül.

tély két hosszanti oldalán két folyócska szalad a Szajnába, a két ágra szakadó Laignes. Csak egy született nobilitás, lobogó köpenyű reneszánsz lovag toppanthatott csizmájával a kis sziget közepén a sárba: márpedig itt lesz a palota, sehol máshol! Esős idők voltak, örvényes robajlással csattan össze a két víz. A főlépcső előtt rozsdás darus kocsi. A kerekek közt növénybokrok jelzik, nem mozdult onnan évek óta. Többször megkerülöm az épületet, végigpróbálom az összes lehetőséget a bejutásra, már adnám föl, amikor meglátok egy nőt a távolban. Integetek, sietek felé, de mire a közelébe jutnék az övig érő fűben, eltűnik. A nyomok arra utalnak, szükségét végezte az elhagyott tájban. Távolabb, valami gazdasági épület udvarán kisebb társaságra lelek. Két nő, három férfi; angolul ugyan nem értenek, de Holbein neve és főleg Dinteville-é célba talál. Egy fiúról kiderül, övük a kastély,⁶ és pezsgőgyártással foglalkoznak. Úgy látom, a kompánia is inkább pezsgőügyben érdekelt, de az idegen kedvéért, aki én volnék, benne vannak a kastélylátogatásban. A fiú – Quentin Beaufort a neve – már hozza is a nagy kulcsot, és forgatja a rozsdás zárban. A csönd mély, akár a tengerárkoké. Mintha víz alatti utazáson vennénk részt, egy rég elsüllyedt hajó tágas gyomrában tempózunk, kerülgetjük vagy félrehárítjuk utunkból a hínárként lengő pókhálófüggönyöket. Ha olykor levegőt veszek, heves köhögési roham tör rám. Mindenem vastag por ül, a mozgásunk keltette hullámok fölkavarják s a zsalugátérekéből zsinórozó fénypázmák ringatni kezdik a csillogó szemcséket. Az ablaktáblák közt üres kitinvázakat hintáz a huzat, olyanokat, amelyek ma már hiányoznak a rovarhatározó atlaszokból. A berendezés túl eklektikus ahhoz, hogy a korát meg lehessen határozni. A bútorokat nem az idő, inkább a tűz vagy pontosabban a tűztöltés viselhette meg. A tárgyakat fedő sűrű portól minden forma a negatívjába fordul, s úgy jelenik meg, akár az előhívott, nagyításra váró filmekben. A kandallón álló mellszobrot, a fotelok karfáit, a súlyos függönyök redőzetét, a szekrényajtók díszes fogantyúit, a könyvgerinceket, biliárdgolyókat, zongorabillentyűket, de még az ebédlőasztalon felejtett horgolt szegélyű abrosz épp hogy meggyűrt hullámait is ott sötétítette meg a por, ahol a felülről szállongó lassú fény szokott megülni.

Különösen mély nyomot hagy bennem egy porral fedett kicsi tárgy, félgömb alakú papírnehézék. Az az üvegből készült giccses szörnyűség, amelyet ha megfordít az ember, hópelyheket imitáló fehér szemcsék kavarnak benne, hogy aztán leülepedjenek újra a gömb alján hullámzó alpesi tájra. Valami belső parancs megállít, mielőtt megfordítanám, s egy másik már lök is szelíden tovább. Nincs jogom bolygatni az elmúlt időt.

Szobák során siklunk keresztül, és egyre biztosabban érzem, nem a térbe, az időbe úszunk egyre mélyebben. Hosszan kerülgettem a kastélyt, mielőtt bejutottam volna, tudom a kinti épület hosszát, szélességét, még le is léptem talán, a benti távolságok azonban sehogy sem állnak arányban azzal, amit odakint tapasztaltam. Az örvénylő, vége nincs teremláncot egymással szembeforduló tükrök sokszorozzák, s e vízfoltos hatalmas tükörlények abban különböznek az általam ismert szállodahallokban és színházi előcsarnokokban álló tükörtábláktól, hogy csak az előttük álló halott tárgyak képét adták vissza. Az élőkét nem. Talán aludtak még, vagy elszoktak ettől a mozgalmas élettől, amelyben forgolódo, hangoskodó lények, nők és férfiak arca szeretne felismerhetővé változni bennük. Egyre biztosabban érzem, hogy az ideje ezeknek a tükröknek más. Lehet, a Gergely-naptár időátállítását mulasztották el beléjük táplálni, vagy valami hosszú gyász okán elébük húzott sötét kárpit miatt maradtak ki évtizedek, évszázadok az életükből, s most azt tükrözik, ami valaha előttük állt, s talán kétségbeesve igyekez-

⁶ A Dinteville család a XVII. században kihalt.

nek behozni valami keveset a késedelemből. Így képzelem, de valójában ez a kétségbeesés egyáltalán nem látszik rajtuk. Állok a legnagyobb tükör-Matuzsálem előtt, és érzem, ahogy lassan megszilárdulnak a körvonalaik, átlátszóbból áttetszővé válok, majd kitakarom a mögöttem lélegző tölgylevélmintás tapéta ember formájú szelvényét. Tudom, már az idő egy másik stádiumában történik mindez, s egyre távolabbról hallatszik a franciául fecsegő halcsapat hangja.

Biztos vagyok benne, hogy az épületet az én követem ideje óta átépítették. Talán többször is. A felső emelet apró szobái valaha egyetlen termet alkothattak. Gyanúm szerint ott volt a festmény, illetve a festmények. Mert nem csupán Holbein híres képének, a *Követeknek* a helyét kutatom. Egy másik is lógott ott, a *Követek* párja, *Mózes és Áron a fáraó előtt*.⁷ Azt az ószövetségi jelenetet ábrázolja, amelyben a zsidók szabadon bocsátását kérő testvérek botja kígyóvá változott. Szerepjátszó kép, Mózes Jean, az én nagykövetem, Áron François, a bátyja, és ott a többi fiú is, a trónörökös megmérgezésével vádolt Guillaume,⁸ a párbaj elől szökő szodomita Gaucher,⁹ sőt a kép kedvéért föltámasztott Louis is. A fáraó szerepében I. Ferenc francia király. A szignatúra szerint ezt a képet is Holbein festette. Vajon ki, mikor és miért írta a kép alá a nyilvánvaló hazugságot? És mért ragaszkodott hozzá annyira, hogy Holbein arcképét is ráfestette a képre, a csoportkép kiforduló szélső tagjaként, ahogy a festőnarcképeket szokták.

Csavargok a romos kastélyban, hol közelebből, hol meg távolabbról hallok új ismerőseim hangját, zsebkendővel törlöm a szememből a port, fújom az orrom. Lezuhant gerendákat és feldőlt radiátorokat lépek át, fuldoklom a portól, és képzelődöm. Az 1540-es években a megtépázott öntudatú família nekilátott, hogy újra fényt vigyen a falak közé. Új lépcsők, szobordíszek, bútorok. És az új kép, a festő úgy készítette el, hogy méretében is megegyezzen a *Követekkel*, az igazi Holbeinnel. Ez persze azt is feltételezi, hogy a *Követek* már nincs félbevágva.¹⁰ A nagykövet kedvese, Lavour püspöke ekkorra már halott, nincs miért rejtegetni tovább a kép jobb oldalát. Jean az új festőt bízza meg az összepásztással, neki kell a táblák közti rést kikennie, s ő festi meg a halott barátra emlékező titkos motívumot is. A festmény anamorfózisa, a halálfej ekkor került a képre. Azt sem Holbein festette.¹¹ S ekkor nézett először igazán egymásra a két műalkotás. Valószínűleg ekkor lett nyilvánvaló a kép nézői, a kastély gondosan megválogatott látogatói számára, amit csak Jean sejtett, oly sokszor elképzelt látót is talán valami belső látomással, hogy ugyanaz a varázslat élteti mind a két képet. A kígyóvá transzformálódó bot Áron kezében és a koponyává változó anamorfózis egy tőről fakad. Ma már egy óceán választja el egymástól a két festményt, most mégis együtt látom őket a zsaluk közt beszűrődő párhuzamos fényszalagok közt.

⁷ Ismeretlen művész alkotása, bár az aláírás szerint ezt is Holbein festette. A kép jelenleg New Yorkban, a Metropolitan Múzeumban van kiállítva.

⁸ 1536 nyarán megvádolták I. Ferenc fiának, François-nak a megmérgezésével, majd felmentették.

⁹ Szodómiával vádolta meg egy unokatestvére, amit Gaucher visszautasított. A király nyilvános párbajra kötelezte őket, de Gaucher inkább az önkéntes száműzetést választotta, ahová vele tartott két bátyja, François és Guillaume is.

¹⁰ A *KÖVETEK* restaurálása során kiderült, hogy a bal oldali fele sokkal kopottabb állapotban van, mint a jobb. Lehet, hogy egykor kettéválasztották a függőleges fatáblákra festett képet, s csak a Dinteville-t ábrázoló részt „használták”.

¹¹ A szövegben előforduló hipotéziseket, hogy tudniillik a *KÖVETEK* anamorfikus koponyája nem Holbeintől származik, hogy a követ és a püspök közt homoszexuális kapcsolat volt, a művészettörténet nem bizonyította, igaz, föl sem vetette.

A plafont átszakító gerendák egyike-másika komoly útkadály. Át kell kapaszkodni rajtuk, vagy átbújni alattuk. Kisebb-nagyobb lyukakon zuhan be a napfény, és szeszélyes ábrákat rajzol a padlóra. Összetört cserepek közt, leszakadt lépcsőfokokat átlépve botladozom, egyre sötétebb termekben, folyosókon tapogatózom. A folyók zúgását, robajlását egyre erősebben hallom. Valószínűleg már a talajszint, talán a vízszint alatt vagyok az épület nyirkos, langyosan párálló alagsorában. Olyan sötét van idelent, hogy a falat tapogatva kell haladnom. Mintha a Styx nyírka, a Létke csőtörése szivárogná a falakból.

Töprengésemből Quentin sürgetése riaszt föl, mutatna még valamit. Egy pincefolyosó végén hangos csikorgással nyílik a vasajtó, mögötte sok ezer pezsgőspalack. Kinyit egyet, s a koccintásra emelt pohárról eszembe jut az a bizonyos harmadik elmélet, amely időről időre fölmerül, s amely mellett legutóbb egy londoni konferencia szünetében oly hatásosan érvelt Michael Daley. Azt bizonygatta, hogy a képet nem jobbról és felülről kell nézni, ahogy a National Gallery kiállítása szuggerálja, nem is balról és alulról, ahogy én egyre rögeszmésebben képzelem (még ha nem is leltem rá a kastélyban arra a bizonyos lépcsőre, amely miatt voltaképp idejöttem, s ami az alulnézet elengedhetetlen kelléke lenne), hanem szemből kell nézni, szemből, de persze nem a szokásos módon, hanem egy üveghengeren, esetleg épp egy karcsú pezsgőspoháron át. Ha megfelelően csiszolt a pohár, olyasmi, amelyet most összekoccintok az újra összeverődő kastélylátogató kompánia tagjaival, akkor képes olyan torzulást adni annak a bizonyos amorf alakzatnak ott a festmény alján, „összerántani” a széles képet, hogy az koponyának látszék. A polisyi kastély szalonjában a fogadások után borral töltött poharakon át nézegették a jóllakott vendégek a halálfejet, majd az „optikai segédeszközt” összekoccintva ismételték a házigazda jelmondatát: „*memento mori*”.

Fölhajtok még egy pohárral (itt állítólag bátrabban poharazhatnak a sofőrök, mint otthon), aztán mennék is, későre jár, szállást kell találnom éjszakára. Mielőtt indulnék, Quentin még kinyitja a kastély melletti kápolnát. Ott, a sötét padló deszkái alatt fekszik a nagykövetem. Valószínűleg a testvérei is. Nem tudom, látszik-e rajtam a meghatottság. A közeli Essoyes-ben, Renoir városkájában találok egy panziót. Nehéz elaludni. Megpróbálom felidézni, emlékezetből lerajzolni a két férfit. A fiúkat. Koruk szerint éppen a fiaim lehetnének. Én meg az ő ötödíziglieni ükunokájuk. Tussal, golyóstollal, krétával próbálkozom, ami a kezem ügyébe kerül. Tudom a nevüket, a foglalkozásukat, tudom, mi érdekelte őket, ismerem az életrajzukat, a családjukat, a szenvedélyeiket és a hibáikat. Hallom, ahogy különböző dolgokat mondanak, és élvezik, hogy franciául beszélnek. Férfiasan affektálják a legnőibb nyelvet. Magázzák egymást. Önözik. Megbeszélnek egy sakkeladványt. Egyikük Rilkével levelez, a másik átlovagol Auxerre-be, hogy megnézzék az új magyar igazolást a Troyes elleni felkészülési meccsen (szponzorálja a csapatot). Dölyfös, merengő, leleményes, rajongó, kudarcos, tépelődő, hiú, érzéki, sztoikus, hencegő, magányos sznobok. Szeretnivalók. Ötszáz év múltán nézem őket, és ők néznek engem. Nézem a szemüket, megpróbálom elkapni a pillantásukat. Alig tudok róluk valamit, és nem tudom kitalálni, mire gondolnak. Az sem vigasztal, hogy legalább ők ismerik az én gondolataimat. Bár lehet, nem izgatja őket különösebben. Lerajzolom őket újra, egyre közelebről. Istenem, a nézésük, a tekintetük ugyanaz, mint amelyik Holbein pillantását kereste. És ennyi elég is.

Somssich-Szógyény Béla

SENKI FÖLDJE

Reggel óta rakodott a hajó, este lett, mire az utolsó DP¹ is felszállott rá, s elvonták a hidat. Senki sem integetett, hajigált szerpentint – nem volt kinek. Ehelyett a hajó ebédlőjébe mentünk, hogy útitársainkkal ismerkedjünk, tájékozódjunk. Hamarosan rátaláltam a két magyar fiúra is, akik mellém ugrottak, amikor a degeszre tömött táskám kiesett a kezemből, s tartalma kiborult a kikötő kövezetére. A fogantyúja szakadt el, de nem nyúlhattam utána, mert a másik kezemmel a magunk varrta szatyor fülét fogtam, amelyben hat hónapos fiam szendergett. A hevenyészett bölcső másik fülét feleségem – Panni – szorongatta, míg a bal kezével leánygyermekünket, a négyéves Ancsit vezette. A két fiú – név szerint Kálmán és Tibor – a kidőlt holmit visszagyömöszölte a táskába, majd valami madzaggal átkötözte, és segítette a hajófenékre vinni, ahol a hálótermek voltak. Aztán, ahogy jöttek, oly hirtelen el is tűntek. Az ebédlőben rengeteg ember szorongott, s a zsvajban már a saját hangunkat sem hallottuk, amikor a lábam alatt megmozdult a padló; persze nem a padló mozgott, hanem a hajó: elindultunk. Kiléptem a füstös terem bábeli zúrzavarából, felmentem a fedélzetre. A hajó teste csendes remegéssel vette át a propellert forgató gépek ütemét, lankadatlan kísérőnket Ausztráliáig. Új barátaim is odajöttek, és én megköszöntem a segítségüket. A korlátnak dőlve néztünk vissza a távolodó partra, a bremerhaveni kikötő hunyorgó lámpasorára. Fejünk felett sirályok csapongtak, s ahogy ott álltunk, a tenger fuvallatával a hajunkban, úgy éreztük, hogy összetartozunk, és szemmel tartjuk majd egymást a távoli szigetországba vezető úton, melynek kényszerűségét a kaland ígérete feledtette.

Nápoly mellől, a bagnoli menekülttáborból kerültünk Brémába másfél napos vonatozás után. Három hónapot töltöttünk az IRO² barakkjaiban, ahol a mindenünnen odasodródott menekültek várakoztak arra, hogy valamely befogadó állam listájára kerüljenek. Mint egy nagy árvíz hordaléka, mely eltakarításra vár. Műfalakkal elválasztott, ún. *paravánok*ban laktunk, s birkaakolnak is beillő hosszú teremben étkeztünk bádogedényekből, melyeket a fal mentén elhelyezett vályúkban mostunk el a hidegvíz-csapok alatt. A tábor személyzeti osztályának a főnökét Martonnak hívták. Úgy mondták, Márai Sándor féltestvére. Mint bérelszámolót alkalmazott az irodájában. Elkísértem nápolyi útjaira, s egy alkalommal megmutatta a híres bordélyházakat, ahol magyar lányok is dolgoztak. A tábor miazmás légtöréből kilépve fellélegeztem a bolondos forgalmú, zsigongó városban, ahol úgy tűnt, hogy tótágast áll a világ, mégis mindenki tudta, merre tart, mi a dolga. Arra vágytam, hogy minél előbb visszakerülhessek a *normalis* élet kerékvágásába. Ausztrália azonnali behajózással kecsegtetett, s a hajójegyet az állam fizette, kétéves munkaszerződés ellenében. Aláírtam a papírt, rátettek a listára. Mielőtt útnak indítottak volna, fertőtlenítettek. Meztelenre vetkőzve – férfiak, nők külön-külön – járultunk az unott arcú (szintén DP) ápoló elé, aki hurkatöltőhöz hasonló fűjtatóból sárga port lövellt ránk. A dúsabb szőrzetű férfiakra kétszer is rápuffantott: biztos, ami biztos. DDT³ por volt, méreg a javából.

Ésszerűbb lett volna Nápolyból kihajózni, de az IRO bürokráciája másképp rendezte. Valószínűleg azért, mert a kihajózásra várakozók többsége – lengyelek, baltiak –

Brémában gyülekezett. Így, két nap múltán – útban Szeu felé – újból viszontláttuk a Földközi-tengert. Körutazással búcsúztunk Európától, *minden bajok forrásától* – gondoltuk akkoriban. A hajót Fairsea-nek⁴ hívták, de a nevét már a Biscayai-öbölben meghazudtolta. Hatalmas hullámok táncoltatták a 14 000 tonnás hajót, 1909 emigránssal a hátán; dülöngtünk, hányódtunk, s a fiam bölcsőjét az ágy lábához kötöttük, hogy el ne sodródjék. Külön hálótermük volt a nőknek és a férfiaknak. Panni a háromemeletes *bunk* alján aludt, középen Ancsi, felette egy olasz lány. Sok olasz volt a hajón, Venezia Giulia-iak. Ők arról a területről jöttek, amit a jugoszlávok kebelezték be a háború után. Panni hamar megalapozta tekintélyét közöttük, amikor látták, hogyan védte meg a kis Ancsit a terebélyes *signora* szekálásától a rossz szagú mosdóban. A víztől súlyos felmosórongyot emelte rá, s ékes olasz nyelven adta tudtára, hogy az arcába vágja, ha nem hagyja abba a gonoszkodást. Ettől fogva az asszonyok jóindulatukba fogadták Pannit, és szívesen láttak engem is, amikor reggelente bevittem a tejet, amit *meta* kocka lángján melegítettünk a hordozható főzőalkalmatosságon.

Olaszul Rómában tanult meg Panni. Én már tudtam egy keveset abból az időből, amit a perugiai nyári egyetememen töltöttem 1939-ben. Rómába azért mentünk, hogy az IRO ottani irodájában intézzük kivándorlási ügyeinket. Városnézés közben betértünk egy lámpaernyőüzletbe, ahol a tulajdonosnő, mikor meghallotta, hogy kivándorolni készülünk, felajánlotta, hogy megtanítt lámpaernyőt készíteni. Kapva kaptunk az ajánlaton, s másnap munkába álltunk. Panni az anyagot szabta-varrta, én meg a pedálos forrasztógéppel bajlódtam, melyen a drótvázakat forrasztották. A varrónők dallamos csevetelése túlszárnyalta a varrógépek zakatolását, s rövidesen Panni hangját is ki lehetett venni ebből a kórusból, melyet a forrasztógépek józan koppantásai ellenpontosztak.

Utolsó filléreinket költöttük Rómában. Sajton és tejen éltünk a Via Gregoriana kis panziójában, s pazar lakomának számított, amikor régi barátom, Pallavicini Hubertus frissen sütött pizzával vendégelt meg az utcai árusnál. A kor bűvitalát, a Coca-Colát ittuk hozzá. Hubertus a Máltai Lovagrend Via Condotti-i székházában dolgozott, szállást is ott kapott. Látogatásomat a térdnadrágos komornyik szakította meg, hogy jelentse: a rend főnöke útban van az ebédlő felé. A máltai lovagok egyik erénye a pontosság, s lekésni az ebédet több lett volna, mint illetlenség. Korgó gyomorral távoztam. Esténként a közeli *trattoriában* találkoztunk a magyar emigránsokkal. A jó olasz bor olcsóbb volt, mint a Coca-Cola, s ha telt rá, borjómáját vagy pájslit vacsoráztunk, mert ezek voltak a legolcsóbb ételek. Itt akadtunk össze Hajnal János festőművésszel és a Sulner házaspárral. Hajnal János egyházi témájú képeket festett. Tehetségét a Vatikánban is felismerték, s ezért Rómában akart maradni. Sulnerék mint írásszakértők hamisították a Mindszenty-pőr iratait. Iszonyodva attól, amit elkövettek, menekültek az országból, s külföldre érve az amerikai sajtóban tárták fel a bíborost inkrimináló iratok hamisságát. Sulner László még abban az évben szörnyethalt Párizsban. Harmincéves volt. Szívroham, mondták, de felesége váltig azt hangoztatta, hogy az ÁVO ügynökei mérgezték meg. Juranovich Ferit, egykori osztálytársamat a Via Veneto kávéházának teraszán pillantottam meg. Apja szállodás volt Pécsen. Eszpresszóját kavarva jártatta a szemét a fel-alá hullámzó sokaságon. Aki híresség, legyen az filmszínész, művész, amerikai milliomosnő, arisztokrata vagy kurtizán megfordult Rómában, az szinte kötelességszerűen tette kirakatba magát a híres korzón, melyet később Federico Fellini örökített meg emlékezetes filmjében, a *Dolce Vitá*ban. Feri mellé ültem, örültünk egymásnak. Feri elmondta, hogy mint statisztá dolgozik a filmstúdióban. – Amióta megjártam a menekülttáborokat, amúgy is afféle statisztának érzem magam – magyarázta –, a stúdióban meg is fizetnek érte.

Feri szavai jártak a fejemben a hajón. A fedélzetet ellepő emigránsok akár egy tömegjelenet szereplői is lehetek volna – gondoltam –, akik a láthatatlan rendező irányításával játsszák el a képzelt színjáték jeleneteit. A következő felvonás a partraszállás lesz. De hol voltunk még ettől! Addig is azon kellett lennünk, hogy életünket elviselhetővé tegyük a zsúfolt hajón. A magyarok és a lengyelek hamarosan hangadók lettek, küldöttségeket menesztettek az olasz kapitányhoz. A tisztek és a matrózok olaszok voltak, nem kellett sokat magyarulnunk. Péterfy Jenő volt repülőtiszt és szókimondó francia felesége járt az élen; ők járták ki, hogy a gyermekes anyák és családjaik jobb ellátást kapjanak. Csáky Gábor – önkéntes bajtársam a háborús években – avval lett népszerű, hogy társasjátékokat rendezett, fényképezett, s mellesleg zongorázni is tudott. Soha nem volt tengeribeteg. Amíg legtöbbünk sápadtan dőlt a korlátnak, ő megelégedetten üldögélt a pohár rum mellett az ebédlőben. Azt tervezte, hogy disznóhizlaldát létesít Ausztráliában. Követve apja példáját, aki a budafoki állami hizlaldáknak volt az igazgatója. Kálmán naplót írt, amit szívesen megmutatott, ha megkértem rá. (Sajnos elveszett.) Összebarátkozott az olasz lánnyal, aki Ancsi fölött aludt. Egy reggel ő vitte be a tejet Panninhoz. Magas fiú volt, a feje odaért az emeletes ágy tetejéhez, s amikor a tejet átadta Panninak, a lány is megcsókolta. Az Aczél házaspár – idősebb nálunk – igen jó barátunk lett. Megszerették Ancsit, foglalkoztak vele. Aczél Jóska a csepeli Weisz Jenőnek volt a sofőrje és bizalmasa. Rokonok várták Sydneyben. Ő autójavító üzemet készült nyitni. Összebarátkozott a hajógépésszel, segédkezett neki. Nem jártunk úgy, mint egy másik hajó, mely hetekig vesztegelt az Indiai-óceánon, trópusi hőségben, géphiba miatt. A port-szaídi kikötőben az arab árusok a hajó oldalához eveztek, úgy kínálták a vacak portékájukat. Hosszú rúdon tolták fel az árut, a pénz is azon ment le. Felhoztam a hálóteremből a durva posztóból készült barna télikabátot, amit a németektől kaptam Brémában. Mutatom az arabnak, mit ad érte? Ujjainkkal alkudoztunk. Mikor megállapodtunk, feltolta a pénzt, s én ráakasztottam a kabátot a rúdra. Örültem, hogy megszabadultam a csúnya kabáttól. Útitársaim a fejüket csóválták, majd gratuláltak, hogy túljártam az arab eszén – mert hát kinek kell télikabát Port-Szaídban? Közben az arab már azt számolta, mennyit keres rajta, amikor az Európába visszatérő hajó egyik utasának adja majd el.

Az Egyenlítőt Újév napján léptük át az Indiai-óceánon. Egy időben értünk a déli féltekére és a század második felébe (1951). Vajon jobb lesz-e, mint az első fele? Az ünnepségen nem durrogtak pezsgősüvegek, de a gyermekek szépségversenyén Ancsi nyerte az első díjat. Jutalmul a kapitány asztalánál vacsorázott. Bécsi szeletet tálaltak, és Ancsi megkérte a kapitányt, hogy vágja fel neki. Gábor slágereket játszott a zongorán. Éjfélkor a zongora tetejére ugrott, s fejen állt rajta. Szinte demonstrálva földrajzi (s egyéni) helyzetünket. A zongorát az egyik tiszt vitte a nővérének Melbourne-be. Hogy ne kelljen bepakolnia, az ebédlőben állította fel. Csákyra nem számított. A hőség miatt sokan a fedélzeten aludtak. Mintha hullám ringatta volna a takarójuk alatt összegubancolt párokat, holott a tenger sima volt, mint a tükör. S amint a Nagy Medve otthonias képe a vízbe hanyatlott fölöttük, a másik oldalon a Dél Keresztje vonult az égre. Az olasz lányok a tisztek kabinjaiban hancúroztak.

A melbourne-i kikötőben a dokkmunkások feljöttek a fedélzetre, s banánnal kínáltak, mint a majmokat. Aztán átrakták a cókómókunkat a hajó mentén várakozó vonatszerelvényre, mely a bonegillai befogadótáborba vitt. A vonat ablakából kiaszott mezőket, csupasz dombokat láttam. Megfeketedett fatönkők árulkodtak arról, hogy ott valami kor erdő zöldellt. Félúton megálltunk egy állomáson. A peron hosszában szendvicseket

és süteményes tálakkal megrakott asztalok sorakoztak. Az asztalok mögött nyári ruhás asszonyok sűrűlödtek, s töltötték a teát a porceláncsészékbe. A gyermekeknek tejet adtak. Soha olyan jól nem esett tea, mint amit akkor ittam. Az asszonyok a *Country Women Association*⁵ hölgyei voltak: a környék farmerjainak női hozzátartozói. Csöppet sem hivalkodva, minden ceremónia nélkül adták tudtunkra, hogy szívesen látnak.

Majd' öt hétig voltunk a tengeren. Amikor a tábor kintjában reggeliért sorakoztam, meglepett, hogy szilárd talajon állok. Zabkása mellé pirítós kenyeret, kisütött birkaszeletet és *bacont* kaptunk. Eltartott egy ideig, míg megértettük a szakáccsal, hogy ez nem a legmegfelelőbb csecsemőkoszt. Az egykori katonai tábor deszkából épült barakkjait egyszobás vityillók váltogatták, s mi egy ilyenben kaptunk szállást. A vaságyakon *kapokkal*⁶ tömött matrac volt, azon lepedő, takaró. Mikor felemeltem, óriási barna pók iramodott ki a takaró alól. Eszembe jutott a német gyáros figyelmeztetése Ausztriában, amikor meghallotta, hogy Ausztráliába igyekszünk: – Mi van ott? Kígyók, pókok és krokodilok – óvott, maradjunk inkább Európában. Ijedtemben eltapostam a pókot, s a maradványait átvittem a szomszédomhoz. – *Huntsman pók*⁷ – nevetett –, teljesen ártalmatlan. Ha kicsi feketét látsz piros ponttal a hátán: annak a szúrása halálos lehet. – Az újonnan érkezett emigránsokat interjúvoló tisztnek Barcza Erzsébet tolmácsolt, volt angliai követünk, Barcza György lánya. Az angol származású tiszt a legnagyobb udvariassággal beszélgetett velem, de utólag megjegyezte – mesélte Erzsébet –, hogy az volt az érzése, valamit elhallgattam. Törtem a fejem, mi lehetett az: annyi minden volt.

A családtagok bevándorlókat gyümölcszedésre küldték, vagy fakitermelési munkára, a családokat meg farmokra, ahol lakást is kaptak. Végzettség nem sokat nyomott a latban, mivel kézi munkásokra volt szükség. Bonegilla Victoria államban volt, ezért a tábor lakóinak a javát a környék farmjaira küldték. Mi azonban New South Wales állam székhelyére, Sydneybe igyekeztünk – ott voltak barátaink. A tábort nem volt szabad engedély nélkül elhagyni. Aczél Jóska motorbiciklit szerzett, azon ment a hosszú útra, engedély és vezetői igazolvány nélkül. Nem tett sapkát a fejére, napszúrást kapott, s amikor visszajött, napokig feküdt a tábor kórházában. Jobbnak láttam vonatra ülni. A két állam vonatai különböző szintávon közlekedtek, s ezért a határállomáson, Alburyben át kellett szállni. A New South Wales-i vonatszerelvény a szomszédos sínen várakozott; az átszállás annyiból állt, hogy az egyik kocsiból átléptünk a másik szerelvény megfelelő kocsijába. A poggyászt meg hordárok rakták át a poggyászszállító kocsiból. Sydneyi barátunk, Sebők Zsigmond, volt budapesti ügyvéd, közvetlen a háború után jött ki, néhány évvel előttünk. A város egyik legszebb negyedében, a tenger melléki Vacluseban bérelt lakást. Az odavezető úton ismerkedtem Sydney öbölbe nyúló, a víz és a kék ég tükröződésében ragyogó városával. Sebők szállodát igazgatott a közeli Kék Hegyekben. Felajánlotta, hogy állást ad és szállást addig, míg keresetemből lakást bérelhetek. A szálloda európai üzletemberek nyaralóhelye volt, ahova a nyári napok párás melege elől rándultak ki családjukkal. Mentem vissza a jó hírrel Bonegillába, s egy héten belül útra keltünk (engedély nélkül).

Kora délelőtt érkezünk Blackheathbe, a Karaweera Hotelbe, mely egy nagy park közepén állott a kis hegyi város szélén, rövid sétányira a Govett's Leapnek nevezett kilátóhoz, ahonnan lélegzetelállító kilátás nyílt a kékes párával borított völgyre és a környező hegyekre. A szálló főépületét körülvevő villák egyikében kaptunk szállást, amely a táborok és a hajó szűkössége és piszka után mennyei lakhelynek tűnt. Első reggel éktelen rikácsolásra ébredtem: ilyet még soha nem hallottam. Gurgulázó kajdászolásával a

hosszú csőrű *kookaburra* madár adta tudtára madártársainak – nekünk is? – birodalma határát. Vészjósló kacajából nem tudtam kivenni, örül-e jelenlétünk miatt vagy haragszik. A hotel magyar tulajdonosa, Mandel úr s vendégeinek zöme a háború előtt került Ausztráliába; a zsidóüldözés miatt hagyták el otthonukat. Amikor kitört a háború, azokat, akik még nem voltak ausztráliai állampolgárok, *enemy alienseknek* (ellenséges idegeneknek) tekintették, és internálták. Később szabadon engedték őket. Új honukban, biztos egzisztenciát teremtve maguknak, jólétben éltek. A hazai koszt ízeit azonban nem felejtették el, s a Karaweera Hotelben megkapták, amire vágytak: magyaros, közép-európai módon elkészített ételeket, melyeket az angol ízlést követő ausztrál konyha még nem ismert. A Kék Hegyek tiszta, éles levegője csak növelte étvágyukat, s a bő étkezések után feltornyosuló edények az én kezem alá estek: mosogató lettem. Társam, Luigi nápolyi dalokkal fűszerezte a munkát – ment, mint a karikacsapás. Alkalmaztatásomat a szomszéd városka, Katoomba munkahivatalában jelentettem be. A hivatal egyetlen alkalmazottja, egy idősebb férfi, rám sem hederített, mikor beléptem. Az újságban bön-gészett valamit. Mikor felemelte a fejét, szabadkozott, hogy a sorsjegyét ellenőrizte, kihúzták-e. (Nem.) Ízelítőt kaptam az ausztrálok hagyományos, szerencsejátékot űző kedvéből, mely az államilag kibocsátott sorsjegyeiktől kezdve a lóversenyig mindenben megnyilvánult. A hivatalnok jóváhagyta az állásomat; örült, hogy nincs gondja velem, s visszabújhat az újságjába.

Néhány heti fizetéssel a zsebemben lakást béreltem a Friedman nevű magyar kárpitos házában, melynek a másik fele műhelyként szolgált. Friedmanék egy tágasabb házban laktak, onnan jártak a műhelybe. Friedmanné majdnem minden nap átjött hozzánk, s taníttatta Pannit az ausztrál háztartás trükkjeire, többek közt arra is, hogyan lehet férfinget kivasalni három perc alatt. Nagy csodálója volt alig egyéves gyermekünknek, Bubinak, akire ez a név még Ausztriában ragadt rá. A közelben volt az apácák iskolája. Beírtuk Ancsit, kis füllentéssel, mert még nem volt hatéves. Az apácák nem csalódtak Ancsiban: már az első évben túltett a nála idősebb osztálytársain. Ausztrálokkal is barátoktunk. Két vénkisasszonynak segítettem kertészkedni. Tortát sütöttek, avval jöttek látogatóba. Látva a dupla ágyat, óvták Pannit: ha azt akarja, hogy a házassága tartós legyen, aludjék külön ágyban – ki-ki a magáéban. Panni is szeretett volna dolgozni – de mit? Olyan munka kellett, amit otthon végezhet. Valaki azt tanácsolta, hogy beszéljen a női alsóruha- és melltartógyárossal, Mr. Hiltonnal, aki épp a hotelben nyaralt. Számtalan „bedolgozó” munkást alkalmazott a gyári munkások mellett. A „bedolgozó” nő vagy férfi az otthonában végzi a gyárból kapott munkát, darabérrért, ami a gyári munkás fizetésének a töredéke. Mr. Hilton az úszómedence szélén, fürdőnadrágban „fogadta” Pannit, de fölényes modorával egyben el is riasztotta. Panninak elment a kedve, hogy honfitársai segítségét kérje. Bizalmatlanul tekintett rájuk, mert úgy hitte, hogy az „új” emigránsok sorsa csak annyiban érdeklí őköt, amennyiben az kihasználható. Panni véleménye – a magunk példája is mutatta – nem volt méltányos, de kitartott mellette.

Az ősz beálltával Sydneyben kerestem munkát. Mandel úr vitt el a behemót amerikai kocsiján. Kis kastélyban lakott a Sydney-öböl északi felén. Előbb fonodában, majd malomban dolgoztam, ahol kukoricapelyhet zsákoltam. Mindkét helyen az éjjeli turnusban: hétfő estétől péntek reggelig. Evvel a külön ágy kérdése meg is oldódott, kivéve a hét végén, amit „otthon” tölthettem, Blackheathben. Akkorra már másik házat béreltünk, abban fagyoskodtunk, mert télen hideg volt a hegyekben. A barna kabát bizony jól jött volna. Sydneyben egy *terrace*-ház felső emeleti szobáját osztottam meg Aczél

Jóska első házasságából született fiával; ő is a malomban dolgozott. A földszinten bolt volt, a német rokon szendvicssüzlete. A hátsó konyhában nagy fazekakban állt az előző nap főtt sonka, sült hús. Alaposan befalatoztunk, mielőtt ágyunk dőlünk volna. A gyár meg az üzlet a Cityvel szomszédos Pymont nevű külvárosban volt. Délutánonként bejártam a városba, mozit néztem, vagy beültem a városi könyvtárba, ahol – meglepetésemre – sok jó magyar könyvet találtam.

Mihelyt lejárt a blackheathi ház bérlete, Sydneybe költöztünk. A tengerparton, Cronulában béreltünk ún. *holiday flatet*, olcsón, mert ezek a nyáron nagy pénzért kiadott lakások télidőben üresen álltak. Két lakás volt az ódon faházban, melyet a század elején építhetett a tulajdonosa. Szobáink ablakai a házat körülfutó verandára nyíltak. A szomszéd lakásban fiatal házaspár lakott, míg a házukat építették. Lakásukat csak deszkafal választotta el a miénktől, s füldugóra lett volna szükség, hogy ne halljuk a szerelmi játékaikat kísérő zenebonát, amit mi a gyermekeink esti fürdetésével járó zsvajjal viszoztunk.

A meleg vizet a kád mellett álló, cilinderek formájú *chip-heater* szolgáltatta. Azért hívták így, mert faforgácstól kezdve minden égethető hulladékot – papírt, tobozokat stb. – bele lehetett dobálni a henger alakú vaskályhába. Hirtelen kapott lánggra, s percekben belül fújtatva, pöfögve köpdöste, ontotta a forró vizet a kádba. Mintha gőzmozdony robogott volna végig a lakáson – gyermekeink legnagyobb mulatságára.

Új munkahelyemen, a marrickville-i Davis Coop textilgyárban dolgoztam a délutáni *shiften* mint orsózó. A takácssomóra, melynek tudása szükséges ehhez a munkához, Aczél Jóska tanított meg, aki bár autómekanikus volt, ehhez is értett. Bónuszként ment a munka, s aki pepecselt, az nem keresett többet, mint a *Basic Wage*-et,⁸ ami nem volt sok. Úgy öt, tíz perccel a kezdés előtt a géphez álltam, s előkészítettem az orsókat, nehogy pillanatot is veszítsek, amikor megszólal a kürt. A *foreman*, aki már néhány napja figyelhette szorgoskodásomat, odajött hozzám, s fejét kissé félrefordítva, úgy, hogy ne kelljen szembenéznie velem, a szája szögletéből közölte, hogy „*we don't do this here*” – vagyis hogy ők itt ezt nem teszik.

Ettől fogva csak akkor álltam oda a géphez, amikor a kürt felharsant. Később értettem meg, hogy a *foreman* a munkanormát védte: ha mindenki azt tenné, amit én, akkor a megnövekedett termelés láttán felemelnék a normát. Azt sem tudtam, hogy van egy összedolgozási rendszer: az előző *shiften* dolgozó munkás úgy hagyja utódjára – ha a haverja volt – a gépet, hogy az előzetes készülődés nélkül, rögtön indíthatott. Az újoncra, pláne, ha *foreigner* (külföldi) volt, rá se hederítettek. Mindezt asztaltársam magyarázta el a vacsoraszünetben. Csak futólag pillantott rám, amikor melléje ültem, mert olvasott, miközben evett. Az önkiszolgáló kázinban komplett vacsorát kínáltak, tésztát, gyümölcsöt. Már a hagyományos ausztrál süteményt, a *lamington*ot majsoltam, amikor megkérdeztem szomszédomat, mit olvas. Rám nézett, és felém fordította a könyv fedelét, mely Hindemith zeneszerzését, a *The Craft of Musical Composition*ot takarta. Megdörgöltem a szemem, jól látok-e. Ismertem a mű német kiadását, lapozgattam benne Rózsavölgyinél. – Muzsikus vagy? – kérdeztem. Bólintott, s most rajta volt a sor, hogy csodálkozzék: honnan tudom, mi van a könyvben? Nagyjából elmagyaráztam; kérdeztük egymást. Kiderült, hogy munkástársam, James Murdoch Európába készül, s azért dolgozik a gyárban, hogy a hajójegy árát megkeresse. Délelőtt a konzervatóriumba jár.

– Hát ez furamód jött ki: én ide, te oda – jegyeztem meg kissé fanyarul, mert belém nyilallt, mit hagytam ott, amikor Bremerhavenben hajóra szálltam. – Téged a kényszer

lökött ide – válaszolt James –, engem meg a kíváncsiság kényszere hajt, hogy megismerjem Angliát, Európát. Operaházban, balettegyüttessel szeretnék dolgozni mint korrepetitor, s továbbképezni magam. Még soha nem jártam a tengerentúl.

– *Tengerentúl* – izlelgettem a szót: Ausztráliából nézve valóban minden a *tengeren túl* van, s a muzsika, amit James a zongoráján játszott, a távoli Európában született; a *Continenten* – ahogy Európát emlegették, vagy az *Old Country*ban, Angliában. Egyelőre azonban más gondjaim voltak, semhogy a földrajzi helyzetemről elmélkedjem. Lakásunkból ki kellett költöznünk, mert a három hónapnál hosszabb lejáratú tartózkodás megszűntette volna a *Holiday flat* jellegét, s vele azt is, hogy a nyári hónapokban a tulajdonos vagy az ügynöke többszörösét kérhesse a megengedett bérnek. A lakbérek rögzítése a háborús időkben történt, de a nyaralóként kiadott lakásokra nem vonatkozott. Másik faházba költöztünk a tengerparton. Dagály idején a víz a kertünk aljáig kúszott, s viharos éjszakákon akár egy partra vetett hajón lettünk volna, melyet bármely pillanatban hátára kaphat az ár. A szomszéd utcában magyarok laktak, gyermekes házaspár. A francia fiatalember, Claude, aki velük lakott, hazája hagyományainak megfelelően, albérleti státusát *ménage à trois* szituációjává alakította, s az előrehaladott terhességben lévő háziasszonyát a legnagyobb gyengédséggel vette körül. Claude szakács volt; vasárnaponként finom ebédeket főzött, olykor a mi házunkban. Meghívtam Jamest, hadd ismerkedjék a francia kosztal. Horgas orrával, fekete hajával akár spanyol cigánynak is nézhetne volna az ember, ha nem lett volna kék szemű. Apja ír származású szakmunkás volt, anyja angol. *Marrickville*-ben laktak, közel a gyárhoz. Meglátogattam: szobája tele volt könyvekkel, kottákkal. Gyakran tanyázott nála festő barátja, Charles Blackman, aki fiatal lányokat, macskákat festett, és Proustot olvasta. Ó Párizsba készült.

A nyár közeledtével végleg el kellett hagynunk Cronullát. Míg a vacsoraszünetben James a Hindemith-könyvet tanulmányozta, én a *Sydney Morning Herald* lakáshirdetéseit böngésztem. Hamarosan tetszetős ajánlatra találtam: nagy ház víz mellett. Maradt néhány percem, felhívtam a hirdetőt. Nem tartott sokáig, míg kiderült, hogy ő is magyar. Megbeszéltük, hogy másnap megnézzük a házat.

Nemhiába csettintett a nyelvével James, amikor említettem, hova megyek lakásnézőbe: Sydney egyik legrégebbi településére vitt az autóbusz, Hunters Hillre. Az utcát a *jacaranda* fák lehullott lila virága borította, s a palatetős ház kertjében barackfák nyiladoztak. Gruber úr a háború előtt jött ki, importcéget alapított, s feleségével Londonba készült, hogy ottani kapcsolatait felújítsa. Magyarországot nem vette be az útrendjébe, mert ott nem maradt senkije. Mivel a fizetéséből szűkösen telt volna a bérre, azt terveztük, hogy egy másik családdal osztjuk meg a házat addig is, míg Panni szülei meg nem érkeznek, s akkor szükség lesz a nagyobb lakásra. Ez a megoldás Gruber urat is megnyugtatta, s megkötöttük az alkut telefonon, majd az ügyvédnél. A költözés nem sokból állt. Két bútordarabunk volt: a petróleumkályha, amit egy „rég” magyar adott kölcsönbe (később visszakérte), s a *Hoover* mosógép. Utóbbi bevándorlótársunk, Paizs Ödön – aki kijátszva a munkaszerződést, vigécnek csapott fel – adta el nekünk részletre. Szedett-vedett holminkat bérelt teherautóra rakva hurcolkodtunk.

A tágas házban otthonosan éreztük magunkat, s ehhez az is hozzájárult, hogy a kertben ugyanolyan, Angliából importált öntöttvas bútorok álltak, mint egykor otthon, a kivadári parkban. A teraszról a Sydney-öbölre nyílt kilátás, ahonnét óceánjáró hajók kürtjének bűgását lengette felénk a szél. Rendszeres járatú utashajó – *ferry* – közlekedett a *City*be. A *Paramatta* és *Lane Cove* folyók közt elterülő földnyelv végében terpeszkedett a *Vacuum Oil* vállalatának a lerakata, s ez valahogy ellentétben állt a település

patinás hangulatával, de nekem kapóra jött, mert a körzeti munkahivatal ajánlására oda szerződtem munkára.

Napokon belül megérkeztek társbérőink, a Kuchinka család, akikkel már nem is tudom, hogyan kerültünk össze. Bőven elfértünk a nagy házban. Hamar kiderült, hogy Kuchinka Tádé lobbanékony természetű, izgága ember, aki vagy a feleségével civakodott, vagy a lányát leckéztette. Otthon újságíró volt, a *Pester Lloyd* munkatársa. Szakmájában nem tudott elhelyezkedni, s ezért töményen volt elégedetlen a sorsával. Holott neki az a luxus is megadatott, hogy a nála jóval fiatalabb, osztrák származású felesége – Carla – is dolgozott: két keresetből éltek, míg mi csak az enyémből. Panni nem hagyhatta magára a csecsemőkorból alighogy kilábalt fiunkat, Bertöt. Kuchinkáké lánya, Csibi egy iskolába járt Ancsival, jó pajtások lettek. Csibi szüleinek nem volt gondjuk arra, hova megy a lányuk, mikor kijön az iskolából. Kialakult egyfajta közös rend, de a felszín alatt továbbra is ott bugyborékol a frusztráció mocsara, amelyből Tádé nem tudott s talán nem is akart kievickélni. Carlával való összeszólalkozásai olykor az éjszakába nyúltak, melynek csendjét nemegyszer törte meg az asszony sikolya, furdószobába rohanása. Lehet, hogy verte a feleségét. Különben udvarias úriembernek bizonyult, s bocsánatot kért, mikor velem is összekapott a fényképezőgép miatt. Kuchinkáké nem maradtak sokáig velünk: Tádé visszautazott Bécsbe, s Carla, miután gyengédebb társra lelt, elköltözött Csibivel.

Olajshordókat eddig csak garázsban láttam; új munkahelyemen közvetlenül kapcsolatba kerültem velük. Munkánk abból állt, hogy a hajókról begurított 44 gallonos hordókat raklapokra állítsuk. A raklapokat a villás emelődaru kezelője polcozta a magas fedelű, cúgos hodályban, ahonnét teherkocsik vitték a hordókat szerte a városba. Vastag bőrkesztyűt adtak a munkához. Nem volt könnyű munka, s aki nem tudta a hordó billentésének a módját, az csak bajlódott egy hordóval, míg társai tucatszámra lódították a többit. Máris megbántam, hogy otthagytam az orsózást. Amikor az egyik hordó kicsúszott a kezemből, jókorát káromkodtam – magyarul. Ezt meghallván, egy sovány, de inas fiatalember lépett mellém, s a „megengedi uraságod?” megszólításra választ sem várva, megmutatta, hogyan lehet a felbillentett hordót a saját súlya erejével a raklapra lendíteni. Így ismerkedtem meg a makói születésű Pintér Lászlóval, aki a szegedi egyetem bölcsészkaráról lett „bokorugró” valamilyen politikai elszólása miatt. A szomszédos városnegyedben, Gladesville-ben lakott. Ettől fogva összedolgoztunk, de hiába igyekeztem, a hordók valahogy nem estek a kezem alá. Bill, a *foreman* mogorván figyelte ügyetlen próbálkozásaimat, és csak egyszer mordult rám – váratlan heveséggel. Rakodás közben mindig akadt néhány perc, amikor tétlenül álldogáltunk (a villás emelőre vagy a hajóra várva), s Bill ezt nem bánta, mert ilyenkor maga is beült az irodának nevezett kuckójába, hogy meghallgassa a legújabb sporthíreket. De alighogy bement, oly gyorsan ki is jött, mert meglátott valamit, amitől végképp elpattant az irántam tanúsított türelme húrja. A sárga földig lehordott; a szóöznönből csak az *akimbo* (csípőre tett kéz) szót tudtam kivenni. Találgattam, miért olyan dühös. – Mert csípőre tett kézzel álldogáltál – magyarázta László az ebédszünetben. – A fegyencidőkben a csípőre tett kéz a gyűlölt tekintély szimbóluma volt – a felügyelők és a tisztek póza. Bill kihívásnak, az újszutrál pimaszságának tekintette a testtartásodat, fölforrt a vére. – Eszembe jutott a textilgyári incidens: a furcsa modor, ahogy az ottani *foreman* beszélt hozzám. – Hát igen – okoskodott László –, a résnyire nyitott szájon szűrt beszéd szintén a fegyencidőkből maradt rájuk; így játszották ki az örök figyelmét. S figyeld meg, ho-

gyan tartják a cigarettát, befelé fordított végével a markukban... Lehet, hogy – olvasmányai hatására – túlzott László, s a cigarettát esetleg csak a széltől védték a rabok, de az, hogy Ausztrália első telepesei fegyencek és tengerészkatonák voltak, nem múlhatott el nyomtalanul, a büntetőkolóniából nemzetté növekedett nép pszichéjéből. Ettől fogva barátkozni igyekeztem ausztrál melóstársaimmal, akiknek végül is ugyanolyan – ha nem nagyobb – változást jelenthetett az emigránsok beözönlése, mint nekünk az ő világukba való beilleszkedés.

Lehet, hogy a Bill-lel történt incidensnek köszönhettem áthelyezésemet az üvegmosó részlegbe, ahol a visszatérített *kerosene*-es (petróleumos) üvegeket tisztították. A helyiséget hatalmas régimódi kazán uralta, mely az üvegmosó gépet látta el gőzzel. A kazánt és a gépet egy magas termetű parasztfiú, Kalmár Jóska kezelte, s én az ő segédje lettem. A tüzes kazán szeszélyes jószágnak bizonyult, melyet magabiztos tekintéllyel szelídített Jóska, aki egy falusi kovácsműhelyben is kimagaslott volna társai közül. – Ha keveset adsz neki (szenet), lelohad, ha túl sokat, felrobban – magyarázta, s kezembe nyomta a lapátot. Ő maga egy magas ülőkén trónolva szabályozta a gőzt, mely a futószalagon kerengő petróleumos palackokat tisztította. Azokat a palackokat, melyekből a gőz nem tudta kimosni a beléjük ülepedett koszt, levette a láncról, s nagy ívben egy vastartályba hajtotta, ahol szilánkokra törtek. A hajigálás és a vele járó csörömpölés jólesően tarkította az üvegek kerengésének egyhangúságát, s Jóska időnként, valami belülről jövő okból, egy-egy tiszta üveget is odavágott. Cinkosan mosolygott, amikor látta, hogy követem a példáját.

Ebédidőben mindig akadt látogató, aki a kazán gőzével főzte a teáját. Jóska is a kazán mellett maradt, míg én az emeleti kázinóban fogyasztottam el a Panni készítette szendvicseket. Egy alkalommal medvetermetű férfi telepedett mellém, Kurt von Wolffnak hívták. Megkérdezte, tudok-e bridzselni. Igenlő válaszomra bemutatott két másik partnerének: a nyugalmazott hollandus tengerészkapitánynak s az apró termetű lett fiúnak, akit már ismertem, mert hozzánk (a kazánházba) jött a ruháját szárítani, amikor a vízbe esett. Melóstársai csak röhögtek, míg ő rémült arccal kászálódott fel a rakpart-ra (ahová az uszály könnyűszerrel odalapíthatta volna). Összeültünk, s a hajóskapitány máris osztotta a lapokat. Ettől fogva kártyázva ebédeltünk olajos overalljainkban. Munka után Kurttal ballagtam haza, mivel a közelben lakott ő is. Balti nemesember volt, báró. Felesége, Dita zsidó származású családjával menekült Berlinből Londonba. Ott ismerkedett meg Kurttal a háború után. Miután egybekeltek, Ausztráliába jöttek. Barátaink lettek, s Dita gyakran járt át hozzánk kis fecsegésre. A pelenkázást is megtanulta, s „mamapótlék”-ként ügyelt gyermekeinkre, ha nagy ritkán magukra kellett hagynunk őket. Később jó hírű tárcaíró lett s rádiós, majd televíziós személyiség.

Új ismerőseink közül kitűnt egy nem éppen fiatal magyar emigráns. Ödönnek hívták. Műgyűjtő és kereskedő volt otthon, de a háborúban mindenét elvesztette. Amit a nyilasok nem tudtak elrabolni tőle, míg ő munkaszolgálatot teljesített, attól a kommunisták szabadították meg. Egy Rippl-Rónai-festményt sikerült magával hoznia: albérleti szobájának egyetlen díszét. Az antik bútorokat, műtűöröket áruló boltban találkoztam vele. Az üzlet tulajdonosa Bruce Arnott volt, az Ausztrália-szerte ismert Arnott kekszgyáros leszármazottja. A családjától elrugaszkodott, félszeg modorú Bruce szívesen beszélgetett a nála idősebb Ödönnel, s afféle szakmai barátság fejlődött ki közöttük. Ödön minket is meglátogatott. A beszélgetés közben – nem is tudom, milyen apropóra – ezt mondta: – Reggel, mikor felkelek, s a tükörbe nézek: szembeköpöm magam. – Viccnek szánta-e, amit mondott, vagy tragikus önvallomásnak, nem tudom, mert nem

kérdeztem meg. Budapesti kabarétréfák során hangozhatott el ilyen kijelentés, de ott is miért? – Pesti dolog – mondta Panni, s ebben maradtunk.

Tádé elmenetelének s László hajléktalanná válásának az ideje (felmondtak neki) valahogy egybeesett, s én felajánlottam, hogy költözzék hozzánk albérlőnek. Az ingerlékeny Tádé helyébe csöppent magányos fiatalember azonnal felkeltette Ancsi érdeklődését, megannyi kérdéssel ostromolta, mint pl. azzal, hogy miért reggelizik sült borjúmájat hagymával (jól megpaprikázva). Amikor felnő – figyelmeztette Lászlót –, ő lesz a felesége, s ha netán ellenkezne, a vízcsap alá tartja a fejét.

Szomszédaink egyfelől a Pickering nővérek, másfelől az apácák voltak. A klastrommá átalakított házban a Jozefita tanítórend apácái laktak. Ancsit azonnal oltalmukba vették, s mivel a hatodik születésnapja közeledett, az első áldozásra készítették elő. A Pickering nővérek – özvegyasszony és nőtestvére – meghívtak teára. Több generációra visszatekintő ausztrál család leszármazottai voltak, akiktől sok mindent tanultunk az ausztrál szokásokról, életről. Gyönyörűen illusztrált könyvet kaptam tőlük a honos madárfajtákról, s ennek a segítségével ismerkedtem a kertünket látogató füttyös vendégekkel. A nővérek az anglikán templomba jártak istentiszteletre, s egy alkalommal elkísértem őket. Mutatták, hogy a hátsó két-három padot valamikor függöny választotta el a többi padtól, azért, mert ott ültek a fegyencek. A templom, mint sok más középület, homokkőből épült, amiért nem kellett a szomszédba menni: fél Sydney azon állt. Az istentisztelet után a nővérek bemutattak a lelkésznek. Barátságosan invitált, látogassam a gyülekezetét máskor is. Mikor arra hivatkoztam, hogy katolikus vagyok, azt válaszolta: nem baj, akkor is szívesen lát. Az ausztrálok jóakarátában nem volt hiány, de az sem ment ritkaságszámba, ha autóbuszon, villamoson ráfordultak az idegen nyelven karattyoló „*bloody foreigner*”-re,⁹ „*wog*”-ra.¹⁰ A *White Australia* – Fehér Ausztrália – politikája még érvényben volt; diktálási vizsgával szűrték ki a nemkívánatos – színes bőrű – bevándorlókat. Efelől nem volt vita a pártok között. Aki a diktált *welsh* (velsi) vagy idegen nyelvű szöveget nem tudta leírni, azt visszafordították. Ekként senki sem vádolhatta a bevándorlási hivatalt faji diszkriminációval. Hajótörött legénységgel általában kivételt tettek. A bennszülött lakosságot, az *aborigine*-eket missziós vagy állami telepeken különítették el, s a népszámlálás 1967-ig nem vett róluk tudomást. Nem voltak állampolgárok a honukban, amit az angol gyarmatosítók jogilag *Terra Nullius*nak¹¹ – Senki földjének – nyilvánítottak. A totális birtokbavételnek ez az aktusa, az őslakosság semmibevevése valahogy azt az elképzelést takarta, amely szerint a vadászó-halászó-gyűjtögető, vadon élő *aborigine* fajta – már ami megmaradt belőle a korai telepesek öldöklése után – nem életképes, s ezért ki fog halni. A félvér (fekete anyától, fehér apától származó) gyermekeket úgy szándékoztak „megmenteni”, hogy anyjuktól (ha kellett, erőszakkal, rendőri segédlettel) elragadták, majd állami és vallási intézményekbe helyezték. A cél az volt, hogy a „fehér ember módján” nevelt, családjuktól elszakított félvér ivadékok mint szolgálók, munkások olvadjanak bele a hódítók társadalmába, s egyes házasságok során „*kiféhéredjenek*”. A *Forced Removal* – erőszakos eltávolítás – hivatalos politikája a XX. század elejétől a hatvanas évek végéig volt érvényben. Az asszimiláció politikája a háború után beözönlő európaiakra – ránk – is vonatkozott; mindenképpen meg akarták őrizni a társadalom predominánsan angolszász jellegét. A diktálási vizsgát a hatvanas években eltörölték, de a *White Australia* politikáját a hetvenes évek elejéig gyakorolták. A *New Australian* – új ausztrál – címkét akasztották ránk, amit jóval később – amikor kiderült, hogy az asszimilációs politika kudarcot vallott – a *multiculturalism* címszó alatt az *ethnic* elnevezés helyettesített.

László makói–szegedi akcentusával s magyar verstudásával tökéletesen fel volt vértézve az elangolosodás, ill. elausztrálosodás veszedelme ellen – de a szerepet mindenesetre eljátszotta. Teát ivott, s *whisky*t (vízzel, jég nélkül), miközben a Woodhouse-regények szereplőinek modorában csevegett ausztrál barátainkkal. A trónra lépő II. Erzsébet koronázásának a napján (1953. június 2.) *sherrys* poharainkat emelve köszöntöttük az ifjú királynőt, akinek lojális *magyar* alattvalói leszünk – jelentette ki László barátja, Kornél, aki aznap este jött hozzánk látogatóba. 'Sigmond Kornél zömök termetű, erős szőrzetű ember volt, szemén monokli csillogott. Lófő székely ivadék, jelenlegi foglalkozására nézve villamosvezető, s mivel az idő már hűvösebbre fordult, kimustrált angol katonaköpenyt viselt – „a királynő egyenruháját”. A Pázmány Péter Tudományegyetem lélektani tanszékének az égisze alatt működő Közvélemény-kutató Intézetnek volt a titkára, s mikor a kommunisták kerültek a nyeregbe, azonnal üldözőbe vették – mondta Kornél –, s ezért „olajra lépett”. Családja Erdélyből telepedett Budapestre az első világháború után, s Kornél már gyerekkorában megtanulta, mit jelent az otthon elvesztése. Kalauzból villamosvezetővé léptették elő, ami jelenlegi körülményeink között karriernek számított. Monoklija úgy látszik megerősítette felettesei előlegezett bizalmát afelől, hogy a rábízott szerelvényt nem fogja kisiklatni. László a tanítvány lelkesedésével mutatta be barátját: Kornél egyaránt volt jártas az irodalom, történelem, lélektan területén, s társalgópartnereit az antik és új korok eszméivel zsonglórösködve kápráztatta el. Ugyanakkor a konzervatívizmus mezébe öltözve emelte magát a polgári rend és életforma konvenciói fölé. Úgyhogy aznap nem csak Anglia (és Ausztrália) királynője egészségére emelte poharát, hanem koronázatlan magyar királyunkéra is (úgy is, mint a majdani *lojális ellenzék* tagja). Kornél *Don Quijoté*jának László volt a *Sancho Panzája*, bár ő volt a magasabb termetű. Ahogy múlt az este, és a *sherry*ről borra tértünk, egyre vidámabbá vált a társalgás. Kornélnak nagyon a begyében volt Ortutay Gyula, a kiváló néprajztudós, aki minisztersége idején az iskolák államosítását hajtotta végre, s összejátszott a kommunistákkal pártjának, a Kisgazdapártnak a megsemmisítésében. Egykori barátját arra „ítélte” volna Kornél, hogy a pesti utcákat tisztító öntözőkocsi kezelője legyen. Az akkoriban forgalomban lévő öntözőkocsik végében ülő munkás dolga az volt, hogy különböző csapok forgatásával a kocsi útjába kerülő gyalogosokat s járműveket a váratlan zuhanytól megvédje. Ha ez nem sikerült, szitkok özöne zúdult rá. Nevettünk Kornél tréfáján. Magyarország messze volt, s mi édeskeveset tudtunk azokról a valódi borzalmakról, melyek ott – a vasfüggöny mögött – végbementek.

Másnap reggel komor arccal vont félre László: – Kornél párbajra hív téged, én leszek a segédje – mondta. (A kihívást az autóbuszmegálló felé menet – ahová László elkísérte – adta László tudtára Kornél: ittasak voltak mind a ketten.) – Miért – kérdeztem nevetve –, miféle tréfa készül? – Mert mosolyogtál, amikor Kovács Kornélia zongoraművésznőről esett szó. Kornélt mély érzelmek fűzik a hölgyhöz, s úgy véli, hogy mosolyoddal a hölgy erkölceit vontad kétségbe. Elégtételt követel. – Mik a feltételek? – kérdeztem. – Pisztoly – válaszolta László – a Botanikus kertben, napfelkeltekor, három napon belül. Nevezd meg a magad segédjét. – Nekem ugyan tetszett, hogy a párbaj színhelye a festői fekvésű Botanikus kert, s a pisztolyt sem bántam (mert a levegőbe lőhetek vele), mégis ki kellett ábrándítanom Lászlót. – Eszem ágában sincs, hogy párbajozzak; mit gondol Kornél, Magyarországon vagyunk vagy a vadnyugaton? – Igen – válaszolta László –, azt gondolja, s van pisztolya is, nemrég vásárolta. Mint *primornak* nemcsak joga, de kötelessége is a fegyvertartás. – S mint aki a küldetését teljesítette, a sparhelthez állt, hogy a pirított májat elkészítse. Én meg elképzelttem Kornélt, amint pisztollyal a zsebében

csilingel a villamoson, miközben Gary Cooperről, a spanyol lovagról s az ő Dulcineájáról álmodozva, képzeletében Clair Vilmos *Párbajkódexének* lapjait forgatja, mely könyvet talán apja könyvespolcáról emelte le kamaszkorában. – Beszélnem kell vele – közöltem Lászlóval, mert elkopott a vágy, hogy belépjek Kornél fantáziavilágába, mely mint az esőerdő burjánzott körülötte.

A patinás Australia Hotel földszinti bárjában találkoztunk, a Cityben. Építőmunkások, kereskedők, igazgatók váltogatták egymást a bárpultnál, ahol olykor a legendás híró Bob Menzies miniszterelnök ezüstös feje is feltűnt közöttük, amikor épp Sydneyben járt. Kornél a sarokasztalhoz vezérelt, ahonnan biztonságban figyelhette a belépő vendégeket (a gengsztereket, cowboyokat). Rögtön rátértem a lovagias ügyre, s közöltem Kornéllal, hogy Kornéliát sajnos nem ismerem, s mosolyom, amit Kornél gúnyosnak, sőt gonosznak hitt, talán csak egy tovatűnő s Kornéliával semmiképp sem kapcsolatos gondolatfoslányt idézhetett, tudattalan. (Arról, hogy volt valami az arckifejezésemben, szájam állásában – s erre már Panni is figyelmeztetett –, amiről az emberek azt hihették, hogy gúnyos vagy lenéző mosoly, olyasmi, amit az angolok „*smirk*”-nek neveznek, nem tettem említést. Később tudtam meg, hogy Józsi bátyám ugyanezért ült egy hétig magánzárkában Kistarcsán. Az ór magyarázott valamit, s úgy hitte, hogy Józsi mosolyog rajta.) Kornél elfogadta a magyarázatot, „leszállt a lóról”. Elővette a cigarettatárcáját, s megkínált. Rágyújtottunk – mintegy a békepipára. Látszólag belenyugodott abba, hogy virtuskodását nem viszonozom, de láttam a szemében, hogy sajnálja az elvetélt szcenáriumot: a kelő nap fényében vívott párviadalt (ha nem is pisztollyal, de karddal) a Botanikus kert pázsitján, s a kézfogást utána, mely barátságunk kezdetét fogja megpecsételni. S mindezt a tanítvány-párbajsegéd László szeme láttára – hadd okuljon ő is. Elmúlt öt óra, elnyúltunk a fotelokban. Kornélia szelleme azonban még köztünk lebegett. – Beszélj róla – kértem Kornélt. – Rég volt – legyintett, s nagyot slukkolt a cigarettájából, majd kifújta a füstöt. – Ő vezetett be a zene és a szerelem világába. Szerettem, de útjaink elváltak. Ő Párizsba ment, én meg az antipódusokra száműztem magam – magyarázta Kornél –, a fehér ember szigetére az ázsiai népek tengerében. Most még örülünk, hogy a zűrzavaros Európát magunk mögött hagytuk, de – ki tudja? – lehet, hogy cseberből vederbe csöppentünk. A Káli-yuga¹² időszakát éljük, s mindnyájan a pusztítás sötét démonának a kezében vagyunk, aki miután Európát romba döntötte, munkáját Keleten s a déli féltekén folytatja. Közeli szomszédunktól, Indonéziától kezdve Indiáig, Kínáig forrong a nép, vér folyik. S a rettentő szörny egyik mancsában *a Bombát* tartja – folytatta Kornél –, ez a végső ütőkártyája. – Mennyi ideig tart egy ilyen yuga? – kérdeztem aggódva. – Nagyjából 4325 évig – válaszolta Kornél, de az időtartamot illetően megoszlanak a vélemények. Ez valahogy megnyugtató. A százados vadfügefák árnyékolta balmorali tengerpartra gondoltam, ahová úszni jártunk, a békés hangulatra – mintha nem is lett volna háború – s arra a minden porcikámat átjáró érzésre, hogy itt *nem kell félni*. Hasonló volt ez az érzés ahhoz, mely a bonegillai táborban lepett el, amikor felfogtam: nem mozog a padló a lábam alatt. – Reméljük – mondtam –, hogy ennek az irtózatosan hosszú időnek olyan békés bugyrában leledzünk most, ahol s amikor alkalmunk lesz, hogy elrontott életünket helyrehozhassuk. – Bízunk az istenek kegyelmében – zárta le a beszélgetést Kornél. Kornéliáról többé nem esett szó.

A Hunters Hillbe költözésünket követő évben gazdasági válságba jutott Ausztrália. Több cég bezárt, munkásokat bocsátottak el. A „*last come – first go*”¹³ elve alapján engem is menesztett Mr. Rockefeller vállalata. Kalmár Jóska-t valamivel később. Börtönőr lett a parramattai fogházban. A börtönöket nyilván nem érintette a válság. A munkahivatal-

ban a munkaszerződésre hivatkoztam. – Az *téged* kötelez, de *mindket* nem – világosított fel a derús arcú hivatalnok. Ő sem féltette az állását. Szinte felszabadultan léptem ki az irodából, s rögtön elhatároztam, hogy ezentúl a magam ura leszek. Jobb híján felcsaptam „Watkins” ügynöknek. Az amerikai cég pipere- és háztartási cikkeket árult. Ügynökeik a kézitáskájukban cipelt mintaáruval kilincseltek a város kietlen *suburbje*iben. Kijelölt körletben dolgozott mindegyik. A háziasszonyok háziköntösben, partvissal a kezükben vagy gyerekkel a karjukon nyitottak ajtót az idegen akcentussal beszélő házalónak, aki az amerikai árut: arckrémeket, rúzsot, detergenset, hajgöndörítő szerszámot, más egyebet tukmált rájuk. Ha nem vásároltak, vagy napokig esett az eső, felkopott az állunk. Ezért másik munkát is vállaltam: egy jómódú tőzsdeügynök kertjének gondozását. A svájci származású bróker háza félúton feküdt a mi lakásunk és régi munkahelyem között. Kezdetben kiküldte az uzsonnát, amit egy terebélyes fa árnyékában fogyasztottam el – később behívott a házba, ahol a felesége szolgálta fel a teát. Egy alkalommal megkérdeztem tőle, melyek a legjobb részvények. – Hosszú távon a bányavállalatoké – válaszolta a bróker –, s azok közül is azoké, melyek szenet, vasércet és urániumot bányásznak. Felmérhetetlen kincsek rejlenek az ausztrál kontinens belsejében – mondta, és csillogott a szeme. Akkoriban fedezte fel egy élelmes farmer a világ legnagyobb vasérclelőhelyét a nyugat-auztráliai Pilbara régió hegységében.

Közös barátok révén ismerkedtünk meg a Káldor házaspárral. Káldor András a budapesti Goldberger cégnél volt textilmérnök. Angliában letelepedett kollégája gyárának a termékeit importálta és terjesztette. Egy vacsora utáni beszélgetés során, amikor szóba került, hogy a Hunters Hill-i lakásunkat el kell hagynunk, avval az ötlettel jött elő, hogy keressem fel Sydney püspökét, Gilroy kardinálist. Vigyek magammal egy keresztet, s nyújtsam át neki avval, hogy Mindszenty bíboros küldte. Majd említsem meg azt is, hogy házat akarok venni. Mosolyogtunk a légből kapott ötlet hallatára, mely nem volt abszurdabb, mint sok más spekuláció, ami a bevándorlók fantáziájában keringett. Másnap mégiscsak megemlítettem apáca szomszédainknak. A keresztéről hallgattam. A nővéreknek tetszett a terv, s biztattak: főpapjuk közvetlen modorú ember, menjek hozzá bizalommal. Felhívták a püspök titkárát, s megbeszélték az audiencia időpontját. A megfelelő napon elmentünk a City szívében emelkedő, szintén homokkőből épült Saint Mary's katedrális tőzsomszédságában álló püspöki rezidenciára. Szerényebb épület volt, mint a veszprémi vagy pécsi püspök palotája. Egyszerűen bútorozott szobában fogadott a kardinális. Akkoriban vívta harcát a kormánnyal a katolikus iskolák állami támogatásáért. Mikor túlestünk a kezdeti *small talkon*,¹⁴ közölte, hogy családi nevem nem ismeretlen előtte. Teológiai tanulmányait Rómában végezte, ott avatták pappá. A vatikáni könyvtárban kutató idősebb paptársa, Serédi Jusztinián¹⁵ révén ismerkedett meg Somssich József vatikáni magyar követel – rokonom-e? Igenlő válaszomra (apai nagybátyám volt) közvetlenebbé vált a hangulat, s püspöki jóakarónk élénken helyeselte, hogy házat akarunk vásárolni. – Az ausztráliai életmód ideálja a családi ház – mondta, s felírta az ügyvéd nevét, aki majd útba igazít. Nem akartam az őszinte segítőkészség megnyilvánulását megzavarni annak közlésével, hogy egy vasunk sincs, de erre talán nem is volt szükség: Gilroy püspök, ír bevándorlók leszármazottja (apja szabász volt), tisztában volt a nincstelenség állapotával és azzal is, hogy semmi sem lehetetlen. Bátorító mosolya is ezt sugalmazta, s hogy bizalmunkat erősítse, felajánlotta, hogy áldását adja búcsúzásul. De előbb még meg akar mutatni valamit, mondta titokzatosan, s átment a szomszéd szobába, ahonnét egy nyakban hordható keresztel tért vissza. – Mindszenty kardinálisé volt – mutatta –, honfitársatok hozta – s megáldott velem.

Mr. Beswick ügyvédi irodája a Cityben az épület egész emeletét elfoglalta. A sarokszobában fogadott egy óriási íróasztal mögött. Az ablakból a Sydney-öbölre s a *Hídra*¹⁶ nyílt kilátás. Tud segíteni, mondta, de palotára ne számítsunk. Alacsony kamatú, hosszú lejáratú kölcsönt a Building Societytől (Építkezési Szövetkezet) fogunk kapni, melynek ő az egyik igazgatója.¹⁷ Több építkezési vállalkozó kliense van, s majd értesít, ha megfelelő ház kerül a piacra. Miközben beszélt, egyre szólt a telefon: határidők, kamatlábak, ezres tételek röpködtek a levegőben. A saját pénzügyi vállalatának az ügyeit intézte Mr. Beswick. Széles gesztusú, jovialis modorú ember volt, a New South Wales-i „katolikus ír maffia” oszlopos tagja. Avval a benyomással búcsúztunk tőle, hogy nem fog megfélemlíteni rólunk. S valóban: egy hét sem telt el, amikor telefonált, s megadott egy címet. Vasúton, autóbusszon utaztunk South Granville-be, ahol a ház állt egy hosszú utca végében. Jól épített *fibro*¹⁸ ház volt cseréptetővel. Az építész magának építette, de családi okok miatt elköltözött belőle. A szomszédos telken két ló legelészett. Azon túl üzemi épületek, újonnan épült gyárak álltak (köztük egy cigarettagyár). A ház mögött, a beépítetlen telkek aljában patak csörgedezett. Mielőtt aláírtuk volna a huszonöt évre szóló szerződést, Mr. Beswick megkérdezte, tudatában vagyunk-e annak, hol fogunk élni, ha South Granville-be költözünk. Kérdésével nyilván arra utalt, amit az odavezető, majd’ egyórás vonat- és autóbuszút is szemléltetett: a jómódú, patríciushangulatú villanegyedből a külvárosok sivár környezetű munkásnegyedébe kerülünk, ha odaköltözünk. Munkásnegyed volt a javából, annak is a szélén, frissen épített vagy épülő házakkal, ahol még az időjárás is más volt, mint a tengeri szellő járta Hunters Hillben. Mr. Beswick figyelmeztetését eleresztettük a fülünk mellett. Az a tény, hogy minimális letéttel (melynek egy részét Mr. B. pénzügyi vállalata kölcsönözte) és az alacsony kamatú, hosszú lejáratú kölcsön vállalásával saját házunkban lakhattunk, elsöpört minden más megfontolást. Aláírtuk a szerződést, s mihelyt megkaptuk a kulcsot, ingóságainkat teherautóra rakva South Granville-be költöztünk.

Panni a két gyermekkel a sofőr mellé ült, én meg a rakomány tetejébe, Jimmy nevű kutyánkkal. A nyugati városrészek főútján, a Parramatta úton hajtottunk Granville-ig s onnan a South Granville-be vezető *Clyde St.* legvégéig. Megnyugtató látvány volt, hogy a két ló aznap is ott legelészett az üres telken. Az ebédlő és a konyha padlóját azonban csupaszon találtuk: a linóleumborítást ígérete ellenére feltépte a tulajdonos, s magával vitte. Délután leszállították a bútorokat, melyeket egy helybeli cégtől vásároltunk részletfizetésre, úgyhogy aznap már a saját ágyunkban alhattunk – a házunkban. Szomszédunk, Mrs. Edwards frissen sült *scone*-okkal (pogácsaféleség) megrakott tállal jött át hozzánk. Férje villanyszerelő volt, építkezéseknél dolgozott. Jobb szomszédot nem is kívánhattunk volna. Mrs. Edwards – Anne – elmondta, hogy az előző tulajdonos miért adta el a házat. A telek lejtése miatt a ház hátsó bejáratához lépcsőt épített. A lépcső és az előtér korlátját későbbre hagyta. Anyósa a sötétben megbotlott, lezuhant, s röviddel utána meghalt. Az építész felesége hanyagsággal vádolta a férjét, nem akart többé a házban maradni, ezért adták el. Siettem megcsináltatni a korlátot, nehogy hasonló szerencsétlenség történjék velünk. Anyósom, aki egy ideig velünk lakott Hunters Hillben, vidéken vállalt munkát, egy külön amerikai nevelőintézetében, de nem szeretett ott lenni, s mi hívtuk, jöjjön vissza hozzánk.

Később apósom is kijött Ausztráliába, s velünk élt a házban. A szülői háttér nagy segítséget jelentett a családnak. Panni anyja – Terry – Amerikában nevelkedett, s anyanyelvi szinten beszélt angolul. A bevándorlótanulmányok angol nyelvre tanító iskola levelező tanfolyamának lett a tanára, s amellet a sydneyi egyetem professzorának a titkárnöje. Apósom a hatvanas éveiben járt, neheze érettség után új nyelvet tanulnia. Üzleti próbálkozása-

sai a vele egykorú emigránstársaival nagyjából eredménytelenek maradtak. Az egykor sikeres üzletember és gyárigazgató nem panaszkodott. Alkalmi munkát vállalt, Panninak segített a háztartásban s abban, hogy tervét – játék állatok „gyártását” – megvalósítsa. A római lámpaernyőüzemben szerzett tapasztalatait hasznosítva színes plasztikból, hulladék anyagból szabta, varrta és gyapottal (a főzőkanál nyelvél) tömte a mackókat, nyuszikat és cicákat Panni. Arcukat kézzel pingálta. Az aprólékos munkát egymaga végezte a *sunroom*ban; bár az esti órákban mi is segítettünk tömni. Az állatok igen jól sikerültek, egyéni fizimiskával rendelkezett mindegyik. Mikor sikerült az első sorozatot eladnia, kis autót vásárolt, s avval járta a *babybolt*okat. Akkor már a City jó hírű áruházában dolgoztam, s húsvét előtt megmutattam a mintákat a babaosztály vevőjének: tizenkét tucat nyuszira írt ki rendelést.

Az áruházban az elektromos osztályon dolgoztam mint eladó. Könnyű munka volt, csak a fizetés volt kevés. Amellett két-három órát vesztegettem el az utazással. Ezért, amikor meghallottam, hogy a város peremén fekvő Blacktown külváros elektromos üzletében utazót keresnek, jelentkeztem. Az üzlet tulajdonosai, Paul Doff és George Skidelsky orosz zsidók voltak. Az észak-kínai (mandzsúriai) Harbin városából kerültek Sydneybe a kínai kommunisták hatalomra jutása után. Magyar ügynökük, Zólyomi László – előző életében testőrtiszt – felmondott. Az ő helyébe kerestek valakit. Elődöm természetes, élénk tekintetű ember volt, sikeres eladó. Azért mondott fel, mert nagyobb fába vágta a fejszét. Telek- és házügynök lett, saját céget alapított. Kivételes rábeszélő képességével már otthon is kitérte. Amikor a németek 1944 márciusában megszállták Magyarországot, Kállay Miklós miniszterelnököt is elakarták fogni. A Sándor-palotában, mely a miniszterelnök hivatala s egyben rezidenciája volt, Zólyomi teljesített szolgálatot, amikor a németek korán reggel odajöttek. Láttukra Zólyomi azonnal jelezte Kállaynak, hogy meneküljön. A német különítmény tisztjét, aki csak annyit mondott, hogy „beszélni akar” a miniszterelnökkel, avval ámította, hogy Kállay még „öltözködik”. S hogy az időt kitöltse, a kézigránát gyűjtőszerkezetét módosító új magyar találmányt magyarázta és demonstrálta a tisztnek, aki az előadást nagy érdeklődéssel kísérte. Közben Kállay a palota föld alatti folyosóján megszökött. A törökök építette rejtékút a Várba vezetett, ahonnét – stílszerűen – a török követ menekítette autóján Kállayt a követségre, ahol – egy időre – menedéket adott neki. Azután, hogy a német tisztet lóvá tette, szinte gyerekjátéknak tűnhetett Zólyominak a Blacktownban és a környező csirkefarmokon letelepedett bevándorlókat meggyőzni arról, hogy elektromos hűtő, mosógép, lemezváltó rádió-gramofon stb. nélkül nem lehet élni. Az üzlet virágzott, s Paul Doff nyilván azt remélte, hogy mert magyar vagyok, velem majd éppolyan jól jár – ha nem jobban –, mint elődömmel. Nagy tervei voltak, terjeszkedni akart. A Snowy Mountain Scheme¹⁹ nevezett vízierőmű- és öntözési rendszer építése már negyedik évében járt. Hét-nyolcezer főnyi munkássereg dolgozott rajta állandóan; nagyjából európai emigránsok, akik barakkokban laktak, vagy házakban, ha volt családjuk. Őket vette célba Paul Doff. Üzlettársának, George Skidelskynek és nekem jutott a feladat, hogy életüket kellemesebbé tegyük. Kéthetenként rándultunk fel Coomába, mely a munkálatok adminisztrációs központja volt; azon a környéken élt a legtöbb munkás. Reggeltől estig jártuk a településeket, és csalogattuk ki az akkori európai bérek többszörösét kereső munkások, technikusok, mérnökök zsebéből a pénzt.

A Canberrából Coomába vezető burkolatlan, hepehupás, nyáron poros, télen sikamos, vízmosta út okozta rázódást a táj vad szépsége feledtette. Az eukaliptuszfákkal benőtt, bozótos, sziklás vidék, a tarka papagájok, a fejüket figyelve felütő kenguruk

látványa nem sokban különbözhetett attól, ami a pionírokat fogadta, amikor először kapaszkodtak fel a körülöttünk magasló, télen hóborította hegyekre, ahol a Snowy folyó eredt. A folyót az olvadt hó, eső dagasztotta; nem volt könnyű megszeliíteni. Felváltva vezettük a cég furgonját George-dzsal. Amikor én vezettem, pácolt, angol dohánnyal tömött, rövid szárú pipájára gyújtott, és szóval tartott a hosszú, sokszor az éjszakába nyúló utazásokon. Majd hús évvel volt idősebb nálam. Nem messze lakott tőlünk, egy polgárabb környezetű külvárosban, fiatal feleségével. Az orosz kalendárium szerint megtartott ünnepeken nagy vendégségeket rendeztek, melyekre minket is meghívtak. Orosz módra készített ételektől roskadozó asztalok mellett ismerkedtünk a harbini orosz kolónia Sydneybe verődött tagjaival. George nagyapja megyéni területű erdő-kitermelő koncessziókkal, fűrésztelepekkel, földbirtokkal rendelkezett Szibériában, s ő építette a transzszibériai vasútvonal Mandzsúriát Vlagyivoszttal összekötő szárnyát. A bolsevikok uralomra jutása után a család Harbin városába menekült. A nagyapa ekkor már nem élt, de fiai – köztük George apja – Mandzsúriában folytatták üzleti vállalkozásaikat. Mezőgazdasági terméket, fát exportáltak, bányászati koncessziót szereztek, s a vasutat ők látták el szénnel. Egészen addig, míg Mandzsúria a japán, majd a rövid ideig tartó szovjet megszállás után végleg a kínai kommunisták kezébe nem került, s a Skidelskyeknek újból a nyakukba kellett akasztaniok a – ha nem is üres – tarisznyát. A család egy része Angliába vándorolt, George Ausztráliába. Kitűnő angolsággal beszélt, és sokat; szülei Angliában iskoláztatták. Könnyűszerrel társalgott a mérnökökkel, munkásokkal, akár norvégek, ukránok vagy lengyelek voltak, míg én inkább a német, magyar, olasz nyelvet beszélő vevőkkel foglalkoztam. George korán feküdt, de én még bejártam a kisváros utcáit. Azok az éttermek, ahol hazai – európai – ételeket főztek, tömve voltak a hétvégeken. Betértem egy kocsmába, ahonnét zene szólt. Jugoszláv–szerb ételeket szolgáltak fel, de lehetett kapni mást is: bécsi szeletet, spagettit, gombócot. Nem is tudnám felsorolni, hányféle nemzetiségű népség ülte körül az asztalokat. Ettek-ittak, kártyáztak, valami kockajátékot játszottak, vagy éppen tánra perdültek avval a kevés nővel, akik a túlnyomórészt egyedülálló, munkában edzett férfiak közé keveredtek. S miközben a čevapi adagomat fogyasztottam (apróra vágott vöröshagymával), felvillant előttem, hogy a hegyek belsejében, völgyekben folyó munka, a gigantikus erőmű- és öntözési rendszer építése nemcsak a vidék arculatát fogja megváltoztatni, hanem az ausztrálok életét is. Akik itt körülöttem ülnek, a maguk nyelvét beszélnek, a maguk kosztját eszik – s társaik országszerte –, feltartóztatathatatlanszövődnek majd bele az angol fonállal szövött szövetbe, színesítve és gazdagítva azt. Másnap elmondtam gondolatomat George-nak. – Valahogy így lesz – mondta –, s ez a *Metamorphosis Australiae* lesz az ára annak, hogy gyéren lakott szigetüket az ausztrálok benépesítsék.²⁰ A beleszövődés folyamata azonban nem lesz zökkenőmentes. Mert ne gondold, hogy megmenekülhetünk attól, amit magunk mögött hagyunk, azt mindig magunkkal fogjuk cipelni. Nemcsak mi, de az ausztrálok is. Bevándorlók ők is.

Minderről egy magyar mérnök – Bisits Tibor – házában beszélgettünk. Bisits jó barátja volt George-nak, s George minden alkalommal meglátogatta, amikor Coomába mentünk. Nevére még otthonról emlékeztem: ő volt az, aki pionír magyar repülőtársával, Bánhidi Antallal a Gerle nevű repülőgépen körberepülte a Földközi-tengert a harmincas években; ifjúsági folyóiratokban írtak róluk. – A békés, sőt lelkes együttműködés – mondta Bisits – a munkálatokat vezető mérnök-kormánybiztosnak, William Hudsonnak köszönhető. Ő felismerte, hogy a sokféle nemzetiségű munkaerő egysége nélkül a terv nem valósítható meg. Ezért személyesen ügyel arra, hogy munkásai, felejtve a háborút

s a régi világ ellentéteit, egyenrangú partnerekként dolgozzanak egymással és a „rég” ausztrálokkal. Bármiféle diszkriminációnak elejét veszi. Ekképp, mondhatnám, Ausztrália „új” társadalmát is mintázza.

Ez idő tájt vettük észre, hogy Bert jobb lába vékonyabb s rövidebb, mint a bal. Nem akarunk hinni a szemünknek, néztük, méricskeltük: így volt. A specialista, akihez elmentünk, dr. Wherrett, gyermekparalízis-fertőzésre gyanakodott. Egy alkalomra emlékeztünk csak, hogy beteg lett volna, még Hunters Hillben. Lázás volt, sírt, és nyugtalanul aludt rácsos gyermekágyában. Megfázott, gondoltuk, s néhány napon belül valóban elmúltak a tünetek. Nagyanyja – Panni édesanyja –, aki nemrég érkezett, és velünk lakott, még meg is paskolta, amikor nem hagyta abba a sírást. Meg is haragudtam ezért az anyósomra. Dr. Wherrett diagnózisa villámcsapásként ért, felforgatta bensőnket, s mint a mérges növény gyökere hatolt életünk minden zugába. A Salk-szérum használata csak a következő évben vált általánossá Ausztráliában. Bert fittyet hányt a fogyatékoságnak: bicegve járt ugyan ortopéd cipőjében, de biciklin, fára mászásban és úszásban nem maradt el iskolatársaitól.

Paul Doff helyi üzlete lelassult, s ezért úgy gondoltam, hogy coomai kirándulásaink közbülső idejét avval töltöm ki, hogy felcsapok taxisnak. A taxisok a granville-i állomás standján várakozók csoportjából kiválogatták az egy irányba igyekvő utasokat, s el sem indultak addig, míg a kocsijuk meg nem telt. Ezt *multiple hiring*nek (többszörös díjazásnak) hívták, s a többlet a sofőr zsebében maradt, aminek ő – mivel nem lehetett ellenőrizni – a bevett szokás szerint csak tíz százalékát adta le a tulajdonosnak. A bolond is láthatta, hogy ez jó üzlet, érdemes volt belevágni. A „Golden Mile”-nak (arany mérföldnek) nevezett, négy kilométer hosszú Blaxell St. mellett, a Granville-től hét kilométernyire fekvő Fairfieldbe igyekvő utasok fuvarja volt a legjövedelmezőbb. Az olasz, jugoszláv, lengyel emigránsokkal népesedő külvárosban új üzletnegyedek, áruházak épültek. A presbiter hitvallású közösség lelkésze Soós Attila volt. Teológiát Rómában tanult, majd Sydneyben fejezte be. Hogy családját eltartsa, ő is Watkins-ügynök lett annak idején – akkor ismerkedtem meg vele. Egy alkalommal ő nyitotta rám a kocsiját. Elmondta, hogy Fairfieldbe neveztek ki lelkésznek, lakást is kapott az egyháztól. A temploma mögött árkádot építettek több üzlethelyiséggel. Remek hely egy presszó létesítésére – mondta –, volna hová mennie istentisztelet után. Róma óta nem ivott rendes kávé. Ha rászánám magam, én lennék az első, aki Fairfieldben presszót nyit. Megnéztem az építkezést: még csak a fal állt, tátongó nyílásokkal, ahol az ajtó meg a kirakat lesz. A cementeszákok és taligák között botorkálva méricskéltem a helyiséget. Az üzletsort sétány választotta el a kis templomocskától, amit a skót bevándorlók építettek annak idején; oda meg asztalokat, székeket lehet tenni. Rövid tanácskozás után elhatároztuk Pannival, hogy megcsináljuk. A babajátékok készítését csak gépesítéssel lett volna érdemes folytatni, s ehhez nem volt kedve Panninak. Az, hogy sem üzleti, sem vendéglősi tapasztalattal nem rendelkezünk, eszünkbe sem jutott. Coomai és taxis kirándulásaimnak s a mackóknak köszönhetően sikerült kevés pénzt félretennünk, a többit a berendező és a szállító cégek hitelezték. Mire kinyitottunk, nyakig ültünk az adósságban. Kávéházunkat „Capri”-nak hívtuk – talán a bagnoli táborból tett kirándulásunk emlékére, mely valahogy összemósódott a pesti Capri bárban (a Nyugati táján volt valahol) töltött estéket idéző emlékfoszlányokkal. Az árkádban rajtunk kívül egy újságárus, női fodrász, ügyvéd és röntgenes doktor nyitott boltot, illetve irodát. Eltartott egy ideig, míg a vevők megta-

láltak, mivel nem az utcára nyílt az ajtónk. Kevés volt a forgalom, adósságainkat nem tudtuk törleszteni. Ezért bevezettük a péntek-szombat esti táncmulatságokat. A muzsikát két zenész szolgáltatta: Don és Simon harmonika-gitár együttese. Don, olasz fiú, nappal Coca-Colát szállított a teherautóján, míg a horvát származású Simon asztalosként dolgozott. Remek zenész volt mind a kettő. A *pubok* akkor még tíz órakor zártak, s a záróra után hozzánk sodródó – főleg európai – vendégek italra vágytak. Volt, aki „Irish Coffee”-t kért, ami tudvalevőleg whiskyvel kevert kávé volt, tejszínnel tetézve. Ehelyett mi a „*special*”-nek vagy „*pepsi*”-nek keresztelt italunkat adtuk: konyakkal kevert fekete-kávét vagy Coca-Colát – feketén –, mivel nem volt italmérési engedélyünk. Hamarosan híre ment a Capri „*special*”-jeinek, hozták a taxisok a kuncsaftokat, és a hétfégi esteken zsúfolásig megtelt a helyiség. Vittem a pénzt a bankba, mosolygott a bankigazgató.

Ahol az alkohol dolgozik, ott a kötekedés sem marad el: kidobóembert kerestünk. Megkérdeztem Lászlót, vállalná-e. Ha a hordókkal el tudott bánni, miért ne tudna egyikét gőzös fejű pasast kipenderíteni az utcára? Lászlónak tetszett az ajánlatom, kalandnak tekintette. A következő hétvégén felgyúrt ingujjban, magabiztos mosollyal az arcán ügyelt a helyiség jó hírnévére. Vendégeink azonban valahogy nem kedvelték elkülönülő és fensőségesnek vélt modora miatt, s amikor a csetepatévá fajult összeszólalkozásba beavatkozott, ellene fordultak. Mellette termettem, hogy megvédjem, majd a templom udvarán át szöktettem az állomásra, ahol a bejövő vonatra ugrott. Mire visszaértem, a verekedők már kibékültek.

Lászlót Eddie Maas követte, egy békés természetű hollandus óriás, akit vendégeink „*Big Eddie*”-nek becéztek. Pusztja jelenlétével biztosította a rendet. Eddie feleségét is alkalmaztuk, míg a konyhában szomszédunk felesége, Auntie Anne tevékenykedett. A brandysüvegeket a hátsó udvarban tartottam, ahonnét könnyű volt eltüntetni őket razzia esetén.

A helyi rendőrök nem zavartak, mert bajt nem okoztunk, de amikor az italmérési engedélyeket ellenőrző rendőrség fülébe jutott, amit a taxisofőrök városszerte tudtak, lecsaptak ránk. Két, futballdrukkernek álcázott detektívjük rendelt és kapott „*special*”-t. Kérdésükre, hogy ki a tulajdonos, Panni jelentkezett. Maradjak én az üzletben – vélte –, majd ő beszél a rendőrökkel. S mivel Eddie felesége szolgálta fel a kávékat, Pannival együtt őt is bekísérték, s ujjlenyomatot vettek tőlük. Panni nem tudta megállni, hogy közben meg ne leckéztesse a rendőröket. A koreai háború emléke még frissen élt az ausztrál köztudatban. Kína beavatkozása újabb konfliktusok lehetőségével fenyegetett, s megingatta az ausztrálok biztonságérzetét, melyet a világháborúban a japán invázió²¹ rémképe amúgy is megrendített. A *White Australia* politikáját is ez a félelem ihlette. – Portánkon a *sárga veszedelem*, s ti ilyen piszlicsáré ügyekkel foglalkoztok – fedtte a jegyzőkönyvvel piszmozó rendőröket; de azok csak mosolyogtak, hogy mire próbálja őket kioktatni ez az *újausztrál* nő.

Ügyünk bíróság elé került, s hiába igyekezett az ügyvéd meggyőzni a bírót arról, hogy a szeszes italt a vendégek öntötték a kávéba, megbírságotlaktak. Ahhoz, hogy italmérési engedélyt kapjunk, a mi helyiségünk nem volt alkalmas. Így nem volt más választás, mint fokozott elővigyázatossággal folytatni, amit elkezdtünk. A helyi rendőrökkel jó kapcsolatba kerültünk, továbbra sem zavartak. Azt viszont nem tudtuk, hogy a fináncok érdeklődését is felkeltettük. Nyomozójuk a távollétünkben körülszaglászta a házunkat, bekukucskált a garázsba, ahol az üres konyakosüvegekkel teli dobozokból válaszfalat építettem, amögött végeztem reggeli jogagyakorlataimat. A látvány felcsigázta, hajtott a Capriba a nyomozó, hogy a kíváncsiságát kielégítse. Megnyugtatót, hogy őt csak az érdekli, honnan van az ital, amit a rengeteg üvegben tartok. Hitetlenkedve

fogadta a válaszat: az üvegeket csak ürítem, de nem töltöm, s az italt a „Hungária” nevű cégtől vásárolom. (A cég tulajdonosai, idősebb házaspár, Magyarországról importált párlatból kotyvasztotta. Olcsóbb volt, mint az ausztrál *brandy*.)

A vámos titkos szeszfőzdeire gyanakodott. A zöldövezetben gazdálkodó újauztrálok közül sokan főzték a maguk italát, a kisüstön párolt grappát, sligovicát, pálinkát. Virágzó feketekereskedelem alakult ki; klubok, vendéglősök vásárolták az italt, nem fizettek adót.

Ahogy a csendes kávézóból zajos *nightclubbá* alakult a Capri, a konyha személyezte is kicserélődött. Apósom továbbra is bejárt segíteni, de Auntie Anne-t Juliska váltotta fel. Formás termetű, délvidéki asszony volt, kitűnően főzött. Otthonában házisüteményeket készített megrendelésre. A szállítást barátja, Vighogyel Jóska végezte, s mikor Juliska hozzánk került, gyakori vendégünk lett ő is. Vighogyel még az októberi forradalom előtt jött ki, mintegy megelőzve azokat a magyarokat, akik a felkelés leverése után jöttek Ausztráliába. Traktoros volt, s addig mesterkedett, míg el nem érte, hogy a határ menti állami gazdaságban kapjon állást. A legjobb traktorjára golyóálló vaslemezeket szerelt, s azok fedezékében rontott neki a határsorompónak. Mire a határőrök felocsúdtak, ő már osztrák földön állt. Az újságok is írtak róla. Nagydarab, ragyás képű ember volt, szeméből humor, merészség sugárzott. Összebarátkozott egy ausztrál kisfarmerrel, aki megengedte, hogy pajtáját műhelynek használja. Lakást is ott rendezett be magának az egyik sarokban. A környék gazdái hamar rátaláltak, vitték hozzá a javításra váró szerszámokat, gépeket, csirkeketreceket. Amit már nem lehetett megjavítani, azt nála hagyták, vagy Jóska vitte el a birtokukról. A pajta környéke ócskavastelep lett, ahol kimustrált varrógépek, autómotorok, fűvágó- és szecsavágó gépek, bádoglemezek között bukdácsolva válogathattak az alkatrészekre vadászó *hobbysok*, ócskavasüzérek. Jósának nem maradt ideje süteményszállításra. Igaz, hogy Juliska is abbahagyta a sütést, és nekünk is felmondott, mert éttermet készült nyitni új partnerével, aki annak idején a Dunapalotának nevezett Ritz Hotelnek volt a *chefje*. Az új vendéglőt a város bohémnegyedében, a Kings Crosson nyitották, s kettejük főztje messzi környékről vonzotta oda a magyar s más európai vendégeket. Vighogyel sem átalotta a húsz kilométeres autózást volt barátnője kosztjáért. Barátságuk újból kivirult, házat vettek, és összeköltöztek.

Az '56-os menekültek közül a Keményvári ikrek voltak az elsők, akik a Capri küszöbét átlépték. Húgukkal s néhány társukkal egy rozoga teherautón hagyták el az országot. Magas növésű, magabiztos fiatalemberek voltak, s modoruk érzékeltette a polgári-dzsentrí családi hátteret, amit a majd' évtizedes kommunista behatás sem tudott eltörölni. A két fiú kamionsofőrnek szerződött a sydney–adelaide-i útvonalon, melynek koronázatlan királya földim és szomszédunk, a szigetvári származású Balatincz Jóska volt. Az ikreket számos sorstársuk követte, s a Capri amolyan információs központja és találkozóhelye lett a mi környékünkre vetődött '56-osoknak. Sokan segítettek – a bankmenedzsertől kezdve a lengyel újság szerkesztőjéig és Soós Attiláig, aki a híveit mozgósította a magyar menekültek támogatására. A szabómesterséget értő Zsidró Ferenc a Capri asztalánál tárgyalt a vevőivel, mutogatta a mintáit. Akkoriban jött divatba a cipzárás slicc és a női nadrág, lett munkája bőven. Az élelmes fiatalasszony, aki otthon a húsiparban dolgozott, felfedezte, hogy a vágóhidak a szemétre vetik a birka- meg a disznóbelet, mert nem kellett senkinek. Egy kieső farmon bélmosótelepet létesített. Áruját európai henteseknek, húsgyáraknak adta el. Telefonhívásait kezdetben nálunk bonyolította. Megnyerő modorával s ápoltságával meghazudtolta a foglalkozásával járó

mellékgondolatokat. Kapui, ház- és szobafestő mester Esterházy Pál herceggel került tegező viszonyba az ÁVO Andrassy úti börtönében. Segédje, a gnóm alkatú, epilepsziás Lajos a hétvégi estéket a Capriban töltötte; nem volt senkije. Mivel tudtuk a baját, tisztán kapta a kávéját, de ő ettől is spicces lett, s jókedvében táncrea perdült, egymagában. Esetlen, mégis graciózus mozdulataival, váratlan kis ugrásokkal fejezte ki, amit szóba önteni nem tudott.

Az ötvenes évek végén eladtuk az üzletet, majd a házunkat is. A város északi felére, Chatswoodba költöttünk. Merőben más világba csöppentünk előző lakhelyünkhöz képest. A Sydney-öböl északi felén fekvő lombos kertvárosokban módos polgárok és üzletemberek laktak. Mintha Pest külvárosából költöttünk volna Budára. Panni az újonnan épített áruház kávézójának lett az igazgatója, én az európai gramofonlemezeket importáló és terjesztő *Carinia* cég ügynöke. Szolid, téglából épült házat vásároltunk közel az iskolához, Bert lába miatt. Ancsi beiratkozott az egyetemre, s én üzleti vállalkozásba kezdtem, amit *Omnisound* néven jegyeztettem be. Gramofontűket, lemezeket importáltam Japánból, Európából. A sztereo lemezek és *hifi* felszerelések rohamos elterjedése biztosította a növekvő piacot, s a cégem felvirágzott. Házunkat kibővítettem, s az alsó szinten irodát és raktárt rendeztem be. Helyből dolgoztam, míg mások órákat vesztettek az egyre sűrűsödő forgalomban. Emlékezve a svájci bróker tanácsára, részvényeket kezdtem vásárolni. Panni látási zavarokkal küszködött, makuláris degeneráció következtében fokozatosan elvesztette a látását. Ennek ellenére sem szűnt meg dolgozni. Az *Omnisound* árúját dobozolta, s más kézi munkát is vállalt. Mivel már lánykorában megtanulta a vakírást, „beszélő” írógépen, majd komputeren levelezett és írt karcolatokat – angolul. Memóriája és kéz ügyessége mindenén átsegítette, sohasem panaszkodott.

Aczél Jóska a város külső negyedében nyitotta meg első javítóműhelyét, majd beljebb költözött, közel a Cityhez. Német márkájú kocsik javítását elutasította, de később, amikor látta, hogy a háborús nemzedéket egy új nemzedék váltotta fel, elvállalta a *Volkswagen* cég alkatrészeinek képviselését.

Kornél megnősült, s „Budá”-ra költözött ő is – North Sydneybe. Beiratkozott az egyetemre, és könyvtárosi diplomát szerzett. A háború után alapított New South Wales egyetem könyvtárában kapott állást. Felesége, Rita ausztrál származású volt, újságíró. Értékelte élettársra sokrétű egyéniségét, amit Kornél szabadon bontakoztathatott ki mellette. Éjjeli bagoly volt; a hétvégeken a város bohémnegyedében lehetett megtalálni, művészek, zenefilozófusok s különcök társaságában, piztollyal a zsebében. Legendák keringtek róla, melyek szerzője legtöbbször ő maga volt. Később sikeresen pályázta meg a Victoria állambeli Bendigo város Technical College (később egyetem) főkönyvtárosi állását. Tágas házat vásárolt Bendigóban, ahol végre a kis lakását szétfeszítő könyvtárának is bőven jutott hely.

László a könyvelést tanulta ki, majd üzleti vállalkozásba kezdett egy angol partnerrel. Chatswoodi házunk padlóját az általuk gyártott parkettalemezekkel borítottuk. (Néhány év múlva sajnos fel kellett szedni, mert a lemezek meggörbültek.) Egy ideig magyar lány volt a partnere, majd romantikus lendületű udvarlás után szépséges ausztrál nőt vett feleségül, akitől két gyermeke született. Miután üzlete tönkrement, egy közepes nagyságú vállalat pénzügyeit intézte. Házassága felbomlott, s nyugalomba vonulását követően vidékre költözött. Egy hentes üzlete fölött bérelt lakást, és mitológiai ihletésű költeményeket írt, angolul.

James spanyol táncegyüttessel járta Európát. Fatális baleset változtatta meg az életét. Az éles tőr, amibe beletenyereelt, idegeket vágott át, s nem zongorázhatott többé. Angliába költözött, ahol egy avantgárd angol zeneszerző asszisztense lett, s koncerteket rendezett. Magyarországon is járt. Késő éjszakába nyúló látogatásból tértem haza, amikor megláttam a szitáló ködben egy imbolgyó alakot a Pacific Highwayen. Ahogy kocsimmal melléje kerültem, láttam, hogy James az. Visszatért Ausztráliába. Előbb az újonnan alakult lemezgyártó cégnél működött, majd az ABC (Australian Broadcasting Commission) égisze alatt rádión és tévén dokumentálta az új ausztrál zeneszerzőket, könyvet is írt róluk. Később mint az Australia Council zenei igazgatója a Bartók-centenáriummal kapcsolatos koncerteket, előadásokat koordinálta, s ebbe a munkájába engem is bevont. Írói, dokumentációs tevékenységét Bali szigetén is folytatta, a komputer mellől, a folyó menti domboldalra épített villájában, ahol több ízben meglátogattam.

Új környezetünkben sok új ismerősre, baráttra tettünk szert, s tanúi és részesei lettünk Ausztrália megújulásának, fejlődésének. Az *aborigine* őslakosság egyenjogúsításával s a vietnami háború sodrában partra vetett menekültek befogadásával a White Australia politikája feledésbe ment; helyébe a multikulturalizmus elve lépett, ami az ázsiai, afrikai s a szigetlakó népek bevándorlását mozdította elő. Jöttek bőven a hazájukból kiszorítottak, a jobb életet keresők, s Ausztrália eurocentrikus társadalma újabb átalakuláson ment át. A kereskedelem varázsvesszője eltüntette a *sárga veszedelem* kísérletét: Japán és Kína Ausztrália legnagyobb exportpiaca lett. Majd – pörös eset kapcsán – az ország legmagasabb bírósága az *aborigine* törzseknek a földhöz való ősi kapcsolatát és tulajdonjogát állapította meg, emelte törvényvé, s evvel a *Terra Nullius* fogalmát semmissé tette. Úgy is mondhatnám, hogy a senki földje mindenki földje lett.

Chatswood, Ausztrália, 2009

Jegyzetek

1. Displaced Person. Az IRO (l. alant) által menekültnek tekintett egyén.
2. International Refugee Organisation: Nemzetközi Menekültügyi Szervezet.
3. Féregirtó szer, manapság nem használják.
4. Fair Sea: nyugodt tenger. Amerikai repülőgépanyahajókat kísérő hajóból alakították át csapatszállító, majd emigránsokat szállító hajóvá.
5. Vidéki Asszonyok Szövetsége. A farmercsaládok érdekeit képviselő befolyásos egyesület.
6. A trópusi kapokfa haja (háncsa).
7. Heteropoda venatoria, 30 centisre is nőhet.
8. Alapbér.
9. Angol szlengből átvett jelentése szerint: átkozott külföldi.
10. Olasz, mediterrán bevándorló.
11. A római jogból átvett meghatározás: olyan föld, melynek nincs tulajdonosa.
12. A hindu filozófia – s Kornél – szerint a világ ideje négy korszakra – yugákra – osztható, melyek ciklikusan váltakoznak, mint az évszakok. Ezek utolsója a Káli korszak, melynek elteltével a világmindenség megsemmisül, majd újjászületik, és új ciklus kezdődik.
13. „Az utolsóból lesznek az elsők” változata, az alkalmaztatás s felmondás időpontjára vonatkoztatva.
14. Társalgást bevezető udvarias tereferé.
15. Serédi Jusztinián (1884–1945), a követség kánonjogi tanácsosa, 1928-tól Magyarország hercegprímása.
16. Sydney Harbour Bridge. A Sydney-öböl két partját összekötő híd.
17. A lehetőség, hogy házat vásároljon, minden bevándorlónak megadatott, ha volt munkája (keresete) s készpénze a letéthez.

18. Rostos cementlemez. Elterjedt építkezési anyag a háború utáni Ausztráliában.

19. A Snowy Hegyek Hidroelektrikus Tervének kivitelezése akkoriban a világ egyik legnagyobb mérnöki teljesítménye volt. Tizenhat duzzasztógát és hét erőműtelep épült, melyeket a hegyekben fúrt alagutak rendszerén át az eltérített Snowy folyó és mellékfolyóinak a vize táplált. Három nagyváros áramellátását és a belföld szikkadt földjeinek öntözéses megművelését szolgálta. A huszonöt évig tartó munkálatokat végző, százezer főnyi munkássereg kétharmada újonnan érkezett európai emigráns volt. A volt háborús ellenségek, egymással torzalkodó nemzetiségek közös erőfeszítése Ausztráliának az

új világba lépését és multikulturális társadalmának a születését jelképezte.

20. A tömeges bevándorlás szükségességéről a „*Populate or perish*” (Népesedj vagy pusztulj) érvével győzte meg az ellenkező szakszervezeteket, szavazókat a háborús kormány minisztere, Arthur Calwell. Ugyanakkor a „Fehér Ausztrália” politikáját továbbra is érvényesítette.

21. A II. világháborúban Darwint bombázták a japánok, megszállták Új-Guineát, több ausztrál teherhajót pusztítottak el, s a Sydney-öbölbe három egyszemélyes tengeralattjárójuk lopkodott, hogy az ott horgonyzó hajókat felrobbantsa. Mindhárom *mini-sub* elsüllyedt.

Radnóti Miklós versfordító-pályázat

Francesco Petrarca

ÁLDOTT LEGYEN A NAP, AZ ÉV, A HÓNAP

Áldott legyen a nap, az év, a hónap,
az évszak, a napnak órája, perce,
s a szép vidék s a hely, hol foglyul ejtve
a szép szemek először rám ragyogtak;

s áldott az első édes fájdalomnak,
Ámorra találásomnak keserve,
s az íj; s a nyíl, mely bensőm megsebezte,
s a sebek, melyek szívemben sajognak.

S áldottak a szavak, mik messze szálltak
Hölgyemet hívó elszórt rímeimben,
s a sóhajok, a könnyek és a vágyak;

s áldott a lap, min hírét messze vittem,
s gondolatom, hol nincs hely senki másnak,
ő tölti be, övé már benne minden.

Szénási Ferenc fordítása

Friedrich Hölderlin

DIOTIMA

Bősz elemeknek a békét vitted, jöjj, szeliden szállj
káosz-időkre, te mennyei múzsa-öröm,
szűnjön a gyilkos küzdelem isteni éneked által,
szívben a kettévált hadd legyen újra egész!
Hadd keljen ki az ember fennkölt hajdani lényé
tündöklő derüvel vad kora mélyeiből!
Szépség, töltsd be sivár lelkét étellel a népnek,
jöjj lakomára, legyél templomok éke megint!
Hisz Diotima, miként a virág, él s nyílik a télben,
szelleme oly gazdag, s hívja a nap sugarát.
Ámde a szellem napja, a szebbik lét oda régen,
s éjjeli fagyban most dúlnak a zord viharok.

Tassonyi Helga fordítása

Mann Lajos

AJÁNLAT EGY JÓZSEF ATTILA-TÖREDÉK HIÁNYZÓ SORAINAK PÓTLÁSÁRA

Egy verset sokféle okból hagyhat töredékben a költő. A legkézenfekvőbb oknak az tűnik, hogy az adott pillanatban nem tudta folytatni, később pedig már nem volt módja vagy kedve rá. A kedv hiányának is többféle oka lehet: vagy az, hogy közben kiábrándult a félbemaradt kezdeményből, vagy az, hogy ezt az eredeti gondolat tökéletesebb megvalósulása szorította háttérbe, tette fölöslegessé. Sok költő ilyenkor papírkosárba dobja a kiselejtezett anyagot, az olyan költő azonban, aki komoly jelentőséget tulajdonít munkája minden fázisának, megőrzi mint tanulságot rejtő dokumentumot. Az is előfordulhat persze, hogy később a töredéket befejezett alkotásnak érzi, és azért nem nyúl hozzá.

József Attila töredékeinek egész sora minősült idővel önálló alkotásnak, nem egynek népszerűsége még a kezdettől fogva elismert nagy versekét is felülmúlja. Főleg a megzenésített töredékeké. Máris igen nagy és egyre gyarapodó azoknak a zeneműveknek a száma, melyeknek József Attila-verstöredékek szolgálnak ihlető forrásául. Ennek okával már többen is foglalkoztak, nekem itt nem célokom kitérni sem erre, sem e művek egyéb műfajú alkalmazásaira. Ami igazából foglalkoztat, az a később nem önállósult töredékek problémája az irodalomtörténeti megközelítéstől kezdve az aktív írói beavatkozásig.

Nem kétséges, hogy a töredékek, kiváltképp az olyanok, ahol a vers eleje és vége elkészült, de közepén hézagok vannak, állandó kihívást jelentenek az utókor költői számára. Szeretnék ezeket a hézagokat betömni, a verset kiegészíteni. Kérdés, hogy joguk van-e rá, és ha igen, hogyan kell eljárniuk. Ez a munka nem hasonlítható a képző- vagy építőművészi restaurátoréhoz. Neki egy valamikor már elkészült művet kell az eredetihez hűen helyreállítania, míg a töredék kiegészítőjének nem áll rendelkezésére ilyen minta, ezért mintegy a vers költőjének társszerzőjeként kell megoldania feladatát. Mi tagadás, ez elég nagyképűen hangzik, de ha jobban belegondolunk, nem is annyira szerénytelen. Mindenkinek, aki egy verset elolvas vagy meghallgat, nem is szólva arról, aki előad, valamilyen módon társszerzővé kell válnia. Lényegében ugyanez a feladat vár a töredék kiegészítőjére, megtoldva azzal a nehézséggel, hogy munkájának eredménye utólag sem vethető egybe a szerzőével. Csupán valószínűsíthető, hogy nem jár messze annak elképzelésétől.

Az a töredék, amelyet az alábbiakban megpróbálok kiegészíteni – feleletet igyekezően adni munkámmal a fenti kérdésekre is –, József Attila Juhász Gyula halálával kapcsolatos három versének középső darabja. Jobb megértéséhez idézzük fel előbb a befejezett elsőt:

MEGHALT JUHÁSZ GYULA

*Szól a telefon, fáj a hír,
 hogy megölted magad, barátom,
 és konokul fekszel az ágyon.
 A bolondok közt se bírt*

*szíved a sorssal. Sehol írt
 nem leltél arra, hogy ne fájjon
 a képzelt kín e földi tájon,
 mely békén nyitja, lám, a sírt.*

*Mit mondjak most? Hogy ég veled?
 Hogy rég megölt a képzelet?
 Még nő szép szakállad s hajad.*

*Fölmondjuk sok szép versedet.
 Mosdatnak most. Anyád sírat
 s társadtól jön egy sírirat.*

Ez a szonett 1937. április 5-i keltezésű, tehát egy nappal az után fejezte be a költő, hogy barátja, az 1883. április 4-én született Juhász Gyula ötvennegyedik születésnapján önkéntőleg véget vetett életének. Vele nemcsak atyai barátját és költészetének kezdettől fogva egyik legfőbb támogatóját, értőjét veszítette el József Attila, hanem bajtársát is, akinek törekvései mindvégig párhuzamosan haladtak az övéivel.

A tragikus esemény nem érte egészen váratlanul. A hosszabb ideje idegszanatóriumban fekvő Juhász Gyula állapotáról már régóta riasztó hírek keringtek. Ezek annál is fájóbban érintették, mert a barátját gyöttrő depresszió és öngyilkossági készletés mélységesen ismerős volt számára. Hasonló betegség kínozza őt is, bár az, Juhász inkább apatikus hangulataival szemben, nála főként heves indulatkitörésekben jelentkezett.

Az, hogy barátja, ha mégoly keservesen is, de állta a szenvedést, biztatást jelentett számára, hogy ő is állni fogja. Ez a bizakodás most súlyos sebet kapott.

A búcsúztató vers szép és gondosan kidolgozott. Az első versszak lezáratlan vége lendületes áthajlással megy át a másodikba, és állítja fel a halotti diagnózist. A képzelet kórokozó szerepe az első tercina második sorában is visszatér és kap ezáltal külön nyomtatékot. Finom párhuzamot képez a két tercina „*Mit mondjak...?*” és „*Fölmondjuk...*” bevezető párosa. A befejező rímpár pedig, a Kosztolányi egyik fordításából átvett „*sírat*” és „*sírirat*” igen frappánsan zárja le a verset.¹ A költemény második fele valahogy mégis fáradtnak tűnik. A tényközlő megállapítások szárazan, már-már fásultan konganak. Nem meglepő hát, hogy utána egyéb megoldással is megpróbálkozott.

Íme, a próbálkozás:

Te öngyilkos, micsoda példát
adtál nekünk, kik szeretünk!
Megnehezited szerepünk.
Hát más nem éppen annyit élt át,

mást nem roskaszt-e annyi vélt vád,

.....
.....
.....

Kinek a szeme omló könnyü,
elmenni annak ilyen könnyü?
Mért bántsz? Én nem bántottalak!

Versed csengése mért pereg?
Ugy tettél, mint a kisgyerek
ki becsöngetett s elszaladt.

Mint látjuk, ez a vers is szonettnek készült, de a második versszak befejező három sora hiányzik belőle. Megvan azonban az első öt sor és a vers vége a két tercínával. Ennek segítségével minden nehézség nélkül felírhatjuk az egész szonett rímképletét: *abba / abba / ccd / eed*.

A vers tartalmi lényege is adva van. A költő itt az előbbi vers részvételtjes, de passzív, tudomásul vevő attitűdje helyett vádló szavakkal ad kifejezést fájdalomának, ahhoz hasonlóan, ahogy a KÉSEI SIRATÓ-ban anyjával teszi. Ha hűek akarunk maradni szándékához, ezt a hangnemet kell továbbfolytatnunk, fokoznunk. Ehhez pedig a költő saját szavait kell segítségül hívunk.

Lássuk először, hogy milyen rímhívókat kínál nekünk a már meglévő anyag:

Te öngyilkos, micsoda példát
adtál nekünk, kik szeretünk!
Megnehezited szerepünk.

¹ A szóban forgó fordításra Stoll Béla hívja fel a figyelmet a jelen munka végén bővebben is idézett cikkében. James Russell Lowell egyik Kosztolányi által fordított versében található ez a két sor: „*Jaj! mindegyikünk egy lelket sírat. / Az arcunkon ott áll a sírirat.*” (MODERN KÖLTŐK. 1921. III. 30.)

A „*példát*”-ra rímelő végződésel majd a második lépésben lesz dolgunk, előbb a hiányzó hatodik és hetedik sorhoz kell rímshavakat találnunk a „*szereitünk*” és „*szerepünk*” rímhívókra.

A fenti rímpár magától értetődően él azzal a lehetőséggel, hogy a magyar nyelvben a birtokos főnévi és névmási toldalékok összecsengenek a megfelelő személyű igei toldalékokkal. Ezek a rímek könnyen adódók ugyan, de eltérő grammatikai eredetük folytán verstanilag korrektek, és tiszta rímeknek számítanak. Az adott két szó ráadásul három szótagjában is összecseng, vagyis kínrímnek számít, ami inkább virtuóz vagy groteszk, ironikus hatások kiváltására használatos, József Attila azonban, aki előszeretettel él a forma és tartalom kontrasztos kezelésével, komoly verseiben is szívesen használ kínrímeket. Lásd: „*elidőz – szelid őz*” (CSAK AZ OLVASSA).² A három szótagos rímhívókra természetesen nem kell három szótagos rímmel felelni, tökéletesen elég a két szótagos megfeleltetés is, sőt rövid, hangsúlytalan utolsó előtti szótag esetén az egy szótagos is.

Ha belehallgatunk a légben kötetlenül döngicsélő rímfaunába, nemigen kínálják magukat efféle tiszta rímek, és őszintén szólva nem is lennének ajánlatosak. Lemondunk hát az „nk” hangzós végzűdésekről, és más kéthangzós összecsengések irányába kezdünk el tapogatózni, az asszonáncok irányába. Alig fogunk hozzá, máris bejelentkezik az első rímshó:

„acsargó habon tovatűnt”.
És már követi is a párja:
*„emlékezően és okádva,
mint aki borba fojt be bünt.”*
(HAZÁM 4. – 1937. máj.)

A „*tűnt*” és a „*bűnt*” lenne tehát a keresett végzűdéspár! Ez nagyon jónak látszik, hiszen mindkét szóban bőven van az életműben rokonsága:

*„Talán eltűnök hirtelen,
akár az erdőben a vadnyom.”*
([TALÁN ELTŰNÖK HIRTELEN...] – 1937. nov.)

És, bár melléknévi formában, már nyolc évvel korábban is találkozhatunk vele egy hasonló jelentésű igével együtt:

*„– Hoppsz, hopp! Mint bő parasztleányok
szoknyába suttyant adomája,
elszállsz az ég alól, vagányok
félíg lúdtalpú Attilája;
s tüdő, foltozott fenekedre,
hol aranygyapjas rended hordod,
tátva bámulnak kecske, medve
s szűzek! anyókák! napraforgók!”*
(CSIN-BIN – 1929. júl.)

² Tverdota György hívta fel a figyelmemet arra a közeli rokonságra, amely ezt a rímpárt Babits egyik kései versének, a HÁROM VERS NYÁR ÉS ŐSZ KÖZT ciklusban található RÍMEK-nek egyik fordított elhelyezésű rímpár-jához fűzi. A szóban forgó részlet így szól: „*Még az egész napon át / bolygjuk a nyár vadonát, / de az est már szelid ősz: / szemünk előtt elidőz.*” (Babits Mihály ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEI. Magyar Helikon, 1971. 415.)

S most lássuk a „*bűnt*”! Ezzel a József Attila-i kulcsszóval és származékaival a költő többszörös versében találkozhatunk. Válasszunk ki közülük egyet egy olyan nagyjívű töredékből, amelyben főszerepet játszik, és amelynek mindjárt az első versszakában két alakban is előfordul, az egyikben jelzőjével együtt:

BŰNÖS

*Azért jöttem, hogy följelentsem
magam, mert nem bírom tovább
adni a szendét, ostobát.
Szóltanabb, némább bűne nincsen
enyémnél senkinek, bevallom.
Szeretném, hogyha itt, te vád,
szemtől szemembe mondanád
a bűnt. Mert nem lehet meghalnom.*

Ennek a bizonytalan keltezésű, de 1935-től nem korábbi és 1936 decemberétől nem későbbi versnek EGY BŰNTETŐTÖRVÉNSZÉKI TÁRGYALÁS IRATAIBÓL a címe. A benne szereplő BŰNÖS, aki a későbbiekben VÁDLOTT, mint látjuk, azért jött a bíróságra, mert bűnösnek érzi magát, de nem tudja, hogy mi a bűne. József Attila kései költészetének egyik központi témája ez, és már a fenti töredékben is jelentkezik, folytatásra vár.

Láthatjuk tehát, hogy mindkét választott szavunknak, illetve származékuknak helye van a hiányzó sorok tervbe vett pótlásában. Vegyük elő újra azt a helyet, ahol szerepeltetni kívánjuk őket:

Te öngyilkos, micsoda példát
adtál nekünk, kik szeretünk!
Megnehezítetd szerepünk.
Hát más nem éppen annyit élt át,

mást nem roskaszt-e annyi vélt vád,

Itt, jól láthatóan, egy kérdő mondat szakadt félbe, és azt vagy egy alanyesetben, vagy egy tárgy esetben lévő főnévvel lehet befejezni. A fenti rímhívókra csakis a tárgy esetes szó felel meg, tehát a „*bűnt*”. Ehhez jelzői ajánlatot is kaptunk a fentiekben, amellyel kiegészítve „*néma bűnt*” lesz. Mit lehet ezzel a jelzős összetétellel kezdeni? – „Hordozni” lehet. Visszatérni tehát a cselekvő ígére. Próbáljuk meg!

mást nem roskaszt-e annyi vélt vád,
nem hordoz annyi néma bűnt,

mint ki? – adódik a kérdés:

mint társa, ki most továbbúnt?

Ez formailag rendben volna, a fordított helyzetű rímpár szépen beilleszkedik a versbe, de a második sor igéjéhez túlságosan könnyed igekötő a „*tova*”. Az a „*hely*”, ahová a halott tűnt, nem lehet tetszőleges és ideiglenes, hanem súlyosan adott és végleges. Nem valamely konkrét hely az általánosságában sem, mint a sír, hanem valami merőben elvont régió, ahonnan lehetetlen visszatérni. Lássuk, mik azok a sűrűn előforduló,

halálrokon elvonságok József Attilánál, amelyek itt kulcsszavakként jöhetnek számításba! Ilyen szerintem az „úr”, a „semmi”, a „hallgatás”, a „csend”, a „némaság”. Vegyük szemügyre a legutóbbit, mert annak van megfelelő hosszúságú hangalakja, és nem oldható fel, mint a hasonló hosszúságú „hallgatás”.

*„Ezüst sötétség némasága
holdat lakatol a világra.”
(TÉLI ÉJSZAKA – 1932. dec.)*

Nézzünk egy másik verset, amelyben kétszer is megjelenik a keresett szó:

*„A fán a levelek
lassan lengenek.
Már mind görbe, sárga
s konnyadt, puha.*

*Egy hallgatag madár
köztük föl-le jár,
mintha kalitkája
volna a fa.*

*Igy csinál lelkem is.
Jár-kei bennem is,
ágról-ágra lépked
egy némaság.*

*Szállhatnék – nem merek.
Meghajlik, remeg
a gally, vár és lépked
a némaság.”*

(A FÁN A LEVELEK – 1934. szept.)

És egy harmadikat, amelyben már fenyegető, komor jelentésében szerepel:

*„Ez ideránt, az odahúz, mind fogdos, vartyog, taszigál,
de észre egyikük sem veszi púpomat,
mit úgy hordok, mint örült anya magzatát,
amellyel némaságot szül – azt hiszi ő –
vagy ősi, tiszta úrt.”*

(SZÜRKÜLET – 1934)

És végül a negyediket a „néma” szó népes rokonságából, ahol még -ság, -ség képzős alakban találjuk:

*„Nyafog a táj, de néha némaság
jut az eszébe s új derűt lel abban.”
(BALATONSZÁRSZÓ – 1936. szept.)*

Most pedig képezzünk verssort választott szavunkkal, illesszük be azt a fentebb kigószolt sor helyébe:

mást nem roskaszt-e annyi vélt vád,
nem hordoz annyi néma bűnt,
mint te, a némaságba tűnt?

És most induljunk el a „*példát*”, „*élt át*” és „*vélt vád*” rímhívókra adandó válasz felkutatására. Egy szótagú „é”, „á” magánhangzós szavakból álló összetételek még szép számmal kínálkoznak, de olyat kell keresnünk, amely már nem a kérdő mondatok sorát folytatja, hanem ítéletalkotásra képesít, és közvetlenül állítható a vád szolgálatába. Az már elhangzott szemrehányásként, hogy ez a tett rossz példa, és megnehezíti a társak dolgát, de érezzük, hogy ide valami erősebb kifejezés kell, valami szenvedélyesebb vád. Hol is találhatnánk erre külön példát, mint a már említett KÉSEI SIRATÓ-ban:

*„Tőlem elvetted, kukacoknak adtad
 édes emléd s magad.
 Vigasztaltad fiad és pirongettad
 s lám, csalárd, hazug volt kedves szavad.”*

Igen, erről van szó: a szavak hiteléről! A szavakéről, amelyek vigasztalók, kedvesek és mindennek summázatául, szépek – amint azt címként és programként is hirdeti a költő folyóirata, a *Szép Szó*. De helyt is kell állani értük, különben csalárdsággá, hazugsággá válnak. Legalábbis úgy ítéli meg fájdalom szülte indulatában a költő. Vajon nem az alábbi sor kívánkozik ki belőle?

Sok szép szavad csak ennyit ért hát!

Bizonyára ez vagy valami nagyon hasonló. Lássuk ezek után, hogy is szól az ily módon kiegészített töredék:

Te öngyilkos, micsoda példát
 adtál nekünk, kik szeretünk!
 Megnehezítetted szerepünk.
 Hát más nem éppen ennyit élt át,

mást nem roskaszt-e annyi vélt vád,
nem hordoz annyi néma bűnt,
mint te, a némaságba tűnt?
Sok szép szavad csak ennyit ért hát!

Kinek a szeme omló könnyü,
 elmenni annak ilyen könnyü?
 Mért bántsz? Én nem bántottalak!

Versed csengése mért pereg?
 Ugy tettél, mint a kisgyerek
 ki becsöngetett s elszaladt.

Nekem a fenti háromsornyi betoldás annyira kézenfekvőnek tűnik, hogy már-már gyanakodni kezdek, nem szántszándékkal hagyta-e József Attila befejezetlenül ezt a verset. – Talán mégsem akart véglegesen pálcát törni sem barátja öngyilkossága, sem

a maga hol felszínre törő, hol mélybe szorított halálvágya fölött, amely nyolc hónap múlva az ő életének is véget vetett?

Felmerülhet persze egy másik ok is, amit számításba sem vettem, amikor ezt a verset a Juhász Gyula öngyilkosságával kapcsolatos „triptichon” középső darabjaként jelöltem meg. Arra a lehetőségre gondolok, hogy a két első vers közül ez mégsem a második, hanem az első. Lazább szerkezete s néhány kissé erőltetettnek ható szóválasztása, mint a „szerepünk” rímzó vagy a „pereg” rímhívó, ezt látszik erősíteni. (Bár az utóbbinál, hogyha jobban belemélyedünk a költői logikába, csodálkozásra késztet az a lelemény, ahogyan ezzel a szóval az omló, azaz pergő könnyek látványát átvezeti a berregő, illetve pergő csengőhang akusztikus szférájába.) Mint a töredékek többségének, keltezése nincs, csak a külső eseményekből adódó referenciák határolják be keletkezésének idejét. Első versként akkor jöhet számításba, ha ugyanazon a napon íródott, mint a MEGHALT JUHÁSZ GYULA. Ez pedig egyáltalán nem lehetetlen: József Attilánál bőven van példa hasonló teljesítményekre. Ha így történt, ez a vers azért maradt töredékben, mert a költő jobb, a célra alkalmasabb megoldással helyettesítette.

József Attila ama verseinek sora, amelyekben a halál ilyen vagy olyan módon jelen van, szinte az egész költői pályát végigkíséri, utolsó éveiben pedig annyira megszaporodik és intenzívvé válik, hogy a jelenséggel kapcsolatban nem túlzás halálversekről beszélnünk, a már elfogadott bűnversek mintájára.³ A bűn- és a halálversek többnyire szorososan összefonódnak, besorolásukat itt is, mint más, tartalmilag egymást átfedő versek esetében, az dönti el, hogy az adott műben melyik elem van túlsúlyban. A feladat megoldása még hosszas, elmélyült munkát igényel.

Végezetül térjünk rá a Juhász Gyula halálához kapcsolódó „triptichon” harmadik darabjára, amelyhez az utóbbi évtized egyik legfontosabb irodalomtörténeti szenzációja fűződik: Stoll Béla textológus, a kritikai összkiadás gondozója az *Irodalomismeret* 2000. évi 4. számában megjelent cikkében⁴ nemcsak azt bizonyítja be, hogy ez a nyolcsoros vers, amely az eredeti szonett két tercínájának elhagyásával és két szó megváltoztatásával keletkezett, magának József Attilának a *sírírata*, hanem azt is, hogy ebben ez a költő *utolsó verse*. Halála napján, 1937. december 3-án adta postára kiadójának, Cserépfalvi Imrének írt levelével együtt.

Az eredeti nyolc sor így szól:

„Szól a telefon, fáj a hír,
hogy megölted magad, barátom,
és konokul fekszel az ágyon.
A bolondok között se bírt

szíved a sorssal. Sehol írt
nem leltél arra, hogy ne fájjon
a képzelt kín e földi tájon,
mely békén nyitja, lám, a sírt.”

A megváltoztatott pedig így:

„Szól a telefon, fáj a hír,
hogy megölted magad, barátom,
hogy konokul fekszel az ágyon.
A bolondok között se bírt

szíved a sorssal. Sehol írt
nem leltél arra, hogy ne fájjon
a képzelt kín e földi tájon,
mely békén nyitja most a sírt.”

(Kiemelések tőlem: M. L.)

³ A bűnversek kérdésével napjainkban Tverdota György egyetemi előadásai foglalkoznak behatóan, és ZORD BŰNÖS VAGYOK címmel küszöbön áll ezek megjelentetése is. Tőle reméljük, hogy ezt követően a halálverseket is fölveszi kutatási programjába. (A Szerző kéziratossá kiadása alapján.)

⁴ Stoll Béla: JÓZSEF ATTILA UTOLSÓ VERSE. (*Irodalomismeret*, XI. évfolyam, 2000. 4. szám. Megjelent 2000. december 27–28.)

Hadd idézzem itt szó szerint Stoll Bélát, akivel e tárgyat illetően teljes mértékben egyetérttek: *„Véleményem szerint az 1937. december 3-án [kelt] nyolc sor nem pusztá változata a Juhász Gyula-búcsúztató első nyolc sorának, hanem önálló műalkotás. A két szöveg közötti különbségek igen jelentősek. A szonettből kétszakaszos vers lett. Értelemszerűen elmaradt a cím és a szonett két Juhász Gyulára utaló hármasa. A nyolcadik sor lám szava a Juhász Gyuláról szóló versben megtörtént eseményre utal, ezt a szót mostra változtatta, »a legközelebbi jövőben, azonnal, tüstént, ezután« értelemben. Igen fontos különbség, hogy az egyik vers Juhász Gyula »sírirat«-a, a másik saját magáé.”*

Ehhez csak azt az apróságot tennem hozzá, hogy én a két szöveg között nem egy-, hanem kétszónyi különbséget észlelek. A harmadik sor, *„és konokul fekszel az ágyon”* „és”-ét is felcserélte „hogy”-ra, tehát egy mellérendelő kötőszót alárendelővel helyettesített, miáltal az adott szakaszban a végleges tényt nyomatékosító ismétlődést hozott létre: *„hogy megölted magad, barátom, / hogy konokul fekszel az ágyon.”*

Stoll Bélától a fentiekén kívül még egy fontos megállapítást kívánok idézni: *„A vers önmagában is cáfolhatja azt az újból és újból felmelegített dilettáns, hatásvadászó véleményt, mely szerint József Attila halálát nem öngyilkosság, hanem véletlen baleset okozta.”*

Ezzel a véleménnyel is a legmesszebbmenőkig egyetérttek. Az a kérdés azonban, hogy milyen érveim vannak erre, és magam hogyan képzelem el József Attila életének a tragikus öngyilkossághoz vezető végső szakaszát, túlnő jelen vállalkozásom keretén. Ennek kifejtéséhez újabb, nagyobb lélegzetű nekifoháskodásra van szükség.

Budapest, 2010. január 27.

Nádasdy Ádám

RÉSZLETEK EGY ÚJ „LEAR KIRÁLY”- FORDÍTÁSBÓL

A nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház felkérésére nemrég készítettem el Shakespeare LEAR KIRÁLY-ának új fordítását. A darab Telihay Péter rendezésében kerül színre 2010. május 15-én. A darabból már számos magyar fordítás készült: Jakab István és Vajda Péter (1838), Vörösmarty Mihály (1856; átdolgozta Arany János, 1865; átdolgozta Szabó Lőrinc, 1955), Zigány Árpád (1899), Kosztolányi Dezső (1936), Füst Milán (1955), Mészöly Dezső (1986), Jánosházy György (2002).¹ Munkám során a régebbi fordításokat nagy figyelemmel forgattam (főleg a Vörösmarty–Szabó-, Mészöly-, ill. Jánosházy-fordítást), de mindig csak utólagos kontroll céljából: rajtuk keresztül tudtam ellenőrizni, hogy nem hagytam-e ki valamit. Az is előfordult, hogy esetleges félreértéseimre mintegy kórusban hívták föl a figyelmemet, de tőlük ötleteket, szövegrészeket nem vettem át, akkor sem, ha – az utólagos egybevetés során – azt kellett találnom, hogy egy-egy megoldásuk jobb vagy szebb, mint az enyém.

A LEAR KIRÁLY fordítója hamar szembesül azzal a dilemmával, hogy a mű két némileg eltérő ősváltozatban létezik: az 1608-ban kinyomtatott, csak ezt a darabot tartalmazó ún. Kvartóban, ill. az 1623-ban, Shakespeare halála után megjelent, összes darabját

tartalmazó Főlióban – s nem egyértelmű: melyik az „igazi”. A Kvartó-kiadás, mely a HISTORY OF KING LEAR címet viseli, kb. háromezred részét tartalmaz, mint a Főlió, ahol a cím is más: THE TRAGEDY OF KING LEAR. Mondhatnánk: a Főlió kiadói ennyit kihúztak belőle, végtére is ez megszokott dolog a színdarabok életében – csak hogy a Főlió-szövegben meg kb. száz olyan sor van, amely a Kvartóban nincs benne, és mindenki egyetért abban, hogy ezeket is Shakespeare írta. (A két szöveg között még számos apró eltérés is található.) A kiadók így általában a két verziót összeszövik, s egy harmadikat hoznak létre, mely lehetőleg mindkettőből a legtöbbet őrzi meg. Ettől a gyakorlattól eltért az 1986-os Oxford Shakespeare,² mely szerint igenis két külön darabnak és nem két változatnak kell elfogadni a HISTORY-t és a TRAGEDY-t, azaz Shakespeare kétszer írta meg, egyszer históriaként, egyszer tragédiaként.³

A tudósoknak nyilván igazuk van, de az összeszövéspártiak (így én is) erre azt mondják: egy 3200 soros mű két változata között a négyszáz sornyi különbség (még a sok apróval együtt is) nem akkora, hogy indokolt legyen két különböző darabról beszélni. A magyar fordítói hagyomány mindig is az összeszött („konflált”) változatból dolgozott (ettől csak Jánosházy tért el, aki az Oxford-kiadás nyomán szigorúan a Kvartó-beli HISTORY-szöveghez ragaszkodott). Magam is egy összeszött szöveget választottam fordításom alapjául: a Foakes-féle „Arden”-kiadást,⁴ melynek szövegét vita nélkül elfogadtam eredetinek. Az el nem hangzó anyagoknál – helyek, színpadi utasítások – merítettem az Arden mellett más kiadásokból is.

A verses részeknél a sorbeosztást általában tiszteltem: amit Shakespeare egy sorba írt, azt én is egy sorba igyekeztem beszorítani. Ha nem fért bele minden (mert a magyar szavak hosszabbak), akkor inkább elhagytam valamit. Úgy vélem, annak mérlegelése, hogy egy verses (tehát zárt szótagszámú) szövegben mit kell elhagyni és mit megtartani, a fordító egyik legkényesebb és legizgalmasabb feladata. Csak igen ritkán döntöttem ilyenkor a tartalom javára és a sorkeret rovására, azaz hogy sorokat toldjak be azért, hogy mindent el tudjak mondani. A 3225 soros szövegbe végül 79 plusz verssort szúrtam be.

A verselésben igyekeztem a drámai jambust tartani (rímtelen ötös jambus, amilyen pl. AZ EMBER TRAGÉDIÁJA versformája), bár ebben a késői műben Shakespeare néhol eléggé lazán kezeli a verselést, s így én sem voltam oly fegyelmezetten zenei, mint a SZENTIVÁNÉJIBEN vagy a RÓMEÓ-BAN. Sok már nála az úgynevezett női cezúra, ahol tehát a sorközépi szünet mindkét oldalán van egy-egy hangsúlytalan szótag (ilyen pl. Radnóti Miklósnak ez a sora: „Nem tudhatom, hogy másnak | e tájék mit jelent” – az említett „ütközö” szótagokat félkövérrel, a cezúrákat függélyes vonallal jelöltem). Ezt a magyarban nem utánoztam, nekem a színpadon megtöri a jambus-érzésem: lehet, hogy jambusaim szabálytalanok, de nincs bennük női cezúra. Gyakran vannak az angolban félsorok, amelyeket lehetne ide is, oda is kapcsolni; a szövegkiadók gyakran más-más sorbeosztással élnek. Ebben elég pontosan követtem az Arden-kiadást.

A nyitójelenet (I.1.1–30)

A bevezető néhány mondat prózában van, két idősebb arisztokrata, Kent gróf és Gloster gróf beszélget kedélyesen a királyi palotában. Gloster mellett ott áll törvénytelen fia, Edmund.

KENT Azt hittem, hogy a király jobban szereti Albany⁵ herceget, mint Cornwallt.
GLOSTER Nekünk is mindig úgy tűnt; de most, hogy fölosztotta a királyságot,⁶ nem nyilvánvaló, melyik herceget tartja többre, mert olyan egyenlően mérte ki kettőjük részét, hogy a legtüzesebb vizsgálat se találja köztük különbséget.

KENT (*Edmundra*) Ez nem a te fiad, gróf uram?

GLOSTER Ezt a fiút a születésekor a nyakamba varrták. Annyiszor röstelkedtem a létrejövete miatt, hogy már megedződtem.

KENT A létrejövete miatt? Nem értem.

GLOSTER Az anyja bezzeg értette, úgyhogy hamar kigömbölyödött, és előbb volt a bölcsőjében kisfiú, mint az ágyában férj. Hát igen. Egy lyuk tátong az életrajzomon.

KENT Percig se sajnáld, kérlek, ha ilyen derék gyerek bújt ki belőle!

GLOSTER Van ám nekem törvényes fiam is,⁷ egy jó évvel idősebb ennél, de az se kedvesebb a szívemnek: mert bár ez a büdös kölyök illetlenül jött, mikor senki se hívta, de az anyja szép volt, megcsinálni jó volt, úgyhogy vállalnom kell a kis korcsot. – Ismered az urat, Edmund?

EDMUND Nem, jó apám.

GLOSTER A nemes Kent gróf. Jegyezd meg, fiam, mert ő nekem kiváló barátom.

EDMUND (*Kenthez*) Állok szolgálatára, gróf úr.

KENT Máris kedvellek, s remélem, megismerlek jobban is.

EDMUND Uram, azon leszek, hogy kiérdemeljem.

Lear felosztja királyságát (I.1.35–155)

Fordításomban a tegezést-magázást (korabeli angol *thou*, ill. *you*) Shakespeare nyomán igyekeztem alakítani, legalábbis ahol a mai magyar nyelvérzékeléssel nem ütközött túlságosan. Így például Lear tegezi lányait (és vejeit), de azok magázzák őt.

Egy másik nyelvi jellemzőt viszont hosszas mérlegelés után elhagytam: a királyi többest. Az eredetiben itt (és számos más helyen) Lear királyi többest használ, tehát *we shall express*, „fölfedjük”, *our kingdom*, „országunkat” stb. Ez, érzésem szerint, megosztaná a mai színházi közönség figyelmét, mert egy amúgy is nehéz darabban arra is figyelni kellene, hogy saját nevében vagy több személy nevében beszél-e a szereplő. Tény ugyanakkor, hogy Shakespeare később is játszik ezzel a nyelvtani fogással, és Goneril, Regan és a férjeik is időnként – hatalmi helyzetüket egy adott helyzetben kihangsúlyozandó – királyi többest használnak. Ennek érzékeltetéséről lemondtam.

LEAR

Fölfedem addig titkos tervemet.

(*A szolgákhoz*) A térképet! (*Atadják neki*) Országomat ezennel

fölosztom három részre, hogy levessem

vénségemről az állam ügyeit,

s ifjabb erőknék adjam át, míg én

nyugton araszolok a sírba. – Cornwall,

s te, nemkülönben kedves Albany:

eldöntöttem, hogy most kihirdetem:

melyik lányom mit örököl, hogy erről

több vita ne legyen. – A két nagyúrnak,

a burgundnak s a francia királynak,

akik kislányomért versengenek

s mint kérők itt időznek: nekik is

választ kell adni. – Halljam, lányaim

(mivel most leteszem királyi tisztet,

a föld s a kormányzás gondját-baját):

melyiktek szeret a legjobban engem –

- hogy annak adjak többet, akinél
 szív s érdem egybeesik. Goneril,
 elsőszülöttem, szólj először!
 GONERIL Atyám! Úgy szeretem, hogy szó azt le nem írja.
 Mint szemem fényét, szabadságomat,
 jobban, mint vagyont, kincset, drágaságot,
 egészséget, jó hírt, szép életet;
 jobban, mint gyermek apját valaha.
 A beszéd itt kevés, a hang ügyetlen,
 mert minden mértéken túl szeretem.
 CORDELIA *(félre)* S mit mond Cordelia? Csöndben szeret.
 LEAR *(Gonerilhez)* E tartományokat, innen idáig *(mutatja a térképen)*
 árnyas erdőket, gazdag réteket,
 bővizű folyókkal és dús mezőkkel
 neked adom, hogy te és Albany
 s utódaitok birtoka legyen,
 örökre. – Mit mond második leányom,
 a drága Regan, Cornwall hitvese?
 REGAN Atyám, én nővéremmel egy anyag vagyok,
 érek is annyit. Úgy érzem szívemben:
 ő szeretetem *tényét* jól leírta,
 ám mértékét nem. Ezért most kimondom:
 én lekicsinylek minden örömet,
 mit test vagy lélek dúsan fölkinál,
 s csak egy örömem van: fölségedet
 szeretni.
 CORDELIA *(félre)* Jaj neked, Cordelia!...
 Vagy mégse? Mert ahogy én szeretem,
 az többet nyom a latban, mint a nyelv!
 LEAR *(Reganhoz)* Te és utódaid kapják örökre
 az országnak e gazdag harmadát,
 mely méretre, szépségre nem csekélyebb,
 mint Gonerilé. – És most, drágaságom,
 te, legkisebb leányom, akiért
 a francia bor s a burgundi tej⁸
 versenybe szállt: te mit tudsz mondani,
 hogy többet kaphass, mint nővéreid?
 CORDELIA Semmit, atyám.
 LEAR Semmit?!
 CORDELIA Semmit.
 LEAR A semmi – semmi lesz! Próbáld megint!
 CORDELIA Az a bajom, hogy nem tudom kitenni
 a szívemet a számra. Szeretem,
 ahogyan kell: se jobban, se kevésbé.
 LEAR Mi van? Cordelia! Más hangot üss meg,
 mert rosszul járhatsz még!
 CORDELIA Felséges úr,
 maga nemzett, nevelt, és szeretett.

És én viszonzom mindezt, ahogy illik:
tisztelem, szeretem, szót fogadok.

Mért mentek férjhez a nővéreim,
ha csakis felségedet szeretik?

Aki majd engem elvesz, elveszi
a szívem, gondom, figyelmem felét.
Én nem fogok, mint ők, oltárhoz állni,
s közben az apámat szeretni.

LEAR Te szívből mondod ezt?

CORDELIA Igen, apám.

LEAR Kislány létedre ilyen kemény vagy?

CORDELIA Kislány vagyok, felség, de szókimondó.

LEAR Hát jó! A szókimondás lesz a hozományod;

mert esküszöm a Nap szent sugarára,

az éji Hekaté⁹ titkaira,

a szférák minden fent mozgó körére,

melyektől függ létünk és pusztulásunk,

hogy kitagadlak, s nem vagyok apád.

Fölmondom a vérségi köteléket.

Mostantól fogva úgy tekintsd magad,

mint idegent. A szkítiai barbár,

vagy az, ki éhségében kölykeit

zabálja föl, az többet kap szivemtől,

több szánalmat, mint te, ki valaha

a lányom voltál.

KENT Felséges uram---

LEAR Hallgass, Kent,

ne lépj a dühöngő sárkány¹⁰ elé! –

(*Cordeliára*) Ő volt a kedvencem; nála kivántam

végső nyugalmat, ápolást találni. –

(*Cordeliához*) Menj! Ne lássalak! –

(*Az udvarhoz*) Úgy legyen sírom békés, hogy e nőhöz

nincs több közöm. Hívják a franciát!

Mi lesz már?! Hívják a burgundit is!

Egy vagy két szolga kiszalad

Cornwall és Albany!

Két lányom részéhez (*a térképre mutat*) osztozzatok

e harmadikon. Ő férjhez mehet

a saját gőgjéhez, ami szerinte

„őszinteség”!...

Hatalmammat kettőtökre ruházom,

jogokkal s jelképekkel. Én, havonta,

száz vitézzemmel¹¹ együtt, váltakozva

fogok megszállni nálatok, hol itt,

hol ott vendégeskedve. Csak a rangot,

a „király” címet tartom meg magamnak;
 a kormányzás, az állam, a bevétel,
 jó fiaim,¹² a tiétek. Ezért
 e kis koronát¹³ felezzétek el. (*Elveszi az udvaronctól, s nekik adja*)

KENT Királyom, Lear! Mindig tiszteltelek,¹⁴
 atyám voltál s tanítómesterem,
 mint védőmet foglaltalak imámba---

LEAR Az új már feszül: állj odébb az útból!

KENT Én nem bánom, ha szívembe talál is
 a nyíl hegye. Kent azért tiszteletlen,
 mert Lear megőrült. Mit csinálsz, öreg?!

Azt hiszed, elnémul a kötelesség,
 ha hízelgőkhöz húz a hatalom?
 A becsület csak őszintén beszélhet,
 ha meghibbant a nagyság! Tartsd kezekben
 hatalmadat, s vond vissza józanul
 e szörnyű, lázas döntést. Esküszöm,
 legkisebb lányod nem szeret kevésbé!
 Nem üres szívű az, ki halk szavú
 s nem kong üres fazékként.

LEAR Kent! Elég!!

Gonerilnek elege van (I.3.1–27)

Lear két idősebb lánya, Goneril és Regan beszédét maibbra, „polgáribbra” hangszereltem, mint az apjukét: ezért használnak olyan szavakat, mint *produkál, kritizál, személyzet* (és később: *senilis, inzultus* stb.).

Az első mondatban az eredeti *my gentleman* ’nemesemberemet’ jelent (azaz nem egyszerű szolgát, cselédet), ezt adtam vissza a *főemberem* szóval. Ha csak sima szolgát ütött volna meg Lear, az nem volna úgy.

Az eredetiben *Fool* névvel jelölt szereplőt *Bohóc*nak fordítottam. Bár a magyar hagyományban – az „udvari bolond” történelmi kategória nyomán – *Bolond*nak szokták fordítani, én nem akartam így nevezni, mivel majd később jön egy igazi bolond (pontosabban a magát igazi bolondnak, tehát elmebetegnek tettető Edgar), akit Shakespeare sosem nevez *fool*nak. Az angol *fool*ban van valami kedveskedő, a bolondozást éreztető elem, az elmebetegséget nem nevezik így. Szét akartam választani a szórakoztatóipari bolondságot (= bohóckodást) az igazi, elmekórtani bolondságtól. A darabban szereplő Fool minden, csak nem bolond: színjózan és éleslátó, gyakran rezignált és szomorú, máskor csak rutinszerűen kereplő profi humorista.

GENERIL Igaz, hogy apám megütötte az egyik főemberemet, csak azért, mert az rendreutasította az ő bohócát?

OSWALD Igen, asszonyom.

GENERIL Éjjel-nappal csak bajt csinál nekem.
 percenként újabb botrányt produkál,
 s mindenkit ingerel. Nem tűrhetem.
 A katonái pimaszak, apám meg
 mindenért minket kritizál. Ha megjön
 a vadászatról, nem fogadom őt.

Mondja, hogy rosszul vagyok. S maguk is,
szolgálják őket kissé hanyagabban,
mint azelőtt – ezért én felelek.

Kintről kürtszó

OSWALD Már jön is, asszonyom, hallom.
GONERIL Játsszák, hogy lusták és kelleetlenek,
az egész személyzet. Hadd tegye szóvá.
Ha nem tetszik neki, mehet hugomhoz,
aki ez ügyben egyetért velem,
s kemény lesz ugyanígy. A vén bolond,
még gyakorolná mindazt a hatalmat,
amit már átruházott. Esküszöm,
a vénember: gyerek. Annak tekintjük,
s ha visszaél a jóval, megfenyítjük. –
Értette, amit mondtam?

OSWALD Igen, asszonyom.
GONERIL A kíséretét hűvösen kezeljék,
lesz, ami lesz. Adja ki ezt parancsba.
Igyekszem alkalmat teremteni,
hogy rászólhassak. Írok a hugomnak:
így tegyen ő is. – Hozzák az ebédet!

Oswald, a futballista (I.4.76–90)

A Goneril által hanyagságra kötelezett Oswald felbosszantja Leart. Az alábbi részletben a nálam szereplő *visszakézből lecsap* az eredetiben *bandy looks*, ami szó szerint ’visszaüti a nézést’, azaz farkasszemet néz. Pimaszságnak számít ma is a feljebbvalóval farkasszemet nézni s közben ellent is mondani. Maga a *bandy* tenisz kifejezés: ’visszaüt, adogat’. A szöveg tehát a nézésváltást a teniszbeli ütészé váltással állítja párhuzamba. A tenisz elegáns, nemesi játék volt; a labdarúgás viszont az alacsony osztályok durva sportja. Az eredetiben „Cajus” (az álruhás Kent), Lear újdonsült kísérője ezért nevezi Oswaldot ’alantas labdarúgó’-nak (*base football player*); ezt fordítottam *futballozni, parasztra*.

Lear, aki mindenkit tegez, itt az első mondatban gúnyosan magázza Oswaldot, aki már előzőleg is szemet szúrt neki.

Jön Oswald, át akar menni a színen

LEAR Á, maga az! Jöjjön csak ide, igen, maga! Ki vagyok én?

OSWALD Az úrnóm apja.

LEAR „Az úrnóm apja?” Talán az uram kutyája! Te senkiházi, te büdös cseléd!

OSWALD Egyik se vagyok, felség, szíves engedelmevel.

LEAR Te visszakézből lecsapod, amit mondok, te ganéj? (*Megüti*)

OSWALD Felség, engem nem lehet megütni.

KENT/CAJUS És elgáncsolni se? (*Elgáncsolja Oswaldot, aki elvágódik*) Akarsz futballozni, paraszt?

LEAR („Cajus”-hoz) Köszönöm, fiam. Jól szolgálsz, kedvemre vagy.

KENT/CAJUS (*Oswaldhoz, akit talpra állít*) Gyerünk, uram, föllátni, kifele! Majd én megtá-
nítlak, hogy ki kicsoda! Kifele! Ha maradsz, megint végigfekhetsz a tohonya tested-
del! Na, kifele, ha jót akarsz! Úgy! (*Kilöki a színről*)

A Bohóc dolgozik (I.4.113–143)

A Bohóc (Fool) igyekszik Leart vidítani vagy legalábbis szóval tartani, s ehhez nem vá-
logat az eszközökben, igen sok számárságot hord össze. Például az „*Amid van...*” kezdetű
versike egyáltalán nem illik ide, csak időkitöltés – úgy kell hangoznia, mint valami
falvédőre szánt bölcsesség. A „*Ki súgta neked...*” viszont nagyon is a helyzethez illő, gú-
nyosan leleplező rögtönzés, amely egy kabarékonferansz része lehetne. A Bohóc „tatá-
nak” szólítja Leart (angol *nuncle* ’bácsikám’, ami az *uncle* gyermeki elferdítése); máskor
„fiacskámnak” (*my boy*).

BOHÓC Tanítok egy mondókát.

LEAR Halljuk.

BOHÓC Figyelj, tata:

Amid van, azt tedd el;
ne beszélj, ha nem kell;
ne adj könnyű kedvvel,
fálnak ne menj fejjel;
ha kínálnak, vedd el,
ha magod van, vesd el.
Ne kurvázz és ne igyál,
otthon ülj az asztalnál,
így lesz pénzed két tucat,
több, mint kétszer kétszer hat.¹⁵

KENT/CAJUS Ez egy nagy semmi, te bohóc.

BOHÓC Na ja, mint a fizetetlen ügyvéd beszéde – maga se adott érte semmit. (*Learhez*)

Neked se jó semmire a semmi, tata?

LEAR Nem, fiam; a semmi az nem jó semmire.

BOHÓC („*Cajus*”-hoz) Kérem, mondja meg neki, hogy pont ennyi jövedelme lesz most a
földjeiből. A bohócnak nem hisz.

LEAR Keserű bohóc vagy.

BOHÓC Tudod, fiacskám, mi a különbség a keserű bohóc meg az édes között?

LEAR Nem én. Halljam.

BOHÓC Ki súgta neked azt,¹⁶ hogy földed osszad szét?

Ót küldjed ide mellém, s te foglald el helyét.

A kétfajta bohócot akkor majd láthatod:

(*magára*) tarkában¹⁷ itt az édes – (*Learre*) a keserű meg ott.

LEAR Bohócnak nevezel, fiú?!

BOHÓC A többi címedet mind leadtad; ez az egy, ez veled született.

KENT/CAJUS (*Learhez*) Felség, ez egyáltalán nem vicces.

Lear megátkozta Gonerilt (I.4.267–285)

Ebben a nagyon emelkedett (és nagyon borzasztó) szövegben régiesebb – vagy legalább-
is irodalmiasabb – nyelvi eszközöket is használtam, például *halld szavam; méhébe* (névelő
nélküli birtokos); *mely; rút*. Így erősebb a kontraszt Lear nyelvezete, illetve távozása után

Goneril hidegen józan nyelvezete között. (Ez a görög retorika kifejezésével élve a *bathos*, a stiláris zuhanás.) Az irodalmias-régies elemek használatát egyébként kerültem a fordításban, hiszen Shakespeare sem használt korához képest régies nyelvtant vagy szókinccset. Éppen ellenkezőleg: korának nyelvállapotához képest inkább újító volt.

LEAR Természet, nagy istennő, halld szavam!
 Függeszd föl tervedet, ha célod az,
 hogy ez a nő itt termékeny legyen!
 Méhébe csak meddőséget helyezz,
 szárítsd el benne termő szerveit,
 hogy korcs testéből soha ne fakadjon
 gyermek, mely büszkévé teszi. S ha mégis,
 alkosd gonosz anyagból, hogy ha él,
 legyen az anyjának torz gyötrellem,
 véssen rút ráncokat szép homlokára!
 Cseppenként vájja szét arcát a könny,
 s anyai fájdalomából-örömeiből
 gúny legyen és nevetség – hogy megértse:
 mérges kígyó fogánál is maróbb
 a hálátlan gyerek. – Menjünk! El innen!

Lear és a Bohóc el

ALBANY Mennybéli istenek, mért mondja ezt?
 GONERIL Ne fáraszd magad, kár ezzel törődni.
 Hadd űzze rigolyáit: szenilis,
 neki szabad.

„Cajus” rátámad Oswaldra (II.2.14–32)

Kent gróf, Lear bizalmasa, száműzetéséből visszaszökve Cajus álnéven, mint egyszerű katonáember szolgálja az öreg királyt. Kent mindig is heves, szókimondó természetű volt – Cajusként végképp nem tesz lakatot a szájára. Meglátja Oswaldot, aki már amúgy is a bögyében van, s rátámad, először szóban, aztán tetteleg is. Kent nem látja be, hogy álruhában már nem gróf, és dühíti, hogy Oswald nem emlékszik rá a „futballozó” incidensből. De miért is emlékezne Albany herceg főudvarmestere egy egyszerű katonára?

Nehéz ezt a szóáradatot fordítani, mert ha túl régies, elvesz a lendülete; ha túl mai, akkor hiteltelen egy harcedzett, idős katonatiszt szájából; és mindenképp a lendületet kell megtartani, azt az ijesztő és egyben nevetséges szótolulást, amit „Cajus” szinte lélegzétvétel nélkül ad elő. Egy-egy szót többször is megismétel, ezt igyekeztem megtartani – ám helyenként eltértem az eredetitől a szöveg „huzata” kedvéért.

KENT/CAJUS Egy suttyó vagy, egy rongy, egy maradékszabáló, aljadék, gőgös, üres, hitvány, divatlihegő, agyonfizetett, mocskos-térdharisnyás suttyó; egy kocsonyatérdű, följelentgető, pudvás nyomoronc; egy tükörbe pislogó, hétrét görnyedő, pipiskedő szemét, egy kofferhordó szervilis paraszt; beállsz te kerítőnek is, ha kell, mert egyszerre vagy suttyó, szemét, gyáva és strici; téged egy korcs szuka szült a világra, és én addig verlek, amíg jajgatva visítasz, ha egy betűt is le mersz ebből tagadni.

OSWALD Micsoda rémes alak vagy, hogy így fröcsögsz valaki ellen, akit nem ismersz, és aki téged se ismer?!

KENT/CAJUS Micsoda pofátlan ganéj vagy, hogy letagadod, hogy ismersz? Hát nem két napja volt, hogy elgáncsoltalak és megvertelek a király előtt? Elő a kardot, te patkány! Éjjel van, de látlak a holdfénynél! (*Kardot ránt*) Fasírtot csinálok belőled a hold-sütésben. A kardodat, te ocsmány szemét bodorított piperkőc! Vívjál!

Edgar bolondnak öltözik (II.3)

Az ártatlanul megvádolt, üldözött Edgar elmebetegnek, „menhelyről szökött bolondnak” adja ki magát, s ezt egy monológban közli a közönséggel. A színpadi hagyomány szerint amíg az alábbi szöveget elmondja, át is öltözik (vagy inkább levetkőzik).

A menhely neve az eredetiben *Bedlam*, ez nem más, mint a *Bethlehem* szó népies kiejtése. Ez volt a londoni tébolyda neve; az innen elbocsátott (vagy megszökött) bolondok az országot járva koldultak, s a köznyelv a Tom (= „Tamás”) nevet ragasztotta rájuk (*Tom of Bedlam*), ezért fogja Edgar is „Tamásnak” nevezni magát. Gyakran csalók is keveredtek közéjük, akik örültséget színlelve koldultak, sőt néha fenyegetésekkel, átkozódással zsaroltak ki pénzt a hiszékeny falusiakból.

EDGAR Hallottam, hogy köröznek,
s egy szerencsésen talált faodúban
megmenekültem. Nincs egy kikötő,
nincs hely, hol ne azt lesnék éber őnök:
hogy kaphatnának el. Amíg lehet,
életben maradok. Ebből a célból
az emberi lét legalján levő
nyomorult, félállati koldusok
alakját öltöm fel. Az arcomat
bemocskolom, s egy szál ágyékkötőben,
csomókban lógó hajjal odaállok
a széllal és az égbolttal dacolni.
Példát veszek a menhelyről szökött
bolondokról, akik üvöltve járnak,
és csupasz, érzéketlen karjukat
tűkkel, szögekkel szurkálják tele,
s e rémisztő külsővel kényszerítik
– hol őrjöngő átkokkal, hol imával –
kopott falvak, malmok, tanyák lakóit
adakozásra. Itt vagyok: Rongyos Tamás –
ez valami! Edgarnak lenni: semmi.

Lear anyaméhe (II.2.246–248 = II.4.54–56)

Lear úgy érzi: megfullad, mert belső szervei alulról fölfelé tolnak. Az ilyen pszichoszomatikus rosszulétet az altesti szervek – főleg nőknél a méh – fölfelé todulásának tulajdonították. Lear az angol szövegben a latin nevet is megadja: *hysterica passio* (a görög *hystera* ’anyaméh’ plusz a latin *passio* ’szenvedés’ szóból). Az angolban *mother* szerepel, ez volt az ilyen rosszulét korabeli megnevezése. Nem tudtam a fordításba az *anya* szót beilleszteni, pedig sokak szerint fontos, mert a lányoknak anyja nincs: a lányok sosem említik; Lear is csak egyszer, futólag.

LEAR Mint szülő nőt, úgy fojtogat a görcs!
 Hisztéria, kushadj: női betegség,
 lenn a helyed! – Most hol van ez a lányom?

A fejbe vert angolnák (II.2.310–315 = II.4.116–121)

Lear ismét fullasztó érzésre panaszkodik; a Bohóc fölkapja az utolsó szavakat, s egy anekdotát mond el, aminek ugyancsak „Helyedre vissza!” a poénja. A történetecske nem éri meg a pontos fordítást (az eredetiben nem szakácsnő, hanem kényes kisasszony; több angolna van, nem egy; tésztába göngyölte őket, nem tepsibe rakta; bottal vágja kupán őket), úgy éreztem, inkább azt kell érzékeltetni – méghozzá nem túl hosszan! –, hogy a Bohóc próbálja Lear figyelmét elterelni, egyszersmind kissé kényszeresen meg akar dolgozni a fizetéséért. Az angolnás történet után még egy poént elsüt, ez már öncélú viccelődés, nem tekinthető a történetekhez fűzött kommentárnak. Akkoriban nagyot nevetettek rajta, hiszen köztudott volt, hogy a ló nem eszik meg semmi zsírosat.

LEAR A szívem föltolul. (*Saját szívéhez*) Helyedre, vissza!

BOHÓC Úgy van, tata, szólj rá, mint a szakácsnő az angolnára, amit elfelejtett agyoncsapni, mielőtt a tepsibe tette, s csak aztán verte fejbe: „Helyedre, vissza!” Az öccse meg olyan hülye volt, hogy csupa szeretetből megvajazta a lovának a szénát.

Lear feldühödik a létszámcsökkentésen (II.2.449–475 = II.4.255–281)

Goneril és Regan felváltva próbálják lebeszélni apjukat a nagy létszámú kíséretéről. Százzról indultak, már huszonöttnél tartanak. Lear magánkívül van a dühtől. *O Fool, I shall go mad!* – mondja a szakasz végén. E nyelvi kettősség (*fool – mad*) miatt döntöttem úgy, hogy a Fool nevét Bohócnak fordítom, s a *bolond* szót megtartom a tényleges (vagy ál-) bolondoknak.

GONERIL (*Learhez*) Hallgasson meg:
 kell az a huszonöt? Vagy tíz? Vagy öt?
 Egy olyan házban, ahol kétszer annyi
 lesi az óhaját?

REGAN Minek kell egy is?

LEAR Ne érveljetez azzal, hogy mi „kell”!
 A koldusnak is van egy-két kacsija,
 ami nem kell, de mégis az övé!
 Ha annyit adsz csak, ami „kell”, az embert
 állattá olcsósítod! Hercegnő vagy:
 pompás ruhád van – szükség erre sincs:
 a ruha arra kell, hogy melegítsen,
 és ez nem melegít!... De ami kell –
 egek! adjatok, ami kell: türelmet! –
 itt állok, ó egek, vénen, szegényen,
 egyformán sújt a bánat és a vénség.
 Ha ti hajtjátok lányaim szívét
 az apjuk ellen, hát ne tegyetek
 oly bolonddá, hogy túrjem jámborul:
 adjatok nemes haragot belém,

hogy nők fegyvere: könny ne szántsa végig
 e férfiarcot! (*Lányaihoz*) Undok némberek,
 oly bosszút állok mindkettőtökön,
 hogy a világ majd--- olyasmit csinállok---
 hogy mit, még nem tudom, de belerokkan
 a földkerekség! Sírni nem fogok,
 hiába várjátok. Volna miért;
 de előbb török százezer szilánkra
 a szívem, mint hogy itt elkezdének
 sírni! – Bohócom! Megbolondulok!

Az istenek vihara (III.1.49–60)

Lear egyedül futkos az éjszakai viharban, lassan elveszti realitásérzékét, nem tudja már, hol van. Az elemekhez, az istenekhez, a világmindenséghez szól.

LEAR

Az istenek,
 akik fönt ezt a rémes zajt csinálják,
 most látják: kik az ellenségeik.
 Reszkess, bitang, ki titkos bűnt takargatsz:
 lesújt a jog! Bujkálj, véres kezű,
 fuss, hitszegő, s te, erényt mímelő,
 ki vérfertőzve élsz! Hullj darabokra,
 te galád, aki fondorkodva törtél
 a mások életére! Ó, ti bűnök,
 tépjétek föl rejtekajtóitok,
 és kérjeteq kegyelmet odafönt
 zord bíráitoktól! – Énellemem
 többet vétettek, mint vétettem én.

Edgar alakoskodik az apja előtt (III.3.124–137)

A magát „Rongyos Tamásnak” kiadó ifjú gróf, Edgar, a véletlen folytán szembesül apjával, az őt száműző (és halálra kerestető) Glosterrel. Hogy föl ne ismerjék, elkezdi ontani magából az eszelős szöveget, mely rögtönzött versikébe torkollik.

GLOSTER Maguk kicsodák? A nevük?

EDGAR/TAMÁS Rongyos Tamás, aki megeszi az úszkáló békát, a varangyot, az ebihalat, a fürge gyíkot és a tarajos gőtét; aki, ha rajta van az őrjöngés, mikor dühöng benne az ördög, tehéntrágyát eszik salátának, majszol öreg patkányt, árokperti döglött kutyát; leissza a poshadt vízről a zöld takarót; akit korbáccsal vernek egyik faluból a másikba, akit kalodába meg pincébe meg börtönbe zárnak – aki valaha évi három rend ruhát kapott meg hat új inget,

Lovat, fegyvert eleget –
 szegény Tamás nem evett
 hét éve, csak egeret.

Vigyázzanak, itt a kísérom. Szmulcsika!¹⁸ Csönd, te kis sátán!

Lurk! Lurk! (III.6.111–112)

Edgar egyedül marad, s normális hangján felveti, hogy vajon meddig kell álöltözetben maradnia. Végül visszavedlik Bolond Tamássá, *Lurk! Lurk!*, mondja, majd távozik. Fordításomban ez így szól: *Tűnés innen! A lurk* ige a mai angolban ’ólálkodni’ jelentésű. Fordító elődeim különböző megoldásokat használtak. Vörösmarty: „*Hallga! Hallga!*” – Kosztolányi. „*Csitt.*” – Füst: „*Lapúlj, lapúlj!*” – Mészöly: „*Pszt, pszt!*” – Jánosházy: „*Csitt, csitt.*” – Baudissin németjében (1801): „*Gib acht, gib acht!*” („Vigyázz, vigyázz!”) – Nekem, a mai fordítónak persze könnyű dolgom van, mert számos kommentár és magyarázatos szövegkiadás segíti munkámat. *A Lurk! Lurk!* szavakat így magyarázzák: „Keep in hiding!” (Bujkálj!); „Keep out of sight!” (Maradj látótávolságon kívül!); „Hide!” (Rejtőzz el!)

Szerelmi kettős (IV.2.11–27)

Goneril szeretné a férjét megcsalni a csinos Edmunddal, akit – kegyvesztett apja helyére – máris Gloster gróffá neveztek ki. Mégsem hívja be palotájába, mert kiderül, hogy férje, a pipogya Albany herceg otthon van. Igyekeztem az eredetiben megbúvó erotikus utalásokat lehetőleg átmenteni.

GONERIL *(Edmundhoz)* Akkor ne gyere be.
 Gyáván rémüldözik, semmit se vállal.
 Nem veszi fel a sértést, hogy ne kelljen
 rá megfelelni. – Az, amit kívántunk
 idejövet, bár valósulna meg!...
 Fordulj vissza a sógoromhoz, Edmund,
 sürgesd a toborzást, légy hadvezére.
 Itthon címert cserélek: férjemé lesz
 a főzőkanál. *(Oswaldrá mutat)* Ó bizalmasom,
 majd közvetít közöttünk. Nemsokára –
 ha meg mered markolni a szerencséd –
 női parancsot kapsz. Meg ezt.
(Láncot akaszt Edmund nyakába) Ne szólj,
 hajtsd le a fejed. *(Csókot ad neki)* Íme, ez a csók,
 ha nyelve volna, olyat mondana,
 hogy lelked égre ágaskodna tőle.
 Éld bele magad. Jó utat ---
 EDMUND Én veled mennék el...!
 GONERIL ---én édes Glosterem!¹⁹

Ugrás a szirttetőről (IV.6.1–41)

A vak Gloster úgy tudja, hogy őt a bolond Rongyos Tamás vezeti (valójában a tulajdon fia, Edgar az). Edgar közben levetette „Tamás” rongyait, és átöltözött tisztas paraszti ruhába. Beszédét is ehhez igazítja: az elmebajos prózája és rigmusai helyett itt már – a darabban normálisnak számító – verses formában („blank verse”-ben) beszél.

Az apa föl akar menni a szirtfokra, hogy bánatában a mélybe ugorjon; a fia becsapja, s Gloster a sík mezőre veti magát.

GLOSTER Mikor leszek már fönn a dombtetőn?
 EDGAR/PARASZT Most mászunk föl. Nem érzi, hogy nehéz?

- GLOSTER Szerintem ez sík.
 EDGAR/PARASZT Szörnyen meredek.
 Pszt! Hallja már a tengert?
- GLOSTER Én ugyan nem.
 EDGAR/PARASZT Aha, az összes érzéke leromlott
 a látásával együtt.
- GLOSTER Meglehet. –
 Megváltozott a hangod; s a beszéded
 értelmesebb, szebb is, mint azelőtt.
 EDGAR/PARASZT Ez tévedés: semmim se változott,
 csak a ruhám.
- GLOSTER Pedig jobban beszélsz.
 EDGAR/PARASZT Jöjjön csak: itt vagyunk. Állj! (*Előbbre lép*) Szédítő,
 félelmetes lenézni itt a mélybe.
 A varjak, csókák, amik lent röpködnek,
 legyeknek látszanak. Félúton, ott,
 a sziklán lógva növényt gyűjt egy ember,
 – veszélyes szakma! – kis pontnak tűnik.
 A parton halászok járkálnak: akkorák,
 mint egy egér. A nagy teherhajó
 csónaknak látszik, a csónakja meg
 pöttömke bójának. A mormolás,
 ahogy a víz millió kavicsra csap,
 ide nem ér föl. – Nem nézem tovább,
 mert elszédül az agyam, s lebukom
 fejjel előre.
- GLOSTER Hadd álljak oda.
 EDGAR/PARASZT Fogjon kézen; egy arasznyira áll
 a szélétől. A világért se mernék
 itt mozdulni.
- GLOSTER Engedd el a kezem.
 (*Erszényt vesz elő*) Tessék, barátom, itt van még egy erszény,²⁰
 egy drágakő: neked egész vagyom.
 Gyarapítsák az istenek! Most indulj,
 búcsúzz el. Halljam, ahogy távolodsz.
- EDGAR/PARASZT Ég áldja, jó uram.
 GLOSTER Szívből kívánom.
 EDGAR/PARASZT (*arrébb megy; félre*) Csak azért játszom így a bánatával,
 hogy kigyógyítsam.
- GLOSTER (*letérdel*) Ó, nagy istenek,
 lemondok e világról; nézzetek,
 csöndben lerázom gyötrelmeimet.
 Ha bírnam tovább s nem szállnék vitába
 örök döntésekkel, életem
 üszkös kanóca pislogna tovább,

míg le nem ég. Áldjátok meg Edgart, ha él! –
(A „Parasztlegény”-hez) Na, fickó, ég veled!

EDGAR/PARASZT

Elmentem! Ég velem!

Gloster előreugrik, és elterül a földön

A zavarodott Lear társadalombírálat (IV.6.145–201)

A bolond beszédet nehéz fordítani, mert eléggé összefüggéstelen; márpedig a fordító leginkább az értelemről, az összefüggésekből tudna kiindulni. Lehet, hogy néhol értelmesebbre fordítottam, mint azt Shakespeare gondolta.

LEAR Bolond vagy te? Szemek nélkül is lehet látni, hogy’ megy a világ. Nézz a füleddel. Nézd, hogy kiabál az a bíró azzal az egyszerű kis tolvajjal. De fülelj tovább: mindjárt helyet cserélnek, na most melyik kezemet kéred...?²¹ – Láttad már, ahogy megugatja a paraszt kutyája a koldust?

GLOSTER Láttam, felség.

LEAR És hogy’ szalad szegény a veszett dög elől? Itt látható a hatalom nagy példázata: a kutyát is tiszteljük, ha hivatalból jár el.

Te hitvány csendőr, várj véres kezeddél:
mért a kurvát vered? Magadat üsd,
hisz te is arra használnád a nőt,
amiért megkorbácsolod. – Az uzsorás
a sikkasztót kötteti föl.
Rongyos ruhán át meglátszik a bűn:
de prém és bunda mindent eltakar.
Vond be a bűnt arannyal – és a jog
lándzsája e páncélon széttörik;
öltöztesd rongyba – s fűszál átdöfi.
Senki se bűnös, senki se! Nekem
elhiheted, mert megvan a hatalmam,
hogy a vád száját befogjam. Vegyél
szemüveget, s mint a rühes csalók,
mondd azt, hogy látod, amit nem látsz. – Hé, ti!²²
Húzzátok le a csizmám! Húzzad! Úgy.

EDGAR/PARASZT *(félre)* A lényeg vegyül a lényegtelennel:
bölcs szó a tébolyban!

LEAR Ha sírnál sorsomon, vedd a szemem.
Ismerlek én jól: Gloster a neved.
Légy türelmes. Sírva jöttünk ide:
hiszen tudod, amikor levegőt
először szagolunk, sírunk-üvöltünk.
Most prédikálok, hallgasd.

GLOSTER Ó, szegény!

LEAR Megszületünk: sírunk, hogy idejöttünk,
bolondok színpadára. *(Leveszi Glosterről a kalapot)*²³ Jó kalap!
Kiváló hadicsel volna, igen:
lovak patkóját posztóval bevonnám;²⁴

s mikor közel férköztem vejeimhez,
akkor roham, és ölni, ölni, ölni!

Jön a Lovag és két kísérő. Gloster és Edgar (mint Parasztleány) félreállnak

LOVAG Na végre, itt van! Fogjátok le! – Felség,
szerető lánya---

Kétfelől óvatosan lefogják Leart

Cordelia találkozik Learrel (IV.7.26–42)

Shakespeare-t követtem abban, hogy amíg Cordelia az alvó Learhez beszél, addig tegezi (hiszen a megszólítás ilyenkor absztrakt, szimbolikus); de abban a pillanatban, ahogy Lear felébred, magázni kezdi, hiszen akkor már valóban az apjával beszél.

CORDELIA *(az alvó Lear székéhez lép, s megcsókolja a kezét)*

Drága apám, hozzanak ajkaim
gyógyszert neked, s csókom simítsa el
a sok sebet, amit nővéreim
ejtettek méltóságodon!

KENT/CAJUS *(magában)* Ó, édes hercegnő!

CORDELIA Ha nem volnál az apjuk,²⁵ korodat
szánniuk kellett volna. Ezt az arcot
a háborgó szelekbe tartani?!
A mennydörgésben járni odakint,
ijesztő, fürgén lobbanó, sokágú
villám-szikrák között? Előretolt
őrként kiállni, ily vékony sisakban?²⁶
Az ellenségem kutyáját behívnám,
ha megharapott is, egy ilyen éjjel
a tűzhelyemhez – s te, szegény apám,
örültél, hogy egy kunyhóban leülhetsz,
csavargók szalmáján, disznók között?
Csoda, hogy életed, eszeddel együtt
nem lett oda! *(A Lovaghoz)* Ébred; szólítsa meg.

LOVAG Ön, asszonyom! Az jobb lesz.

CORDELIA *(Learhez)* Hogy van, felséges úr? Jól van, apám?

Melyiket vegyem? (V.1.56–70)

Edmund utolsó nyugodt perce a darabban: megosztja gondolatait a közönséggel. Né-melyik jelenet végén – mint itt is – előfordul rímpáros jambus („heroic couplet”), mint egy lezárásként. Megtartottam, bár a mai fülnek inkább gyermekes vagy tréfás hatást kelt. Ebben a monológban ez kevésbé gond, hiszen amúgy is ironikus, sőt szarkasztikus a hangja.

EDMUND Mindkét nővérnek szerelmet ígértem,
s most méregetik egymást, mint akit
vipera csípett. Melyiket vegyem?

Mindkettőt? Egyiket? Semelyiket?
 Sehogy se jó, amíg mindketten élnek.
 Az özvegyet? Hát abba beleőrül
 nővére, Goneril; viszont vele
 nem jutok semmire, míg férje él.
 Igen... A csatához még kell nekem
 Albany tekintélye – no de aztán?
 Tegye el láb alól, aki akarja.
 A kegyelmet pedig, amit a herceg
 megadna Learnek és Cordeliának –
 nos, ha mi győzünk, s kezembe kerülnek,
 azt nem fogják megkapni, mert nekem
 a tett, nem a vita, az érdekem!

A párbaj (V.3.116–148)

A darab régimódi, már-már rituális lovagi párbajt jelenít meg (kesztyűledobás stb.). Edgar, mint kihívó (jelenleg mint Névtelen Lovag), köteles „szidalombeszédben” szólni ellenfeléhez: először érdemeit sorolja (hiszen méltó ellenfél kell!), majd – a hagyományok szerint – az ellene szóló vádakat.

KIKIÁLTÓ (*olvas*) „Ha bármely úr vagy nemesember a hadsereg kötelékéből fenntartja, hogy Edmund, Gloster állítólagos grófja többszörös áruló, az jelenjen meg a harmadik kürtszóra. Ő kész megvédeni magát.”

[...]

EDGAR

Rég nincs már nevem,
 az árulás megfertőzte s lerágta,
 de nemes vagyok, mint ellenfelem,
 aki kihív.

ALBANY

Ki az ellenfeled?

EDGAR

(*körülnéz, mintha nem ismerné Edmundot*)
 Ki szól Edmund, Gloster grófja nevében?²⁷
 Ő maga. Mit kívánsz?

EDMUND

EDGAR

Vond ki a kardod,
 s ha szavam megsérti nemes szived,
 végy elégtételt. Itt van az enyém: (*Kardját kivonja*)
 becsületem s rangom jelképe ez,
 lovagi eskümé. Azt állitom,
 hogy ifjú erőd, nemesi családod,
 győztes csatád, tüzes sikereid,
 friss rangod ellenére áruló vagy:
 megcsaltál istent, fivért és apát,
 tervet szóttál e dicső herceg ellen,
 s a koponyád legfelső peremétől
 a talpad alatt csikorgó porig
 varangyos áruló vagy. Tagadod?
 Kardom, karom, szellemem készen áll,
 hogy szívemből szívednek bizonyítsam:
 hazudsz.

EDMUND

Kérdezhetném a nevedet,²⁸
de minthogy külsőd oly szép és vitézi,
s a beszéded is műveltségre vall:
időhúzás helyett most félresöpröm
a lovagi párbaj szabályait.
Visszadobom a vádakat fejedre,
szívedre szórom rágalmaidat,
melyek csak súroltak s meg nem sebeztek,
ám kardom tüstént utat vág nekik
örök helyükre.²⁹ – Kérek kürtjelet!

Lear behozza Cordeliát (V.3.255–261)

Cordeliát alighanem megölték, s Lear most a karjában hozza be. Szörnyű fájdalommal közegette a tapasztalt katona józanságával próbál megbizonyosodni róla, hogy a halott valóban halott-e. A *Vége, meghalt* szavak után – a Shakespeare-re jellemző *bathos* (stíluszuhanás) jegyében – praktikusán fogalmaz:

LEAR

Üvöltsetek! Üvöltsetek! Hát kőből vagytok?
A helyetekben úgy üvölnének,
hogy széttörne az égbolt! – Vége, meghalt.
Én látom valakin, hogy holt vagy élő:
ez halott, mint a föld. (*Leteszi*) Kérek egy tükröt,³⁰
ha párafoltos lesz lélegzetétől,
akkor még él.

Ki zárja le a darabot? (V. 3.322–325)

A Kvartóban a darab zárómondatait Albany herceg (Lear egyik veje, Goneril özvegyen maradt férje) mondja, azaz a legmagasabb rangú életben maradt szereplő; ezzel szemben a Főlióban ugyanezt a néhány zárósört Edgar (Lear keresztfia, Gloster gróf idősebbik fia) mondja. Az én eredetim, az Arden, az edgaros változatot adja. A darab utolsó sorait így fordítottam:

EDGAR

E súlyos időknek meg kell felelnünk:
ne illem vezessen, hanem a lelkünk.
Ki legtovább élt, szenvedett sokat:
nekünk a sors ennyit nem tartogat.

Jegyzetek

1. A Jakab–Vajda-, ill. a Zigány-féle fordítást nem sikerült megszerezniem, azokkal nem konzultáltam. Itt jegyzem meg, hogy az én munkámmal egyidejűleg egy másik új fordítás is készült, Varró Dániel tollából, a budapesti Nemzeti Színház megrendelésére, ezt azonban a jelen cikk megírásáig nem láttam.

2. Kiadta Stanley Wells és Gary Taylor.

3. Köszönettel tartozom Kállay Gézának, Várady Szabolcsnak és Werthmüller Gyöngyinek a szöveg gondos átnézéséért, hasznos tanácsaiért.

4. KING LEAR. Ed. R. A. Foakes, Cengage, London, 1997.

5. Ejtsd [ólbeni]. Némely magyar fordítások a herceg nevét „Alban”-ra rövidítik.
6. Ez arra mutat, hogy Kent és Gloster a király bizalmasai, hiszen tudják titkos tervét.
7. Törvényes fia: Edgar, aki Lear keresztfia.
8. Értsd: Franciaország szőlőkertjei és Burgundia dús hegyi legelői.
9. Hekaté: az ókori mitológiában a sötétség, az alvilág, a hold, a mágia istennője.
10. A sárkány utalás a velszi címerre, mely a régi kelta birodalomból öröklődött.
11. A százfős kíséret a korabeli nézők szemében is mehökkentően nagyinak számított.
12. Bár az öröklés a lányok jogán történik, a tényleges hatalmat a férfiakra, vejeire ruházza.
13. A kis koronát a jelenet elején hozták be, nyilván Cordeliának szánta Lear.
14. Feltűnő, hogy Kent itt és a továbbiakban egyszerűen tegezi Leart, „királynak” vagy „Learnek” szólítja, s nem használja a „felség(ed)” megszólítást.
15. A számok szándékosan zagyvák.
16. A Bohóc természetesen tudja, hogy ez Lear saját ötlete volt.
17. Tarkában: a Bohóc a szokásos tarka bohócruhát viseli.
18. Úgy tesz, mintha lenne mellette valami kis állat. A *Szmulcsika* nevet az angol *Smulkin* mintájára gyártottam. A név közismert volt: egérformába bűvő ördögöcskére mondták.
19. Ő már így nevezi Edmundot, akit Cornwall sebtében Gloster grófjává tett.
20. Egy erszényt már adott neki a IV.1-ben.
21. Utalás a gyerekjátéokra. Lear a háta mögött dugja ökleit, jelezve, hogy Gloster válasszon.
22. Képzeltbeli szolgálóihoz beszél.
23. Az is lehet, hogy saját fejéről veszi le a virágkoronát.
24. Ahogyan a kalap is készül: egy formát posztóval bevonnak.
25. Értsd: idősebb nővéreimnek.
26. Értsd: födetlen koponyával, ritkás ősz hajjal.
27. Értsd: van-e párbajsegéde.
28. A szokásjog szerint ismeretlen ellen nem kötelező kiállni: mindkét félnek be kellene mutatkoznia.
29. Értsd: a te halott testedbe.
30. Az eredetiből nem derül ki, hogy valóban kap-e tükröt, s odatartja-e, avagy mindezt csak képzelettel vagy tervezéssel vagy pantomimszerűen eljátssza.

Szvoren Edina

BÍZALOM

Kezdetben csönd volt. Sütött a nap, az biztos. A kerítést néztem, a kopaszra smirglizett csúcsíves léceket. Aztán kikészítettem a magokat egy mázas cserépedénybe. Később a rádió zsinórjával bajlódtam, szentséggel. Az ujjammal próbáltam szétfeszíteni a csomót, amin, mint anyám csomóin általában, alig lehetett fogást találni. Fáj a tegnap smirglizéstől. Nem attól fáj: a krumplireszeléstől. Sütött a nap. Csiklandozott a köldökömbe csordogáló veríték, s mert fürdőruhára vetkőztem, nem volt mi föligya az izzadságot. Nem emlékszem. Talán már sikerült is kibogoznom a vezetéket, és az ujjam hegyét egy pillanatra éppen a számba vettem. Az utcán végigporoszkált a presbitertársam. Biccentett, biccentettem. Abban a hőségben a nyál hűvösebb volt, mint a levegő, és jólesett körbenyalnom az ujjamat, a nyelvemről pedig eszembe jutott egy férfi. Anyám a kamrában motozott.

Beszaladtam a hűvös, sötét házba. Vakon a kinti napsütéstől, elhúztam anyám ágját. Az ágyban hosszan bongtak a rugók. A hosszabbítót fél kézzel rántottam ki a konnek-

torból, mert a jobb kezem fáj a smirglizéstől. Siettem. Anyám a hosszabbító fölösleges métereit fölcsevélte, a tekercest mocskos cipőpertlivel kötötte át, amit apám munkáscipőjéből húzhatott ki. Megpróbáltam kibogozni a cipőfűzőre kötött dupla csomót, türelmetlenül keresgéltem a csomón valami tágulatot. Ha anyám ideges volt, csomót kötött a hálós cekker megnyúlt fülére, az elektromos vezetékekre, a fali szöttes aljára, a nejlon kenyeres zsák szájára, az otthonkájából kilógó cérnaszálakra.

Azután kivitem a fényre. Fény, az volt az udvaron. Anyám kertnek hívta, pedig nem volt benne egy fűszál sem, mióta apám elment: csak tyúkhúr termett benne, meg homok. Előbb a kisujjammal, később a fogammal próbáltam meglazítani a csomót. A számba vettem azt a mocskot, és sikerült. Az jó, mikor egy szoros csomó végre meglazul. Mégis káromkodtam. Anyám a kamrában motozott, hallottam valami fémtárgy csörömpölését. Magától bomlott ki a kábel, mintha emlékezne a négy évvel ezelőtti alakjára. Kirúgta magát, és nekem már csak be kellett temetnem a forró homokba. A végét bedugtam az ajtókeret melletti külső konnektorba, aztán hoztam a rádiót. Sietnem kellett: a vasboltban vásárolt azúrkék festék máris bőrösödni kezdett. Én feszítettem le a fedelét egy villával.

Két rádióink volt. A nagyobbikon a Kossuth volt beállítva, a konyhain a Petőfi. A rádiók keresógombját celluxszal kellett leragasztanom, hogy anyám el ne tekeresse minduntalan. Ha anyám ideges volt, elállítgatta a csatornákat. Tekergetett és csomókat kötött. Hiába mondtam el, mire való a szögletes hullámsávváltó meg a kerek keresógomb, újra és újra elfelejtette, mint azt is, hogy nincs gyerekem.

A nagyobbik rádiót cipeltem ki a kerítéshez. Előző nap éjszakába nyúlóan smirgliztem a csúcsíves léceket, s aztán a kerítés tövébe pergett festékmorzsalékkal nem tudtam mit kezdeni. Feloldja majd a harmat vagy a szomszéd kutyájának vizelete, mondtam. Anyám úgysem látja. A kábel villás végét a hosszabbítóba dugtam, bekapcsoltam a rádiót. Fogtam a babfejtőszékre készített lószőr pemzlit, amit a kocsmatöltelék sógoromtól kellett kölcsönkérnem, ha nem akartam ott hagyni négyszáz forintot a vasboltban. Leültem a babfejtőszékre, s a számba szórtam egy marék előre meghántolt napraforgómagot. Jó dolog szemenként bontogatni a magot, de fáj a kezem. Pedig finomabb, amit az ember a saját fogával nyit ki. Persze a héjat se lett volna hova köpnöm. Megmarkoltam a pemzlit. Félrehúztam és a vödör falára tapasztottam a festék megbőrösödött felszínét. Éreztem a szagomat. Egy izzadságpatak kikerülte a köldökömet, és lefolyt a bikini vonal fölötti érzékeny területre. Tudtam, hol jár, anélkül, hogy odanéztem volna. Mint mikor a megyeszékhely túlsúfolt villamosán valaki hozzám simult. Fogtam a pemzlit, és az azúrkék festékbe mártottam. Hagytam, hogy megszívja magát nedvességgel.

Súlyt emeltek. Hallottam, ahogy a sportolók a dobogóra ejtik a súlyt, még mielőtt a gép sípolna. Szinte láttam az ólábakat, ahogy lefutnak a pár fokos lépcsőn. Annak idején anyám is látott dolgokat, amiket csak hallhatott. Beszélték, hogy az apám. De talán magától is sejtette. Egy éjjel kimaradt. Beszélték, hogy a hentes lánya. Rágtam. Nem olyan jó, ha az ember egyszerre több napraforgómagot tart a szájában. Ha meg egyenként csipeget a tálból, képtelen festeni. Marokra fogtam a pemzlit, és alulról fölfelé elkezdtem azúrkékre mázolni a kopaszra smirglizett lécet. Az osztályvezető-helyettes azt mondta, hagyjuk úgy, kopaszon, de hát mondott ő mindenfélét. Például átmászik a tyúkhúr, ilyeneket.

Nem figyeltem. Túlságosan elmerültem a festésben. A rádió meg minden hangot elnyomott. Biztos volt kiáltás. Már az első lécbemázolása közben rájöttem, hogy okosabb volna fölülről lefelé haladni. Meleg volt. Fáj a kezem, a bal is, furcsamód. A kis

cseréptálba nyúltam, kivettem pár szem napraforgómagot. Rágtam. Fölhangzott az olimpiai szignál. Borzongtam abban a nagy melegben, mert csiklandozott a köldököm alatti dombra tévedt verítékpatak. Kamaszkorom óta érzékeny, hízékony. Ahogy ültem a kerítés előtt, szétterpesztett lábbal, éreztem saját szagomat. Úgy süttött a nap, mintha – nem tudom. Nagyon meleg volt. Arádió bementa két közvetítés között, hogy a főváros terein ásványvizet osztanak. Esméletét vesztette egy terhes asszony.

Nem néztem hátra. Ültem a babfejtőszéken, arccal az utca felé, és azúrkek festékkel mázoltam be a kerítésléceket. Amikor meghallottam a homok jellegzetes roszogását, anyám meztelen lábának neszeit, fölhangosítottam a rádiót. Fölhangosítottam a közlekedési híreket, nehogy megszólítson. Az utcát anyám sem láthatta, hiszen mióta hálgyog nőtt a szemére, néha a nagypárna huzatát próbálja magára venni hálóing helyett. Mit lehet ilyenkor mondani. Hallottam, hogy kikerüli a betoncsíkot, amit a sógorom kifejezetten az ő útmutatásai alapján öntött éppen a kamra és a nyári konyha közé. Hallottam, hogy megáll. Azóta utálom a sógoromat, hogy a víz alá nyomott.

Nem mentél ma templomba. Kérdezte megütközve. Sóhajtottam, aztán a számba dobtam néhány napraforgószemet. Azzal anyám már másodszor felejtette el, hogy miért mentettem ki magam a presbiteri megbeszélésről. Csütörtök van, mondta. Megvontam a vállam, úgysem látja. Ne vonogasd a vállad, mondta. Megfordultam. Elmondtam újra, hogy a kenusok miatt maradtam itthon, az olimpia miatt. Sóhajtottam. Ahogy lélegzetet vettem a sóhajtáshoz, éreztem a testem súlyos páráját. Szeretem a hőséget. Mintha fölmentene. Anyám persze nem értette, mit mondtam. Mióta nem lát, rosszabul is hall. Még ez is. Azt meg tudta jegyezni, hogy a magyar ifjúság parkja most már az antiszemita megyés püspök nevét viseli, de a nővérem gyerekéről azt hitte, az enyém. Havonta ismétetem el, üvöltve, hogy nincs férjem, és valószínűleg már nem is lesz soha. Mit lehet mondani. Ha ahhoz beszéltem, aki a párnahuzatot hálóingnek nézi, az sértődött meg, aki tudja, hogy a magyar ifjúság parkja az antiszemita megyés püspöké.

Megfordultam. Meglepődtem, mint a megyeszékhely zöld villamosán. Anyám nagy kupac kukoricacsuhét tartott a kötényében. Nagyokat, zöldeket: az osztályvezető-helyettes földjéről való óriáskukoricákról. A kötényt pedig két kézzel feszítette maga elé, hogy a levelek a homokba ne hulljanak. Akkor jól van. Megyek, csinálók káposztalevest, mondta. Fölhangosítottam a rádiót, mert jöttek a kenusok, és nem szóltam semmit. Hagytam, hadd csináljon káposztalevest csuhéból. Ha figyelmeztetném, sírva fakadna, aztán elfelejtené, miért fakadt sírva.

Ott ólálkodott a belső kerítés mentén az osztályvezető-helyettes kutyája, hívogatták a szűrős szagok. Ha akarja, átbújik a kerítés alatt, amit még apám mért ki rosszul, de csak szaglászott. Néztem, ahogy az állat arca táncol, míg az orr egy helyben marad. A számba hajtottam egy maréknyi magot. Rágtam. Jöttek a kenusok. A versenyzők nevére figyeltem, nem az utcára. Pedig elég feltűnő, ha az utcánkon valaki csütörtök délelőtt végigporoszkál. Hallottam, ahogy a kenusok a rajtgömbbe csúsznak. A hangmérnökök úgy ügyeskedtek, hogy a kenuk körül locsogó víz hangját még a szurkolók lármája se nyomja el. A rajtgép pukkanva húzta víz alá a rajtgömböket. Nekirugaszkodtak a kenusok, s olyan csobogás támadt, mint mikor vízibiciklin menekültem a sógorom elől. A verítékpatak túlfolyt a kamaszkorom óta érzékeny területen, és fölitta a fürdőruhám anyaga egy fanszórzetem.

Anyám bekapcsolta a konyhai kistrádiót, és dudorászni kezdett. Közelebb hajoltam a hangszóróhoz. Klarinézottak a konyhai kistrádión, s anyám a sorok elé énekelt a szöveget. Káromkodtam. Nem istennel, genitáliákkal. A konyhai rádió klarinétja hango-

sabb volt, mint a kenusok, pedig négy évet vártam rájuk. A riporter is négy évet várt, megtanult a rendező ország nyelvén. Hallottam, hogy anyám kijön a tornácra, kiráz valami rongyot. Aztán hirtelen abbamaradt a verdesés. Csodálkozva mondta: hogy-hogy nem Pesten vagy. Fölemeltem a pemzlit, s anélkül, hogy megfordultam volna, megfenyegettem. Hallgasson. Már is elfelejtette, hogy két perce látott, és a kenusok miatt még a presbiteri megbeszélésről is kimentettem magam. Pedig ha nem vagyok ott, a cigánysoron osztják szét a segélyeket. Magukba tömnek egy-egy főnemesről elnevezett gejl süteményt, és azoknak adják a pénzt, akik már másnap a játékgépbe dobálják. Hogyhogy nem Pesten vagy, ismételte. Olimpia, üvöltöttem! Megráztam a csöpögő lószőr pemzlit, és kedvem lett volna a festékesvödörbe vágni. Fegyelmeztem magam. Meleg volt, a hónom alól mint egy csapból folyt a víz. Jól van, morgott anyám, ne nézz hülyének. A nóta túlharsogta a nagyrádiót, a riporter buzdítását, az evezők csobogását. A mieink a második helyen lapátoltak. Anyám visszakullogott a konyhába, káposztalevest főzni kukoricacsuhéból. Nem látott, nem hallott, s csak arra emlékezett tisztán, ami húsz-harminc évvel ezelőtt történt. Beszéltek, hogy a hentes lánya. Egy éjjel kimaradt az apám, de másnap volt bőr a képén istentiszteletre menni. Beszélgettek, gyülekeztek az emberek a templomdombon. Anyám lekapta lábáról a bordó magas sarkú cipőt, és apám homlokára sújtott. A hentes lánya sikoltott. Kotródj, mondta apámnak anyám, és mire megszülettem, apám nyomai eltűntek a házból, csak a munkáscipőjét felejtette itt. A számba hajítottam pár napraforgómagot, rágtam. A hentes lányának sikoltása hangosabb volt, mint a riporter őrjöngése. Ahogy föltámadt néha a szél, csak még melegebb lett: mintha a kocsmatöltelék sógorom lehelt volna rám. Azt hiszem, cimbalmoztak a konyhai kistrádió, anyám dudorászott. Rángott az osztályvezető-helyettes házőrzőjének az arca. Lángolt a pofacsontom. S akkor.

Fölnéztem: már csak ez hiányzott. Anélkül, hogy köszönt vagy hogy rám nézett volna, a kertkapunk felé tartott a félszemű szomszéd. Mozgott a szája. Nem lehet igaz. Szokás szerint halandzsázott valamit. Az utcánk főút felőli végén lakott a fivérével meg az anyjával. Köszönni csak akkor nem szokott, ha anyám pénztárcájára fáj a foga. Abbahagytam a mázolás. Tudta, melyik nap érkezik a nyugdíj, tudta, hol őrzi anyám a bukszát. És tudta, hogy anyám nagyothall, s még csak lopakodnia sem kell. A kertkaput mindig kívülről nyitja ki. Egyszerűen besétál, az előszobai kredencből kiveszi anyám bukszáját, és pár nap múlva visszadobja a mustársárga postaládába, amit még apám hegesztett a kertkapura, mielőtt megszülettem. Mindig hagy benne egy ötezerest vagy tízezerest, hogy anyám se maradjon pénz nélkül. Anyám pedig minden hónapban elfelejti, ki lopja a pénzt. Mozgott a férfi szája, miközben a kapunk felé vonszolódott. Négy évet vártam erre a napra, s most beállít ez a tolvaj. Folyt rólam a víz. A félszemű fivér örökösen halandzsázott, senki nem értette, mit. Valamit az állatairól, a testvéréről, az anyjáról. Olyan meleg volt, mint – sosem volt még ilyen meleg. A riporter hangjától recsegneni kezdett a hangszóró. Fölhangosítottam a rádiót. Anyám énekelni próbált: a szöveget énekelte, a dallamot szavalta. Futkosott a hideg a hátamon, ha a sorok elé énekelte a szöveget. Káromkodtam, genitáliákkal. Kurva volt a smirglizés, a félszemű fivér, az anyám. Vízbe fordult az egyik kenu, nem mozdultam a babfejtőszékről.

Hallottam, hogy anyám megnyitja a vízcsapot. Az osztályvezető-helyettes óriáskukoricáiról való leveleket a szűrőbe lapogatta, a szűrőt a vékony vízszugár alá tartotta. A vízköves csapból alig folyt a víz, szinte csak csepegett. Anyám fogta a szűrőt, és kézen arra, hogy elátkozza, ha leesik, a mosogató peremére támasztotta. Dudorászott.

Talán ő sem tudta, mit akar a tojásokkal: keresett egy villát, hogy fölverje. Akkor volt utoljára férfival, amikor velem megfogant.

Utolsó reményem is szertefoszlott, amikor a félszemű férfi befordult a kertkapunkhoz. Járt a szája, máris süketelt. Nem értettem, nem akartam érteni. Nem néztem rá, föltettem az ujjamat a levegőbe. Közelebb hajoltam a hangszóróhoz, éreztem, hogy édes pára gőzölög az ölem felől. Anyám fölkiáltott. Lógott a kezemben az ecset, csöpögött belőle az azúrkék festék. Melyik kenu borult vízbe. A félszemű szomszéd a kertkapu kilincsére tette a kezét. Anyám kirentott az ajtón, a tornácra, s azt kiáltozta: a villa. Ki csorbította ki a villát. Nem mondtam, hogy találd ki, s meg se vontam a vállamat, csak belevágtam a lószőr ecsetet a vödörbe, fölemeltem a nagyrádiót, és a fülemhez tartottam. Emberemlékezet óta nem volt ilyen meleg. Átnedvesedett a bugyim, és a térdhajlatomat csiklandozta a veríték. Eszembe jutott a férfi, aki odacsókolt. Nem a mieink borultak vízbe. Nem hittem, hogy szereti a nagylábujjam ízét: a szájába vette, szopogatta. A félszemű fivér nem várta meg, hogy a döntő véget érjen. Lenyomta a kilincset, és kinyitotta a kertkaput. Anyám nem látott a kertkapuig, s csak mondta a magáét a vasboltban vásárolt villáról. Azt kiabálta, amit apámnak is: kotródj. Nem lehet igaz. Fölugrottam, és most már istennel, genitáliákkal káromkodtam. A rádiót fölraktam a vállamra, és alulról átöleltem. A férfi tyúklépésben közeledett a tornácunk felé, mintha félne, hogy elesik. Mozgott a szája, de nem köszönt sem nekem, sem az anyámnak. Már hallottam a süketelését. *Kiskanállal a halakat.* Vállamon a rádióval elébe mentem, a rádió pedig húzta maga után a vezetéket. Kitépődött a homokból a hosszabbító zsinórja. Furcsálltam, hogy nem néz rám a férfi, csak megy. Nem láttam, mi van a jobb kezében, hiszen eltakarta a teste. Kicsit lógott a feje, és araszolt és süketelt. *A szifót gyümölcsénes kanállal a bojtosúszós halat a hápahupás guppit az ikrákkal.* Vártam, hogy most mi lesz, csak álltam. Nem tudtam a rádióra figyelni, mert arra figyeltem, hogy lássák: figyelek. Anyám végre észrevette, hogy a sógorom által öntött betonösvényen vendég közeledik, fölhagyott a litániáival. Csak nézte, mit akar ez itt, s kutatott az emlékei közt, hátha fölismeri. A férfi leffegő, levált talpú cipőben araszolt a konyha felé, s amikor az egyik oszlopnak támaszkodva át akarta lépni a hosszabbító zsinórját, azt kívántam, bár esne el. Nem eresztettem a rádiót, pedig fáj a kezem anyám csomóitól meg a smirglizéstől. Meg a krumplireszeléstől. A férfi szemét a testvére tolt ki, egy vita hevében, mert gyűlölték egymást valamiért. A férfi szemhéját néztem, pedig éppen oda nem akartam nézni, így nem vettem észre, mit tart a kezében. A csurgatott tojásra hasonlító szemgolyót csak félig fedte be az örökösen rángó, pillátlan szemhéj. Amikor megingott, s azt hittem, menten anyámra dől, odaugrottam mégis. *A halakat kanállal cságatta megütöttem.* A bömbölő rádió halkabb volt, mint a férfi hadoválása.

S ahogy mögé ugrottam, hogy megtartsam, ha esne, észrevettem, hogy kést szorongat a kezében. Ő kiáltott, most már hallottam, utólag. Abban a melegben kívül éreztem magam a megszokott dolgok körén, izzadságban úszott a melltartóm alja. Csontnyelű vadászkes volt, amelyet a megyeszékhelyen lehetett csak vásárolni. A pengéről néhány csepp vér hullott a sógoromtól kikönyörgött betonösvényre. Anyám megcsóválta a fejét, és visszabotorkált a konyhába. A Petőfi adón éppen cimbalmoztak. A félszemű fivér megállt, s mintha mutatni akarta volna nekem a hátát. Leraktam a rádiót, közelebb léptem. Szemem összeszűkítve néztem a barna kockás flanelinget. Volt a flaneling egyik négyzetében egy kis hasadás: mint egy résnyire nyitott fogatlan száj. Két kézzel megfogtam a férfi vállát, és még közelebb hajoltam, olyan arccal, azt hiszem, mintha egy székletdarabot vizsgálgatnék. Azt néztem, amit nem akartam látni. A férfi felszisszent.

Anyám verte a tojást a csorba villával. Fáj-e, kérdeztem. Lehet, hogy válaszolt, mert megváltozott a hadarás ritmusa, érteni viszont semmit nem értettem. Vér nem jött a sebből, épp csak a szájszerű hasíték széle volt barnább a környezeténél. A férfi kiejtette kezéből a kést, s az hangosabban koppant a sógorom által öntött betonon, mint ahogyan a cimbalom bugyborékkolt valami záróakkordot. *Forró vízben a hápahunás.* Nincs telefonunk, mondtam. A rádiót a tornácon hagytam, de nem halkítottam le. Észre sem vettem, hogy vége lett a futamnak. Néztem, amit nem akartam látni: a kifolyt szemet. Intettem, hogy kövessen, de ő nem mozdult. *A szájköltő sügér a megtermékenyített ikrák az ebihalak a birkatürelmű márványvitorlás.* Anyám vizet forralt egy fazékban. Akkor átka-roltam a férfit, és próbáltam az előszoba felé vezetni. Alig fértünk át a szűk ajtónyíláson. Az előszobának külön bejárata volt, és sehova nem vezetett, mi mégis előszobának hívtuk – az udvar kert volt, szántó pedig minden fátlan föld. Átléptük az apám trógerségének emléket állító szintkülönbséget, s a férfi közben megállás nélkül halandzsázott. *A kardfarkú szifókat kiskanállal a halaimat gyümölcséses kiskanállal csággatta megütöttem.* Hallottam, hogy anyám elejt valamit, aztán a szilánkokat cirokseprűvel a tűzhely alá söpri. Szentséggel félrehúzza a fazékfedőt, aztán a megmosott, lecsöpögtetett kukoricacsuhét a fazékba önti. Lenyomtam a férfit a sezlonra. Fogja már be a száját, mondtam. Legalább most, hogy megszúrták. Kezemet a combomra támasztva lehajoltam hozzá, mint egy gyerekhez, s ő a mellem közti völgybe nézett. Most elmegyek telefonálni, mondtam tagoltan. Ő csak bólintott, reszketett a szemhéja, és süketelt tovább. Nem törődve velem, mit lát, mit nem, kinyitottam a kredenc felső ablakát, s a poharak mögé nyúltam. Félrehúztam az utánszínezett mariazeleli képeslapot, kivettem anyám bukszáját, és a rádió vezetékeiben kis híján hasra esve kirohantam az utcára.

Átmásztam az osztályvezető-helyettes örökké kulcsra zárt kertkapuján. Nem futottam így, mióta a sógorom elől menekültem. A sarkamban csaholó házörző a lábszáramra ugrált, míg az ajtóban várahoztam. Csöngettem, pedig az ajtó nyitva volt. A huzat arcomba fújta a színes kis műanyag szalagokat. A kutya megnyalta az Achilles-inamat, s erről eszembe jutott a férfi, akinek megengedtem, hogy a sarkamat harapdálja, ha az neki jó. Idegesen zörgettem az ajtófélfán, aztán beléptem az előszobába. A háziasszony csodálkozva nézett, galuskatésztát szedegetett az ujjközeiből. Nem magyarzkodtam, lihegtem a futástól. Sarkamat csiklandozta a veritékpatak. Fölkaptam a telefont, tárcsáztam a mentők számát. Éreztem, hogy bűdös vagyok. Ha megint előhozakodik a tyúkhúrral, képen törlöm. Fáj az ujjam, ahogy a műanyag tárcsán fúrt lukakba dugtam. Kikérdeztek, ki vagyok, hol vagyok, ki a sérült. Átkapcsoltak, újra el kellett mondanom mindent előlről, mintha kételkedtek volna benne, hogy igazat mondok. Hallottam, hogy az elsötétített nappaliban duruzsol az osztályvezető-helyettes tévéje, a kenudöntő. Azt mondták, fél óra. Azt mondták, baj, hogy alig vérzik. Nagyobb baj, hogy éppen olimpia van, válaszoltam. Zöld fények villóztak. Próbálja a hátára fektetni, tanácsolták. S a rendőrség? Az az ő dolguk. Köszönöm. Kivettem anyám tárcájából egy százast, és a telefonasztalkára raktam. El se búcsúztam az osztályvezető-helyettestől, csak futottam vissza, sarkamban a házörzővel. Akkor futottam utoljára így, amikor még nem volt érzékeny a köldököm alatti terület.

Anyámat a tornácon találtam. Nyögve hajolt le, hogy fölvegyen valamit a földről. A kés volt az. Görbe ujjai közt úgy fogta a csontmarkolatú vadászkést, mint analfabéta sógorom a ceruzát. Elmélyülten, csodálkozva nézegette a vérfoltos pengét, a csontmarkolatú nyelet. Hiába kiabáltam utána, hogy azonnal álljon meg, és tegye le azt az istenverte kést, nem hallotta vagy nem értette. Ment a konyhába. A Kossuth adó pénzt kért

a rákos gyermekeknek. A félszemű fivér még mindig a sezlon szélén gubbasztott, s egykedvűen zsolozsmázta a hülyeségeit. *A hápahupás guppikat az üstben.* Visszatettem anyám bukszáját a kredencbe, a poharak mögé, helyére húztam az ötvenes évekbeli mariazeili képeslapot. Azt mondtam a férfinak, hogy feküdjön a hátára, de meg se mozdult. Mindjárt jönnek, biztattam. A nagyrádió véget nem érőn ismételt alapítványi adószámokat. Föltérdeltem a heverőre, hogy ellenőrizsem a sebet. A vér annyi utánpótlást sem kapott, hogy a pici hasíték széle nedves legyen. Belső vérzés, ahogy mondták. Izzadt kezemet a férfi térdhajlata alá csúsztattam. Úgy nézett rám, mintha csak most venne észre, s egy pillanatra még el is hallgatott, mintha meglepődne. Mint mikor a megyeszékhely villamosán megfordultam. Vannak, akik ha mondani akarnak valamit, el kell hogy hallgassanak. Aztán mégis tovább beszélt. *A szájköltő sügért mind gyümölcséses kiskanállal.* Éreztem saját szagomat. Hallottam, hogy anyám megnyitja a vízcsapot. A konyhai rádió sporthíreket mondott. Most kezdtem csak igazán izzadni, a hűvös, sötét házban, krumplireszelővel fölsebzett tenyeremet marta a veríték. Térdhajlata alá nyúlva megemeltem a férfi lábát, és igyekeztem kibillenteni az egyensúlyából. Borzongva a befelé vérző seb közelségétől, másik kezemmel óvatosan a hátát tartottam. Hogy volt képes kihúzni a saját hátából, kérdeztem, de nem válaszolt. Iszonyodtam, lüktetett a fültövem alatti mirigy. Hagyta, hogy hanyatt döntsem, s közben egyfolytában, szünet nélkül beszélt. Nem kellett rá külön odafigyelnie, hogy elengedje magát. Izzadtam, s a bőrömnök romlott olajbogyószaga volt. Az jó, ha valaki a tenyeredre nehezedik, mintha bízna benned. Hagyja magát. Jó, ha az embernek olajbogyószaga van. Kezdett hangja lenni a férfi lélegzétvételének, szörcsögött a torka vagy a tüdeje. *A kardfarkú szifókat kiskanállal a halaimat gyümölcséses kiskanállal cságatta megütöttem visszaszúrt.* Legfeljebb fél óra, mondtam, de közben azt reméltem, hogy már csak tizenöt perc, és hallgathatom az olimpiát. A sezlon mellé húztam egy széket, és leültem, hogy ne legyen egyedül. A férfi ép szeme a plafont nézte, rossz szemén rángott a pillátlan bőrdarab. Fájós tenyeremen ott volt még a teste súlya. Ráraktam a gesztikuláló kezére, hogy megnyugodjon.

Anyám egyszer csak megjelent az előszoba ajtajában. Megfeledkezett a főni föltett kukoricacsuhéről, a kicsorbult villáról meg a vadászkeszről. Határozott léptekkel a sezlonhoz sietett, és lehúzta a férfi cipőjét, előbb az egyiket, aztán a másikat. Mi ütött belé. Vörös volt az arca, mintha gutaütés kerülgetné. A leffegő talpú ocsmányságokat olyan erővel hajította a kredenc melletti kézimunkakosárba, hogy szanaszét gurultak belőle a fonalak. A férfi nem zavartatta magát, kissé már hörögve mondta a mondókáját. *A kardfarkú szifókat cságatta csakazértis a szájköltő sügért gyümölcséses kanállal volt mersze az üstbe kanállal a bölcsőszájú a bojtosúszójú a terhes hápahupás guppit a szemem láttára százfokos vízben az üstben a halaimat élve megsózta mind megvacsorálta.* A férfi nem figyelt anyámra, anyám sem figyelt őrá. Megtaníthatnád a szeretődnek, hogy az ágyon nem cipőben döglünk, kiabálta anyám, aztán sarkon fordult. A nagyrádió fölkonferálták a következő döntőt. A félszemű csak mondta tovább, hogy *fölforralta a bölcsőszájút a hápahupás hasú terhes guppit megsózta megette késsel villával szalvétával megütöttem visszaszúrt csapanólag a halaim üvöltöttem te szemét a vadászkeszt vágta belém,* de én elvesztettem az önuralmam, hátrarúgtam a széket, és vakon a dühtől anyám után szaladtam. Átléptem a szintkülönbséget, a rádió összevissza kanyargó vezetéket, és káromkodtam, isten genitáliáival. Közel álltam ahhoz, hogy kiszámíthatatlan legyek. Nem láttam mást, csak a kerítés recehátyámra égett csúcsíves léceit, a templomdombot, az apám szekrényünkben felejtett cipőjét, csomókat kábelen, cipőfűzőn, fali szóttesen.

Anyám talán már arról is megfeledkezett, amit az imént mondott. Állt a mosogatónál, és éppen a vadászkés pengéjéről síkálta a vért a vasboltban vásárolt mosogatószerrel. Úgy megmarkoltam a karját, hogy nekem is fájt. Teszed le, sziszegtem. Hiába próbálta kiszabadítani magát, nem eresztettem. Úgy ficánkolt a kezem közt, mint én a sógorom tenyere alatt. Ha mindkét kezem szabad, talán meg is ütöm. Olyan meleg volt, nem tudom. Talán csak nem bírtam a pofonhoz lendületet venni. Patakozott a hónom alól a víz. De valamit muszáj volt csinálnom, s szabad kezemmel akkorát sóztam a rádióra, hogy kihúzódott a konnektorból, leesett az asztalról. Anyám megfordult, amennyire tudott. Sárszínű szemével az arcomba nézett, de a kést nem eresztette. Lobogva forrt a kukoricacsuhé vize, egyhangúan, föl-fölhördülve dűnnyögött a félszemű szomszéd, koppant a megyeszékhelyen kapható vadászkés a mosogató alján. Már hallottam a szirénázást, a vérben fuldokló hörgők szörcsögését. Elengedtem anyám karját.

Nem bírtam anyámra nézni, de hallottam, hogy szipog. Fölemelte a fazékfödőt, megnézte, mit tett föl föni, pedig nem mondtam semmit. Mint mikor megfordultam a megyeszékhely túlsúfolt villamosán, és láttam, hogy aki a fenekemet markolássza, nő. Akkor sem mondtam semmit. Kivettem a mosogatóból a kést. A Kossuthon megintették a vízbe csobbanó győzteseket, a vesztesek kenuja a stég oldalának verődött. Koppantak az evezők. Sóhajtottam. A vadászkést elraktam az egyik fiókba. Anyám arca párás lett a csuhéleves gőzétől, s most a kötényében törölte meg. Sóhajtott ő is. Kinéztem az utcára. A nagyrádió a himnuszunkat játszották, mint valami indulót. Remegett anyám keze, ahogy a csuhéleves alatt elzárta a gázt, piros volt az arca. Lihegtünk.

Mikor meghallottam a szirénát, már nem szólt. Három piros mellényes mentős állt tétozva a nyitva felejtett kertkapu előtt, és nézett befelé. Kiálltam a tornácre, magamra kaptam egy kendőt. Kikapcsoltam a nagyrádiót, csönd volt. Anyám utánam jött, és értetlenkedve pislogott az idegenekre. Megfeledkezett róla, hogy az imént összevesztünk, így pedig föl nem foghatta, mitől olyan izgatott. Miért ég az arca. Az előszoba és a nyári konyha közti beszögellésbe terelgettem, hogy ne legyen útban. Összefogtam magamon a kendőt, a mentősöket az előszobába vezettem. A félszemű fivér most is hadovált, de halkabban, el-elfulladva. Félreálltam, hogy mindhárman a szűk előszobába férjenek. Egykedvűen kérdezték a férfit. *Birkatiürelmű bojtosúszójú megvacsorálta megszúrt.* Mit beszél, kérdezte anyám, és megpróbált a vállam fölött az előszobába lesni. Ki beszél? S a tenyerem még emlékezett a ránehezülő lapocka súlyára. Mit lehet mondani. Aztán hordágyra rakták a szomszédunkat, és kitolták az utcára a sógorom által öntött betonösvényen, amit anyám akkor is kikerült, ha cipő volt a lábán. A hordágy egyik kereke újra és újra lecsúszott a túlságosan keskeny betonösvényről. Utánuk szaladtam, kezemben a leffegő talpú ocsmányságokkal. S a férfi még akkor is beszélt.

A mentőautó oszlani nem akaró porfelhőt kavart, a dobhártyám nehezen felejtette a sziréna hangját. A verítékemtől súlyos kendőt ledobtam a tornácre. Nem szóltam anyámhoz. Acsönd mutatta meg, hogy eddig nem volt csönd. Ittam pár korty vizet. Visszacipeltem a nagyrádiót a kerítéshez, és leültem a babfejtőszékre. A festék megbőrösödött. Kihalásztam a vödörből az ecsetet, letörölgettem a nyelét, belemarkoltam az előre meghántolt napraforgómagba, és folytattam a festést. Fölhangosítottam a rádiót, rágtam. Egy ezüst, egy arany. Vártam a rendőröket. Már nem fájt a kezem. Fölülről lefelé mázoltam azúr-kékre a csúcsíves kerítésléceket. Mosolyt erőltettem az arcomra, amikor lakkcipőben, csipkegalléros fehér blúzban elvonult előttem a presbitertársam, aki a bosszantásomra erre járt haza, kerülővel. Megint lesz mit a játékgépbe dobálni. Láttam a gúnyos mosolyt a bajuszkája alatt, s eszembe jutott a férfi, aki azt szerette, amit én nem: a lábamat.

Aztán, éppen mert lehetetlennek tartottam, valami szöveget ütött a fejembe. Képtelenség, csóváltam a fejem, de azért fölálltam. Ahhoz sem volt türelmem, hogy az ecsetet letegyem. Lehetetlen, mint hogy nő fogdossa a fenekem a megyeszékhely zöld villamosán. Lángolt a pofacsontom, szaporábban vert a szívem. Siettemben lecsúszott lábamról a papucs, hagytam ott, ahol van. Izzadt lábamra homok tapadt. Átléptem a hosszabbítót, átléptem apám emlékművét, a küszöböt, föl nem fogva, mit látok, átléptem a földön fekvő mariazei képeslapot, belebotlottam a szétgurult fonalgombolyagokba, káprázó szemmel kinyitottam a kredenc felső ablakát, lerúgtam lábamról a másik papucsot, és a szétlökdösött poharak mögött anyám tárcájának a hült helyét tapogattam. Lehetetlen. Azúrkék cseppek hullottak az előszoba kővére. Kezembe fogtam a fakult képeslapot, lehetetlen. Tenyerem még emlékezett a sérült lapocka súlyára. Néztem, amit nem akartam látni, a rajzszeg körül beszakadt viaszosvásznat, a fogpiszkáló fölborult üvegcséjét. Káromkodtam, isten, apám és egy ló genitáliáival. Képtelenség, hogy megint ellopta. S akkor anyám fölkiáltott, hogy kész a káposztaleves. Már gerelyt hajítottak, és csak az hallatszott, ami már abbamaradt.

Balogh Attila

ÖN-EPOSZ

Belázasodtál, fiam,
többet ne gyere temetésre,
Isten minden temetésen ott guggol,
és mások halálával üzeni
a te halálotat,

bátyád, amikor összeesett,
s tenyere medréből kigördült az élet,
mint a füvek közt elgurított narancs,
Isten az ő fülébe suttozott,
mégis te hallgatóztál,
lapulsz
idegen
ablaküvegekhez,
hogy mások életéből kilesd
azt ami a tiéd,
de egyszer
megcsattan az üveg,
és szilánkjából összeraknod
a tengert,
a várost,
szerelmeidet,
már nem tudod soha.

– Délutánonként
a budai kórház
hívős udvarán csüngő hintába ültettek,
a hintáztató nővér arca fölragyogott,
amikor tüdőd telezuhant levegővel,
olyan mohón ittag,
hogy rekeszizmaid begyulladtak,
estére vissza kellett tenni a vastüdőbe,
makacsságodon győzött a gép türelme,
szabályos ritmusban adagolta a levegőt,
s ettől olyan rend keletkezett,
amely szisztematizált,
és életedet örökre meghatározta.

– Csúnya nyomorék gyerek voltál,
testvéreid kezét elhesegetted,
amikor simogatásukkal
púpodat csodálták
hátadon,
térdemet örökösen lehánytad,
az apádról szóló,
álmaimat
sorvadt tüdőddel
szétköhögted,
önző voltál már ekkor is.

– A lázmérőzés elől
kicsúsznál a folyosó
hideg
kövére.
pimaszságodon annyira fölindult a nővér,
hogy lábaddal fogva,
a második emeleti edényszállító lift
aknájába lógatott,
a hétéves lényed meg se rezdült,
a kétemeletnyi sötétség fölött
nem kapálóztál,
némán,
és bölcsen fázott
az eszed.

– Amikor bementem hozzád a kórházba,
akkor láthattam igazán,
hogy ti milyen sokan vagytok,
s mind úgy csúszkáltok a folyosón,
mint a kiskutyák,
koldulva bámultok
a látogatók arcába,

hogy vegyenek föl benneteket
az ölükbe,
simogassanak meg,
s adjanak nektek
enni.

– Ekkor láthattam azt is,
hogy kopaszra borotvált fejedem
sebeket ragasztottak le,
lehajoltam hozzád,
s te,
örömdben,
hogy egyforma magasak vagyunk,
hidegen
és számítóan mesélted el,
hogy Erzsébet nővér tetűt talált hajadon,
bevittek a fürdőszobába,
te levetted magad a székről,
próbáltál kicsúszni a többiekhez,
a lakott folyosóra,
de Erzsébet nővér a kezedre taposott,
ujjadról a köröm
úgy repedezett föl,
mintha tükörcserépből lett volna,
a Molnár Feri mankójával addig ütött,
amíg el nem ájultál,
hajad már csurom vér volt,
s mire eszméleted visszanyerted,
kopaszon
kuporoghattál
a folyosó
sarkában.
Nagyon szégyellted magad
a többiek előtt,
próbáltalak vigasztalni,
hogy nemsokára iskolába mész,
lesznek színes ceruzáid
és szép simogatású könyveid,
de te
ekkor már
mindent tudtál a világról,
lelkeden páncél volt.

– Föl akartalak venni a hátamra,
hogy hazavigyelek,
de te nem engedté a közeledbe senkit,
sírva kellett kiszaladnom a buszhoz.

– Számodra nem volt elég,
hogy mély szeretetet
és szánalmat érzek irántad,
neked is ugyanezt kellett érezned
önmagad
iránt.

– Kívülről szemlélted életed,
s ha valaki szeretni próbált,
te elszeretted
magad előle.

– Féltékeny voltál a halottakra is,
amikor Mária meghalt,
s merev karja miatt
nem lehetett ráadni a ruhát,
Gyula bácsi a fülébe suttogott,
s Mária ettől olyan hajlékony lett,
hogy már könnyedén
föl lehetett öltöztetni.
Te
ezt
kéjes irigységgel szemlélted.
Utánoztad a holtak engedelmisségét,
amikor lábodra csatolta új
járógépedet
a nővér.

– Az élők irányába hiába meneteltél,
ezzel a hideg szerkezettel,
bevizelésed miatt elvették,
meztelenül kiültettek a folyosó közepére,
heréden a fényes,
vékony bőr
bevilágította az egész helyiséget.
Hiába vihogtak
az alacsonyabb kasztú,
tolókocsis lányok,
és piszkáltak idegen
mankóval,
te nem másztál ki
ebből a fényből,
dicsekvően ültél tovább
ebben a csillogó fájdalomban.

– Erkölcsi profit lett minden megaláztatás,
tiszta,
emberi,
sőt,
már ekkor szexuális öntudat
– mintha provokáltad volna magad
abba a helyzetbe,
ahol energiává,
verssé alakítható
a szenvedés,
pszichés,
neurotikus kényszerrel
lökted,
taszítottad
még a körülötted lévő embereket is,
a kegyetlen konfrontációba.
Azonosítható képet reméltél magadról,
bénaságozdról
az örökös veszekedésben.

– A papok csendjével tehetetlen voltál,
békéjük simogatott,
Isten olyan közel került hozzád,
hogymint
tolvaj lett belőled,
el-ellopkodtad,
ha nem is a szexuális,
de a hím esztétikát,
a templom kertjében kifeszített
Krisztusról
hajlékony bokáját,
vállát idomítottad
torzságozhoz,
csinos
csípőjéről
titokban lehúztad a leplet,
hónapokon
és éveken át rejtegetted
nyafogó
és göndörködő angyalkák elől
a jeges sziszegésű
pasztorált
tenger
mélységét,
sejtve,
mire ezt a transzcendens szövetet

roncsolt ágyékodra merted borítani,
s már-már hitted,
hogy a nemiség
fekete fűvéről
elemelkedik ivartalanul,
a madár szerkesztésű öledből
az Objektív-Fiú
– de Pista bácsi bevonszolt a fürdőkádba,
hogy szőrei közül
kicsalogasd a kéjt,
nyüsztve húzódtál a sarokba,
frissen operált lábad
kicsavarodva lebegett a vízen,
engedetlenséged miatt
leszorította fejedet,
kilátástalanul kapaszkodtál
törékeny kezecskédvel
a fürdőkád szélébe,
de olyan erős volt a szorítás,
hogy orrodból elindult a vér,
és szép
lassan
elszíneződött a víz,
te pedig élettelenül ringtál
ebben a tengert suttogó
fürdőszobában
– fényes gödrökön át kerültél haza,
öreges és férfiak hátára kéredzkedtél,
hogy körbe-körbe futkossanak veled
a havon,
a putrik
elsuhanó sebessége
sütötte
szemedet
– amikor szakadt a hó,
mérhetetlen ürességet éreztél magadban,
a nyirkos fal mögött négykézláb becsúsztlál
a házba,
csak én tudhattam
igazán,
hogy a nőstény kutyák helyére
hugyoztál,
elzavarva az éjszaka
könnyű ígéretű kanjait,
és csak én láthattam igazán
azt is,

hogy az örökös hasmenéssel küszködő farod
úgy emeled föl a székre,
mint egy kiszolgáltattott
állat,
primitív mozdulataidat beismerve
az eszedet havazó
időtlen telet bámultad
– mindenhová csak a földön vonszolódva
jutottál el,
s közbe-közbe hátranéztél,
hogy eléggé figyelem-e szenvedésed,
Piroska néni virrasztolására is
utánunk csúsztál,
lehűlt kezeddél fölhúztad magad
a miattad
melegedő
dombokon,
hogy láthatd Őt kiterítve,
titkos kényszer űzött
a holtak szagához,
és már-már mozdulni láttad
a keményedő testet
– vénasszonyok lába közt másztál
a dicsekvő gyertyák fényébe,
s ott úgy mozgott árnyékod,
hogy ágyékok
védett,
és mint aki lábára föláll,
öregszagú bort
tölt a cigányoknak,
és befekszik a halott mellé,
önmagát letakarva
a lepedő alatt tovább szuszog,
és lassan fölül,
karját fölemelve
röhög a többiekre,
az idős
növények nyakát letiporva
sír,
mint az önmeggyilkolók
– és valami kútról mesél,
amit csak éjszaka lehet
megtalálni,
fogatlan szüzek őrzik,
meztelenül ülnek a kút káváján,
széttárt ágyékukból

újszülöttek gurulnak
hangtalanul
az ólálkodók lába elé
– önmagát megölve árnyékod
fölbörította Piroska néni gyertyáit
– lehajoltam hozzád
az iszapos hóba,
próbáltam segíteni,
besötétedett,
és lázas lettél.
Ölemnyi testedet
vissza kellett vinni az intézetbe
– szád a sok sírástól
teljesen elveszítette
eredeti formáját,
már összezárni sem tudtad,
nedvesen feszült fogsorodon,
forró szemgolyód
úgy sistergett
a borogatás alatt,
mint a rezsóra csurgatott
tojássárgája
– leereszkedő szemhéjad mögött
kezdtek kirajzolódni
aranyutcai,
városai
a túlvilágnak.
Kiléptél fehérműdből,
és átugrottad a tengert
– ekkor már nem beteg voltál,
hanem fájdalom,
pörgött veled
büszkén,
a katadréliás,
putrimítosz,
a betört ablaküvegen átnyúlva
hiába tapogatta rajtad
a hanyag ölelésű férfit
az ápolt hölgyű béke,
örökre származástalan
és a hazát majszolók cukorkáin
átbillenő lettél.

Szolcsányi Ákos

A FELKÉSZÜLÉS

Megmosdom vagy nem mosdom meg.
Akármelyik lehet, noha vagy-vagy.
De szabadság-e még, ami ennyire
esetleges, feltétele az adódó esővíz,
előzménye az ötletszerű lábmosás,
amihez pedig a remény kellett, hátha
egy lecke beteljesítheti az elvégzetlent...
Fáradtan felidézem, amit lehet.
Ágtöredékek, sárrá lágyuló
földdarabkák, egyikőjük talpához egy
bogár tapadt, épp felmutattam volna, de
megláttam, ahogy fölöttem elpirul az arc,
és rámosolyogtam; példálózni sem
kell mindenáron. A vendégek már
megfejtették az estét, *így győz a víz*,
most ezt bonyolítják tovább,
azt már csak a szomszéd kisleány
nézi, ahogy a kertben a felázott
talajra öntöm az egészséget, ő is
szereti itatni a földet, mondja.

FEKVŐ SZTAVROGIN

Bárcsak lett volna szabály
bárcsak mondhatna nemet
bárcsak érne valamit
a mindennél kevesebb

Hisz még lakhatnék is itt
halántékra pazarolt
csók karok zárójele
valamikor haza volt

Fülem köldöke között
gombaforma levegő
hallgatom az életet
alatta is lepedő

Hajnal lába melege
bölcs leköpött javai
minden naptár múltja van
jónak jó a tavalyi

Lesi Zoltán

NÉGYKÉZLÁB

Akárkié a ház, nem nyithatok
be így, ne viccelj, a fejem se férne
az építőkockák közé. Hasra
feküdnék, négykézláb ha állnék se, mert
egész nap áztam a kádban, hogy vé-
gigéjsem, és ne hívj gyerekeknek, úgyse
neked nővök szentnek. Lehetnék hét
centi, mint egy hernyó, vagy három méter,
hogy azt a polcot elérjem, elég,
ha gombát eszek, mint Alice csoda-
országban, de kérlek, ne hívj gyerekeknek.

HÁBORÚ

Mint bolond nap, a mézeskalács
feljött, nem ment le, nem bírtam
lenyelni a kiabálástól bedagadt
torokkal. Térden állva piros
célköröket rajzoltam a fehér
csempékre, aztán rakéták
indultak el a hasamból. Hoztad
a tankjaid, úgyis tiéd lesz

a fürdőszoba, akár háború árán.
 Talán mással is van ilyen, mikor
 fehérek feketék ellen, a kád
 szélén meg szappanfigurák
 nézik, csinos paparazzók,
 a királynőt, aki a szomszéd lányra
 mutogat, üssétek le a fejét.

Vincze Ferenc

HA HÍV A HAZA

Tátá magas, egyenes derekú ember volt. Simára borotvált arcában mélyen ült apró, fekete szeme. Sárgásbarna katonaköpenyét fekete övvel szorította össze a derekán, s báránybőr kucsmája hegyesen meredezett az ég felé. Ahogy kaptatott föl a hegyoldalon, úgy nézett ki, mintha karót nyelt volna. Hosszú, méretes karót.

Lent a faluban hórihorgasnak csúfolták, főként a háta mögött, szemtől szemben mindenki domnu Vasilénak szólította. Azt hiszem, féltek tőle. Mikor november végén lement a faluba, még Ioan Murga, a kihelyezett párttitkár is előre megemelte a kalapját, pedig az senkinek sem szokott előre köszönni. Legalábbis ez a hír járta hajdanán. Még akkoriban, mikor nagyapám felvitt a hegyre.

Egyik nap csak beállított az udvarra, ledobta az átalvetőjét az ajtóba, és nekitámaszkodott az ajtófélfának. – Felviszem magammal – mondta, ránézett anyámra, aki ránézett apámra, az meg rám, bólintott anyámnak, az meg könnyes szemmel elkezdett csomagolni. Pár pillanat volt az egész, és megváltozott az életem. Tátá gondjaira bíztak, vagy fogalmazhatunk úgy is, a történet hitelessége szempontjából nem lényegtelen, hogy kiadtak. Bérbe adtak. Azon a napon lettem csobánfiú. Havi három kiló túróért, egy kiló ordáért, némi zsendicéért. Ez utóbbi néha elmaradt. És évente két bárány vagy egy juh. Ez volt a bérem, vagyis az áram. Attól függ, honnan nézzük. A hegyről vagy a völgyből.

Anyám összepakolt, megrakta az átalvetőt ruhával, inggel, gatyával, még apám kinőtt lajbiját is megkaptam, állítólag dédnagyanyám keze munkája, pár marék puliszkaliszt, némi olaj, gyufa, cipő, csizma, s Tāti már fel is húzta a szemöldökét, mert megtelt a zsák.

Tavasza volt. A hó épp lefelé takarodott a hegyről, már zöldült a domb, habár még odafönről fehéren tekintett szét a tető. Anyám megölelt, szorosán tartott pár pillanatra, de aztán apám oldalba lökött, megpaskolta a hátamat, hogy akkor most már férfi vagyok, és induljak. Induljak a hegyre, ahogy tette ezt nagyapám, dédnagyapám, ük-nagyapám, szépnagyapám és mindenki, aki élt és mozgott és férfi volt a családban.

Nagyapám átvette hátán az átalvetőt, kucsmáját a fejébe húzta, megragadta méretes pásztorbotját, biccentett anyáméknak, és kilépett az utcára.

Mentünk.

Tátá ment elöl, hatalmas léptekkel haladt a falu vége felé. Valahol a kocsmá közelében elment mellettünk Murga, kalapjával már előre integetett nagyapám felé, s messziről kérdezte, hogy megvannak-e a birkák, van-e szaporulat. Tátá bólintott, morgott valamit az orra alatt, és ment tovább.

A faluvégi bolond háza mellett rákanyarodtunk a legelőre. A vénasszony ott ült a kert végében, és fából faragott bölcstől ringatott. Tente, baba, tente, énekelte halkán, majd ahogy a közelébe értünk, felerősödött a hangja, már szinte rikoltott, tenteeeee, babaaaaaaaaaa, tenteeeee. Közelebb húzódtam Tátához, aki rá sem nézett a vénasszonyra, ment egyenesen, keresztül a legelőn.

Már majdnem felértünk az első domb tetejére, mikor még mindig hallottam a tenteeeee elnyújtott rikoltását.

A hátunk mögött lassan elmaradozott a falu látképe, már csak sejteni lehetett, hogy valamelyik domb takarásában ott húzódik a faluvégi vénasszony háza, aztán a következő és a következő, majd a kocsmá, majd a templom, benne Mihai pópa, aki titokban megtanított imádkozni, aztán a következő ház s utána, valahol a második utca végén, anyámék, akik bizonyosan ott ültek a kemence mellett, és ették a puliszkát. Csak sejteni lehetett a falut, látni már nem. Istent csak sejteni, tudni lehet, mondta két héttel ezelőtt Mihai pópa, látni már nem. Nem értettem, miért nem lehet látni Istent, ha olyan nagy és hatalmas és mindenható, és mindenhol ott van, legalábbis Mihai pópa állítása szerint, szóval kicsit kételkedtem ebben a mi Istenünkben, hogy nem is olyan hatalmas és mindenható, ha még látni sem lehet. Ott, az egyik dombtetőn derengett fel a szavak értelme, éppen abban a pillanatban, mikor megsejtettem a távolban a falut. Talán mégis ott van mindenhol ez az Isten, még akkor is, ha nem mutatja magát. Gyorsan vettem három keresztet, hátha mégis lát, s akkor mégsem illendő, hogy kételkedtem benne. Biztos, ami biztos, szokta volt Tátá mondani, legalábbis anyám szerint.

Nagyapám közben megállt. A földön ott hevert egy hosszú és vastag husáng. Felvette, bicskájával kicsit megtisztította a kinövésektől, majd felém nyújtotta. – Ez lesz a botod – mondta kimérten.

Jól emlékszem, szólni sem mertem. Nem egészen értettem, hogy minek nekem bot. Elvettem a felém nyújtott botot, s két kézre fogtam. Hosszabb volt nálam legalább három arasszal, s jó vastag, nehéz, hogy egy kézben nem bírtam volna megtartani. Nagyapám megérezhette a bennem bujkáló értetlenkedést, mert még hozzáfűzte: – Egy csobán nem csobán bot nélkül – azzal megfordult, s ment tovább felfelé.

Egy ideig még ott álltam a rohadul nehéz bottal, aztán utána indultam. Ez a botom története. Így lett botom, életem első botja. És az utolsó. Mert a csobán nem változtatja a botját, tanította később nagyapám, tehát én sem váltogathattam. Még akkor sem, ha nem bírom el. Ez a csobánná válás első lépcsője. Hogy legyen botunk. Hogy cipeljük. Nem elég a hegy, az átalvető, még ez is. Mentem nagyapám után, s húztam magam után a botot. Szépen felszántottam magam mögött a talajt. Ez volt az első jel, amit hátrahagytam ezen a földön. Mert a férfi nyomot kell hagyjon a világban, szokta volt mondogatni apám, nagyapám, üknagyapám. Mindegy, hogy milyen. Nyomot. A földdarabkák kifordultak a helyükből, s a nyomom ott kígyózott a hegy felé.

A csobánná válás második lépcsője, hogy felér az ember fia a hegyre. Kérkeztünk egy nagy havasi legelőre. Ezen a legelőn, ameddig csak a szem ellátott, mindenütt a borókafenyő tömött s kerek bokrai üldögéltek a földön, mintha a körül levő hegyek mind idejártak volna óriási zöld tojásokat tojni. Nagyapám megállt a legelő szélén, és

nagyot húzott a jó borókás levegőből. Álltam mögötte, támaszkodtam a csobánbotra, s próbáltam levegőt venni. Meregettem a szemem, hátha felfedezek valami érdekeset. A legelőn túl kezdődött az erdő, s egyszerre feltűnt a ház. Festetlen fenyődeszkából volt összehányva, s úgy kuporgott szomorúan az erdőszélen, mintha csőré emberek építettek volna. Egy kéménye volt, kis tornáca, s egyetlen tágas szobából állott. Amint beléptünk, nagyapám levetette a válláról az átalvetőt, s a sarokban álló tábori ágyra mutatott: – Ott fogsz aludni! – mondta, majd intett, hogy kövessem. Hátramentünk a ház mögött lévő karámhoz. Bejárata előtt két kutya hevert. Mikor feltápáskodtak, kissé hátrább léptem. Nagyok voltak, mint egy-egy megtermett borjú, nyakukon szögekkel kivert nyakörv, rajta a kolonc.

Vicsorogtak.

Nagyapám felemelte a bal kezét, s a kutyák elhallgattak, kicsit odébb mentek, így bemehettünk a karámba a juhok közé. Csak akkor léphettem be a juhokhoz, ha ott volt Tátá. Máskülönbén a kutyák nem engedtek még a kerítés közelébe sem. Nem bántottak, csak vicsorogtak. Így messziről őriztem a juhokat. Ők közelről, én messziről. Sohasem barátkoztak meg velem. Nem ismertek sem embert, sem Istent, csak nagyapámat. Ha megjelent, odébb mentek, ha elment, letelepedtek a karám elé, s nem mozdultak. Ha a juhok a legelőn voltak, elhevertek a nyáj két vége felől, ültek mozdulatlanul. Ha nem ismerem őket, azt hittem volna, dögöltek. És mindenki tudta a rendet, én is, a juhok is. Senki sem akarta megkerülni őket. Az sohasem derült ki, mi történt volna ekkor, mert meg sem próbáltuk. Reggelente vettem a botomat, nagyapám kinyitotta a karám kapuját, s a juhok szépen megindultak utánam. Kétoldalt jöttek a kutyák. Még a nevüket sem tudtam, persze teljesen felesleges is lett volna, úgysem hallgattak rám. Bár a nevüket elárulhattad volna, ha már odatettél a juhokra vigyázni! Tudom, tudom, de azért mégis. Bár tudtam volna valamit! Így csak a koszosbarna színükre emlékszem, nagyságukra s veszjóslón feltörő torokhangjukra. Másra nem. Ugye, jól mesélem a dolgot, Tátá? Így volt minden, ahogy elmondtam. Nem felejtettem ki semmit. Szó szerint így volt!

Változnak az idők, Tátá! Mikor ma hajnalban rákanyarodtam a legelőre, újra elmentem a vénasszony háza mellett. Az ablakok kitörve, az ajtót elhordták tüzelőnek, ahogy a pajtát is, csak a kisbölcső maradt ott az udvar közepén. Lassan elkorhad. Róla sem mondtál soha semmit, mindig csak hallgattál! Egyszer, talán már öt éve is van, hogy Tánti elmesélte nekem a történetet. Itt ült mellettem, talán éppen azon a kiemelkedésen, s csak mondta, hogy amikor vége lett a második nagy verekedésnek, szóval akkor történt, lelkecském, mikor nagyapád visszatért a frontról, igen, aranyoskám, magas, sudár férfiember volt, minden asszony megfordult utána a faluban, szóval akkor érkezett vele egy asszony, aki beköltözött a faluvidéki házba, abba ott, ami annak előtte még Raluca nénié volt, a bábáé, csak meghalt szegény, Isten nyugosztalja, s az üresen álló házba költözött Maria, mert így hívták, így hívták, lelkecském, és senki sem tudott róla semmit, csak hogy szoptatós gyermeke van, ült kint a ház előtt, a gyermek ott lógott a csecsén, s ült egész áldott nap, ringatta a gyermeket, tente-tente, mondta neki egyre, s nem tudtuk, honnan jött, mit eszik, csak ült álló nap a lócán, s tente-tente, majd egyik este meglestem, láttam, amint nagyapád a kert felől besurran a házba, s kenyeret, hagymát visz neki, s később többször is láttam, hogy nagyapád félretesz fél kenyeret, máskor szalonnát, hagymát, krumplit a sajátjából, s ezek később eltűntek mindig, soha nem kérdeztem, lelkecském, hogy hová tűnnek a dolgok, úgysem válaszolt volna, mert sohasem válaszolt semmire, csak akkor beszélt, ha akart, szóval, lelkecském, néha el-eltűnt

az étel, vitte hetente többször is, vitte éjszaka az asszonynak, akinek egyik nyáron aztán meghalt a kölyke, s attól kezdve csak ült a kis fabölcső mellett, lábával ringatta, tente-tente, ült a bölcső mellett, ott ült nappal és egész éjjel, míg egyszer csak le nem esett a lócáról, s nagyapád meg vitte egészen addig az ételt, a kenyeret, de sohasem kérdeztem semmit, mert úgysem válaszolt volna, s akkor meg mindegy, kántálta el Tánti egy szuszra a történetet. Ott ült azon a kiemelkedésen, és ezt is tőle kellett megtudjam, Tátá, mert te sohasem mondtad el.

Nagy ember volt a te Tátid, duruzsolta máskor Tánti, csöndben suttogetta, mintha bárki is meghallhatná idekint a hegyen, sok-sok éve történt, kezdett bele, fent a Tölgyes mögötti irtáson, mikor Vasilicát, a bátosi csobán unokáját megcsapta a Púpos, nyár vége volt, lelkecském, az erdő egy hét alatt rozsdabarnává változott, s Vasilica már készült vissza a faluba, az anyja két hete megüzente, hogy feljön érte, s egyúttal elhozza a rég várt járandóságukat, há' akkor már hat hónapja nem fizetett a gazda, a hegyen sem járt akkor már jó ideje, csak ígérte, hogy jön, és hozza a pénzt, így ment ez, lelkecském, s ezért nem jött még Vasilica anyja, a pénzt várta, a fiú meg örült, szerette a hegyet, inkább ült a kecskék között az erdőn, mint a többiekkel az iskolapadban. Aztán egyik este visszatért a nyáj a kutyákkal, s a bátosi csobán számolta a kecskéket, csak egy egyéves gida hiányzott, meg az unokája, jaj, lelkecském, a Tölgyes feletti irtás északi felén, ott, ahol a cserjés kezdődött, bukkant rá a gida és unokája maradványaira, aztán, folytatta Tánti kifehéredve, meglátta a gida széttépett teste mellett a lábnyomokat, jól ismerte őket, hátul mélyen belenyomódtak a laza talajba, elől pedig a hatalmas karmok pontszerű nyomai. Aztán a faház északi oldalán ásott egy gödröt, oda temette Vasilicát, maga faragott egy fakeresztet, azt állította fejfának, és Tánti lesütött szemmel vetette egymás után a kereszteket, és ő mondta az imát, ő adta kezébe a gyertyát, mielőtt elásta volna a fiút. Aztán eljött nagyapádhoz, s egyik hajnalban, már lehullott az első hó, megindultak fel az irtás mögé, oda, ahol először látta a bátosi csobán az állatot, a hátukon száraz fát cipeltek, kezükben baltát, mentek, még alig pirkadt, s megtalálták az északi fenyves felett a nyomokat, azokat követve lelték meg az egyik üver alján a barlangot, előtte tüzet raktak, s a bejárat két oldalán, kezükben a baltákkal, vártak, mígnem a füst már elviselhetetlenné vált a barlangban, az állat leszegett fejével megindult kifelé, ó, hogy a dumnyező segítsen, s egyszerre csapódott bele a két fejsze a füsttől prüszkölő medve koponyájába, s miután megnyúzták, az állat gőzölgő beleit szétszórták a barlang előtt, s megindultak visszafelé.

Mert te sohasem mesélted el ezeket a történeteket, semmilyen történetet sem meséltél el nekem, csak azt az egyet. Egyszer leültél mellém a tűz mellé, és belekaptál, ahogyan aztán többször is, mindig ugyanúgy, ugyanazokkal a szavakkal, hangsúlyokkal és arckifejezéssel, hogy abban a nevezetes évben, vagyis egy esztendőre rá, hogy kézhez vettük újra az ungurokat meg a székelyeket, na akkor az én életemben még külön is igen nagy fordulat állott bé. Akkor engem választottak csobánnak, a környék összes juhát összeszeterelték a falu határába, eljött az összes ungur pásztor, ott voltak valamenynyien, ott álltak szemlesütve, s átadták az állatokat, átadták a földeket, átadtak mindent, s végre miénk lett mindaz, amit annyiszor elvettek tőlünk. Így mondtad. Jól emlékszem, ahogyan összeszűkült a szemed, mikor a tűz mellett ezeket mondtad, s hogy tanuljam meg, tanuld meg, fiam, jól védj az eszedbe, hogy ez a föld a tiéd, ameddig a szem ellát, ez mind a miénk, a tiéd, a falué, az országé, és soha senki nem veheti többé el tőlünk, többé nem engedjük, hogy ilyen sehonnaiak, ilyen bitangok elvegyék tőlünk a jussunk, hogy elvegyenek tőlünk bármit is. Hatalmasra nőttél, szavaid átcsaptak ekkor a tűz fő-

lött, fel a sötét éjszakába, lángolt a szemed, óriás voltál, te voltál Góliát, a legyőzhetetlen, aki mindenhol ott van, aki távollétében is megfékezi a kutyákat, naggyá és hatalmassá váltál, te lettél minden, s óriásinak éreztem magam ekkor, ahogy ott ültem melletted, a te véred voltam, véredből való, hittem, hogy miénk lesz minden, s hogy mindent és mindenkit legyőzünk együtt. Így mondtad, jól emlékszem, Tátá, s körbemutattál, szer-te a havason, ez a miénk, fiam, és őriznünk kell, amíg csak tudjuk.

A milicista itt élt a szomszéd faluban, mondtá egyszer Tánti, a művelődési központ mellett kapott házat, bizony, lelkecském, volt benne három szoba, három fájin szoba, mellette nyári konyha, jóféle kút az udvaron, és kert gyümölcsfákkal, de milyen gyümölcsfákkal, s az asszony és a két gyermek is ott lakott, a kölykek egész álló nap az udvaron hancúroztak, az asszonyt alig láttuk, csak néha, mikor vizet húzott a kútból, betegesfajta volt a lelkem, nem úgy a férje, az napjában kétszer végigsétált a falun, elbeszélgetett az emberekkel, megállította az átmenő kocsikat, elkért néha egy-egy buletint és talont, tette a dolgát, folytatta Tánti, s nyaranta el-eltűnt az erdőben, feljött egészen az esztenáig, és zsákjában pálinkát cipelt, jó kis cujkát, ő maga készítette, visszafele sajtot és zsendicét, a kölykek erőst szerették a zsendicét, lelkecském, de mennyire hogy szerették. Aztán azon a télen az országút egyik fáján himbálta a testét a szél, a dumnyező nyugtassa békében, vetette a keresztet Tánti.

Ez a miénk, fiam, mondtad rá egy hónapra is, a kézmozdulat hasonló, ugyanaz a hangszín, ugyanazok a szavak, nem hagyhatjuk, hogy az ungurok újra elvegyék tőlünk. Nem fogjuk hagyni, Tátá, teljesen nyugodt lehetsz, ez a miénk, mondtam magamban, s egyre jobban hittem, hogy óriásiak vagyunk, s egyre jobban gyűlöltem az ungurokat, akik el akarták venni a juhainkat és a földjeinket. El akarják venni a domb mögött megsejthető falut, a bolond vénasszony házat, a hegyre futó ösvényt, az első nyomaimat és a felettünk lebegő Istent.

A milicista ott élt a szomszéd faluban, mesélte máskor Tánti, a kultúrotthon mellett kapott házat, volt benne három fájintos szoba, mellette nyári konyha, jóféle kút az udvaron, és kert gyümölcsfákkal, bizony, lelkecském, erősen megszaladt nekik, s az asszony és a két gyermek is ott lakott, a kölykek egész álló nap az udvaron hancúroztak, az asszonyt alig lehetett látni, csak néha, mikor vizet húzott a kútból, göthös volt a nád-sád, bizony, lelkem, egész nap verte a köhögés, s a férje napjában kétszer végigsétált a falun, ilyenkor mindenki, még bátyádék is behúzódtak a házaikba, az ablakokat becsukták, elsötétítettek, az meg be-betért néha egy-egy házba, gumibotját kirakta az asztalra, beszélgetett az emberekkel, ilyen világot éltünk akkor, lelkecském. Aztán az egyik télen, folytatta Tánti, az országút egyik fáján találták meg, felpuffadt testét csak úgy himbálta a szél.

Ez a miénk, fiam, mondtad havonta egyszer, a kézmozdulat hasonló, ugyanaz a hangszín, ugyanazok a szavak, nem hagyhatjuk, hogy az ungurok újra elvegyék tőlünk. Aztán az ungurok nemigen jöttek, hogy elvegyék a juhokat, a földeket, s ha jöttek volna is, a két kutya elrendezte volna a dolgukat. De óriásiak voltunk, hatalmasak, és együtt gyűlöltük az ungurokat.

Az alig hétéves gyermek a lomtárban kajtat, látod, Tátá, neked mondom, levesz egy régi teniszütőt a polcról, megsuhogtatja a levegőben, aztán odébb hajítja. Ülök a konyhában, figyelem az ajtórésen át, amint benyúl a borkánok közé, s előhúzza egy üveg lekvárt. A celofán már átszakadt a tetején, a benne lévő anyag kőkemény. Megállna benne a kanál, már ha valaki bele tudná dugni. Visszateszi. Az újabb zsákmány egy úszó. Forgatja, csavargatja a tetejét, míg aztán eltöri. Riadtan néz körül, de nem lát, és nincs

senki a lomtárban, aki látta volna. Beleteszi a törött úszót egy borkánba, tetőt is csavar rá, bizalmatlanul motyog maga elé. Aztán megtalálja a fényképeket egy kupac újság alatt, s leül velük a földre, sorra veszi őket. Semmi érdekes. Hegyek, völgyek, néha juhok. Ismét juhok, majd völgyek és hegyek. Aztán egy halom rajta egy husáng. Körülnéz, ismét sorba rendezi őket, visszapakolja az újságok közé. A sarokban halászbötkök. Ott van az övé is. Hosszú bambuszbot, Made in China. Nem szereti, mert régi. Tudja, szerintem épp azért jó, mert régi. Szeretne egy újat, egy kéket vagy pirosat, egy olyat, amelyiknek jobban hajlik a vége, látod, Tátá, értelmes gyermek. Aztán a horgászbötkök mögött meglátja a husángot. Másfélszer akkora, mint ő. Alig bírja megemelni, de azért kihúzza a sarokból. Nézi a vésetét, az önmagukba visszaforduló csíkokat, a levélformákat, virágokat. Végigfuttatja ujját a csíkokon, majd kinyitja a lomtár ajtaját, és büszkén hozza a szobába. Mikor hozzám ér, kap egy hatalmas pofont, és a lomtárra mutatok. Ez a hétéves gyermek szó nélkül megfordul, látod, Tátá, értelmes gyermek, ritka értelmes, s miközben feltörő könnyeit nyeli, cipeli vissza a botot a lomtárba. Szépen felszántotta a simára lakkozott parkettát.

Ez a miénk, fiam, mondtad akkor már hetente, ugyanaz a kézmozdulat, a hangszín és a szavak. És nem vagyunk hatalmasak, és nem vagyunk óriások, és, Tátá, itt hagytam ezt a kibaszott földet, a büdös juhokat, itt hagytam mindent, az ungurok nyugodtan elvehetik, ha akarják, legyen az övék, legyen minden az övék, nekem már nem kell, soha nem is kellett, csak neked kellett, Tátá. Mert elegendem lett ebből a rohadt nagy nagyságból és hatalomból, hogy mi vagyunk a havasok urai, hogy mi vagyunk a juhok parancsolói, még bár az a két rohadt kutya sem hallgatott rám. Tudod, Tátá, elegendem lett belőled és az ungurokból is. Ne félj, azok is utálnak minket. Kölcsönös az érzés. Tudod, ezt akkor nem mondhattam neked, akkor nem. Azon az éjjelen, mikor ismét a faluban jártál, akkor mentem el. Alig vártam, hogy megszabaduljak a juhoktól, a hegytől, a falutól, ettől a tetves országtól! És tőled, Tátá, mert tőled is meg akartam szabadulni, tőled és az unguroidtól, akik mindenbe beleártották magukat, akiket mindig elnyomtunk, akik mindig panaszkodtak, akik mindig túléltek, és akik még mindig ott vannak a nyakunkon. Ha annyira óriásiak és hatalmasak lettünk volna, akkor már rég nem lennének! Akkor már egy sem lenne közülük, de be kell látnunk, Tátá, s most már te is beláthatod, hogy sohasem voltunk hatalmasak és rettenetesek. Soha. Csak képzeltük! Csak képzeltem, mert már nem hiszek ezekben a történetekben! S tudod, most kicsi vagyok, egyetlen porszem, egy senki. Reggelente felkelek, kimegyek a földekre, és szedem az epret, máskor a narancsot, mikor minek van szezonja. Néha téglát hordok, máskor maltert. De nem itt, Tátá, nem ebben az országban, messze innen, ahol még azt sem tudják, hogy létezik ilyen ország. Semmit sem tudnak, nem tudják, honnan jöttem, hová tartok. Tudod, nem érdekli őket. Csak az, hogy délutánra le legyen szedve az eper vagy a narancs. És délutánra le van szedve. Ott áll ládámban a teherautókon. S mikor vége a munkának, én, a kis senki, hazamegyek, hazamegyek a feleségemhez, aki azt sem tudja, hol van ez az ország, hol van ez az erdő, hol vannak ezek a hegyek. Nem tud semmit, és nem is érdekli. És én soha nem is mondom el neki. Sem neki, sem a fiamnak. Semmi közük ehhez. Pedig ő hasonlít rád, ugyanolyan mélyen ül a szeme, s talán ugyanolyan magas lesz, mint te voltál. De nem fog tudni rólad semmit, s erről az egész vidékről sem. Hazamegyek munka után, s elmegyünk pecázni, tudod, arrafelé óriási halakat lehet fogni a folyókban, óriási, méteres halakat. Azok tényleg óriásiak és hatalmasak, élvezet kifogni őket. Kifogjuk a halakat, s a parton megsütjük őket. Aztán másnap ismét az eper vagy a narancs. Így van ez rendjén, szedjük a narancsot

és az epret, majd neveljük a gyermeket. Rád hasonlít, Tátá, de ezt sohasem fogja megtudni. Így döntöttem. En, az eperszedő döntöttem így. Az, aki itt hagyott mindent, mert nem akart egy életen át hatalmas lenni. Aki nem akarta egy életen át utálni az ungrokat, s nem akarta, hogy azok egy életen át gyűlöljék. Ez már más baja, nem az enyém, Tátá, nem az enyém.

Tudod, Tánti mondta el egyszer, egyik nyáron itt üldögéltem, ahogy szoktam minden évben, szóval Tánti volt, aki elmondta, hogy megöltek. Sejtettem, hogy ez lesz, sejtettem, hogy egyszer megütnek itt a hegyen, de ez volt a sorsod, ez volt a halálod. Hogy egyszer itt találtam, lelkecském, mondta Tánti, itt találtam a karám előtt, mellette feküdt a két kutya, fejüket befúrták a hóna alá, és kinyuvadtak, nem akartak tovább élni, mert nem volt miért, nem volt, ki parancsoljon nekik, lelkecském, s hát hiába hoztam neki a puliszkát, már nem volt kinek, ott feküdt kiterítve a karám előtt, meghalt, megütötték, a feje be volt törve, arca vigyorba torzult, szeme nyitva, tele sötét lángokkal, ott feküdt, lelkecském, szegény nagyapádat megcsapták, megcsapta valaki, s azt is tudom, lelkecském, hogy ki volt, hogy az a Dénes nevezetű pásztor volt, az volt, mert rá egy évre megláttam az új báránybőr ködmönében, abban a foltosban, pont olyan volt, mint nagyapád kedves báránya, az a foltos kis jószág, amire annyira ügyelt az utolsó hetekben. Hát ezt mondta Tánti, aki mindig felhozta neked a puliszkát, a pálinkát, felhozott neked mindent, s te soha rá sem bagóztál, még nem is hívtad, hogy lakjon veled a hegyen. Ő meg jött, minden héten feljött hozzád, de te csak hatalmas voltál, óriás, s őrizted a büdös juhokat, hogy nehozz ellopja valaki őket, s aztán mégis beverte a fejedet egy ungr pásztor. És sohasem beszéltél Tántiról, és a bolond, faluvégi vénasszonyról sem, nem beszéltél te senkiről sem, Tátá, senkiről és semmiről. Mert hatalmas voltál és rettenetes. És azt akartad, hogy én is hatalmas és rettenetes legyek. Nem lettem, Tátá, nem lettem hatalmas és óriás sem, csak egy sehonnai eperszedő, egy senki, aki szedi az epret. Aki nap mint nap szedi az epret és a narancsot, és gyűlöli az ungrokat. Látod, ez lettem, Tátá, íme az unokád. Azért nem mondhatod, hogy sikertelen volt a nevelésed. Ez az egy megmaradt. Utálom őket, tiszta szívemből utálom őket, mert megöltek, s mert utálnak minket. Egy évben csak egyszer utálom őket, ilyenkor, mikor eljövök hozzád, s leülök ide a sírod mellé. Valamikor itt lehetett a karám, amott a ház. Azt is elhordták már, Tátá, elhordtak mindent, eltűzelték, és eltűzelték a karámot is, minden oszlopot, minden egyes fát, nem maradt itt már semmi, csak a sírod, s rajta a botod. Ez az egy maradt, ezt nem tűzelték el, nem merték. Mert a csobán nem csobán bot nélkül, így mondtad, ugye, Tátá? Mert félnek téged, hogy nagy vagy és hatalmas, s hogy még halálod után is visszajössz rendet tenni az emberek közé. Mint a bosszúálló Isten, ahogy Mihai pópa mondta volt. Nyugodj meg, Tátá, Tánti havonta feljön, és elrendezi a sírod, kigyomlálja a füvet, virágot hoz, rendben tart mindent, habár tudom, téged ez egyáltalán nem érdekel, tudom, Tátá, ezt te le sem szarod. Tudom, s tudja Tánti is, de azért eljön, minden hónapban kijön, s még fát is ültetett a fejed mögé, hogy nyáron árnyékban legyél, de azt hiszem, ezt sem érdemled. Nem érdemled, Tátá, sem Tántit, sem engem. De jövünk, mert így kell lennie. Nem lehet másként. Ő nem tudom, miért, én, mert... Mert hazahoz a gyűlölet. Ott nem lehet gyűlölnöm, ott nem szabad. Csak itt. Itt ezen a szent helyen, itt a sírod mellett. Ne félj, Tátá, nem maradok el jövőre sem, s azután sem... Jövök, amíg van jártányi erőm, minden nyáron itt leszek, s ha van Isten, akkor neked minden nyáron végig kell hallgatnod ezt a történetet, szóról szóra, elmondom majd újra és újra, ugyanazon a hangon, ugyanazokkal a mozdulatokkal és szavakkal... Hogy te se felejtssd, mit tanítottál...

Zelk Zoltán

KIVÁGOTT ERDŐ*

Kivágott erdő, vének otthona,
ülünk a tuskókon, fölgýúrt nadrágu,
cipőülen lábunk napfény-pocsolyában,
s oly mélyen süketek, olyan vakok vagyunk,
csak a fejszecsapás visszhangját halljuk,
csak a madarak jajveszékelését
a fiókákkal teli, zuhanó
ágak fölött.

Jászberényi Sándor

HOGY NE GYŐZZÜNK

1

A baleseti osztály a kórház új épületében kapott helyet. Az ember az orrában érezte a fertőtlenítő és a festék szagát. Világos volt, meleg és tágas. A régi kórház salétromos vakolatait, öreg, villogó neonfényeit és az elmúlást semmi sem idézte fel. Ha volt is rossz érzésünk a kórházakkal szemben, elmúlt, amikor ránk csukódott a lift ajtaja.

Éreztük, hogy a berendezés nem haldoklik, hogy fiatal és erős minden. Ez nyugalommal töltött el mindkettőnket. Az új szárnyban semmi sem szólt az elmúlásról.

Bálint még valami dalt is dúdolt a fogai között, ahogyan lifteztünk. Délután kettő felé járt, péntek volt. Látogatni mentünk egy barátunkat, aki már egy hete a balesetin feküdt.

Az anyja azt mondta, most már magánál van, az orvosok felébresztették az altatásból. Hiába a borda- és koponyatörés, a fiatal szervezet hamar magára talál.

– Ez az egész tulajdonképpen az ő hibája – mondta Bálint, összehúzta a bomberdzsekijét, és ellenőrizte magát a lifttükörben. Egyik lábáról a másikra helyezte a súlyát, és farkaszemet nézett a tükörképével.

A dzsekije tényleg szép darab volt. Bécsben vette valami huligánboltban a Mariahilferen. Onnan volt az öve is, megvillant, ahogyan igazgatta a ruháját. Szegecsekkel verték ki, úgy, hogy az ember szépen a kezére tudja hajtogatni, ha ütni kell. Praktikus viselet volt, hiszen nem tudták elkobozni a meccseken a kidobók, hiába tudták, miről van szó.

– Ugye nem ezzel akarod neki kezdeni? – kérdeztem vissza.

* Zelk Zoltán hagyatékából közléteszi Sinka Erzsébet. A vers 1975 szeptemberében született, a ROKONI HÍVÁS variánsa.

- Persze hogy nem – mondta Bálint, de nem fordult felém, belebokszolt a levegőbe.
- Csak jól látható, hogy mire vezet a hülyeség.
- Próbálj meg kedves lenni, oké? – mondtam. Azon tűnődtem, hogy mit kellene mondanom.
- Oké – mondta Bálint, és lehúzta a dzseki cipzárját. Csabira gondoltunk.

Nem az ő hibája, hogy ilyen. Egyszerűen csak próbált megfelelni. Azt hiszem, Bálint végül is szánalomból engedte, hogy velünk lógjon. Nyilvánvaló volt, hogy ő a leggyengébb a csapatban.

Kinyílt a liftajtó, és kiértünk a baleseti folyosójára. Jobbra állt a recepció számítógéppel és telefonokkal, fehér íróasztallal. A pult mögött egy velünk egyidős, szőkére festett nővér ült, és újságot olvasott. Amikor meghallotta a lift csengését, felénk nézett, és mosolygott.

- Jó napot. Horváth Csabához jöttünk – mondtam, és rámosolyogtam a nőre.
- Aha. A fiúhoz a hetesből. Ma zsúfolt napja van. Délelőtt a rendőrség is kereste.
- Szóval a hetesben van? – kérdeztem, és Bálintra néztem. Nem szólt semmit, de nyilvánvaló volt, hogy mit gondol.
- Igen, a folyosó végén jobbra.
- Csak nyugi – súgtam Bálintnak. Reméltem, hogy nem rendez semmilyen jelenetet. Csabinak arra van most a legkevésbé szüksége, hogy valaki elmondja neki, mennyire béna.
- Nyugodt vagyok – mondta Bálint, és elindultunk az ajtó felé.

Csabi nagyon büszke volt az új viperájára. Többször is elővette a gimi vécéjében, hogy bemutassa, milyen gyorsan ki tudja csapni. Még bőrtokja is volt hozzá. Világéletében ideges gyerek volt. Ott állt a vécében, jobb kezében a cigivel, balban a viperával, és azt magyarázta, hogy ha valakit megüt vele, annak alapból két helyen törik a csontja, mivel visszahajlik az acél.

Alig egy hete szerezte be, de már mindenhová magával hordta. – Majd így fogom fejbe baszni a pöcsöket – mondogatta, és a falra ütött vele. És tényleg: ahová ütött, ott összetört a csempe.

Egyedül Bálintnak nem tetszett a dolog, szóvá is tette. Azt mondta: – Csabi, te nem vagy olyan, hogy hezitálás nélkül fejbe bassz valakit. Nem lesz ez jó, ki fogják venni a kezedből. Inkább add oda, mintsem hogy téged verjenek szét vele.

Bár Csabi nem szólt semmit, látszott rajta, nagyon bántja, hogy Bálint nem bízik a képességeiben. Hiába volt benne minden buliban, egyszerűen nem tudott bizonyítani neki.

Odaértünk a hetes ajtóhoz. Bálint tétovázott egy kicsit, majd lenyomta a kilincset. Négyágyas kórterembe láttunk, kis asztalokkal a betegágyak mellett. A fal barátságos tojáshejszínűre volt festve. Csabi anyja pedig rózsákat tett a fia asztalára. Mindennap bejárt. Ez látszott a szépen hajtogatott világoszöld takarón Csabi lábánál, a szekrénybe tett vidám színű pizsamákon.

Az ajtónál közvetlenül a barátunk feküdt. Az ablak melletti ágyon egy öregember, combig gipszben. Aludt. A teremben lévő másik két ágy üresen állt.

Csabi tényleg ébren volt. A mellkasa teljesen begipszelve, a feje is többször átkötve. Az arcából kilógó rész lilás színben állt, mindkét szeme bevérzett, monoklis. A jobb

kezét az ágyhoz rögzítették, és több helyen csavarozták, hogy megfelelően forrjon össze.

– Szia, Csabi – mondta Bálint, a hangja kedves volt.

– Sziasztok – jött a válasz reszelős, elcsukló hangon. Bordatörés. Ilyenkor minden mondat fáj.

– Nem is nézel ki olyan szarul – kezdte el a mondókáját Bálint, majd hozzátette. – Már a körülményekhez képest.

– Igen – válaszolt Csabi. – Az orvosok is azt mondták, rendbe jövök.

Pár pillanatig hallgattunk, és bámultuk az ágyban fekvő fiút. Nem tudtunk mit mondani.

– Mit mondtál a zsaruknak? – törte meg a csendet Bálint, és nekitámaszkodott a falnak.

– Hát nem azt, hogy a saját viperámmal picsáztak el.

– Hanem?

– Hogy ismeretlen tettesek a Colosso mögött.

– És?

– Most ismeretlen tettesek után nyomoznak.

– Minket nem említettél nekik?

– Nem. Persze hogy nem. – Sípolt, amikor kifújta a levegőt.

– Akkor jó.

– Sajnálom, hogy nem voltunk ott aznap – mondtam, és kerültem a tekintetét. Kiszúrtam egy pontot a gipszén, és ahhoz beszéltem.

– Hát még én – mondta Csabi. A hangjában nem volt semmilyen érzelem.

– Egyébként tudod, hogy kik voltak azok, Csabi? Tudod, ki csinált meg? – kérdezte Bálint.

– Névről nem. De törzsarc a gyerek. Azt hiszem, vidéki.

– Hogy nézett ki?

– Nagydarab kopasz csávó.

– Ennyi?

– Ennyi. Tetoválás van a nyakán.

– Megismernéd, ha újra látnád?

– Meg.

A beszélgetés nyilván kimerítette Csabit, mert zihálni kezdett, és fújtatott. Nem erőltettük tovább. Odaadtuk az ajándék pornólapot, amit hoztunk. Mondtuk, hogy holnap újra jövünk, addig szedje össze magát, mert nélküle játékoshátrányban vagyunk.

Sikerült kierőltetnünk belőle egy mosolyt, amikor kijöttünk a kórteremből. Szótlanul sétáltunk végig a folyosón a liftig. Vártunk egy darabig, beszálltunk.

– Azért nem jó ez így – mondta Bálint, amikor ránk csukódott az ajtó.

– Hát nem – mondtam. – Csúnyán elintézték.

– Maccsa sem volt – mondta, és láttam, hogy kidagadnak az erek a nyakán.

– Most mi lesz? – kérdeztem.

– Most fogjuk magunkat, este elmegyünk, és kicsináljuk a pöcsöt.

– De hát te is tudod, hogy nyilván a Csabi baszta el. Kicsapta a viperát, és arcokodott.

– Az nem számít.

– Hogy a faszba ne számítana?

– Az számít, hogy egyet megbasztak közülünk.

- És?
- Most elmegyünk, és visszabaszunk.
- Miért?
- Mert különben semmi értelme nincs az egésznek.
- Ha hülye volt, akkor is?
- Akkor is.

Kiszálltunk a liftből, gyors léptekkel elhagytuk a kórházat, átvágtunk az út mellé telepített nyírfák között. A padokon betegek ültek, dohányoztak, vagy a látogatóikkal sétálgattak. Az őszi utolsó meleg napjai voltak, már hullottak a levelek, tele volt velük az utca. Többet nem beszéltünk.

2

Sokáig hezitáltam, hogy mit vegyek fel, végül az acélbetétes bakancs mellett döntöttem. Tudtam, hogy a súly akadályozni fog a gyors mozgásban, de arra gondoltam, egy rúgás ezzel, és a csont törik. Sokáig szemeztettem a mini baseballütőmmel is, az volt beleégetve a fába, hogy „Fa testápoló sötét bőrre”. Valami hülye havertől kaptam azzal a felkiáltással, hogy majd ezzel basszuk szét a cigányokat, pedig nem is nagyon ismerünk cigányt.

Végül úgy döntöttem, hogy nem viszem magammal a kidobók és a zsaruk miatt. Nem jó, ha ilyesmit találnak az embernél egy igazoltatás során.

Bálint este kilencre jött értem, ő nem cserélt ruhát. Csak a haját lőtte be zselével, és kivette a füléből a fülbevalót. – Kész vagy? – kérdezte, és meggyújtott két cigarettát az ajtóban. – Pillanat – mondtam, és szóltam apámnak, hogy késő éjjel érkezem, majd vettem a bőrdzsekimet, és kimentem az ajtón. Apám tévét nézett, valami háborús film ment.

Gyalog sétáltunk el a Colossóig. A város másik végében volt a többi táncolós hellyel együtt, a gyárak mellett. Látszott a lehetetlenség a levegőben, jó húsz perc séta volt. Útközben nem beszéltünk semmit. Mindig hallgattunk, ha verekedni mentünk.

A Colosso előtti parkolóban már nagy tömeg verődött össze, gimnazisták, szakmunkások, lakótelepiek. A nyitott ajtókon keresztül kifolyt az utcára a drumnadbass, már messziről lehetett hallani a buli hangjait. Erős fűszag volt a kocsik mellett, fiúk-lányok alapozták az estét. A lányokon erős smink volt, és kivágott ruhákban cseverészték a fiúkkal. A diszkó mögötti töltésen elhaladt az utolsó gyorsvonat, beleremegett a táj.

Lekezelünk néhány ismerőssel, ajánlgatták, de egyik cigibe sem szívtunk bele. Észnél kellett maradni.

Kifizettük a belépőt, elhaladtunk az ajtó mellett álló kidobók mellett, át a zsúfolásig telt tánctéren, és a pultnál rendeltünk egy-egy vodka-redbullt. A beleinkben éreztük a zene lüktetését.

- Miből gondolod, hogy megtaláljuk? – kiabáltam Bálintnak.
- Meg fogjuk találni – mondta Bálint, egészen a fülemhez hajolt. – Ezek mindig itt vannak.
- És ha megtaláljuk?
- Megbasszuk.
- És mit érünk el vele?
- Megmutatjuk, hogy nem lehet szarozni velünk.
- Miért ilyen kurvára fontos ez?
- Kevés barátunk van. Olyan, mintha minket basztak volna meg. Te nem csinálnád meg értem?

- De. Te viszont nem csinálnál ekkora hülyeséget.
- Nyilván nem. De ha hülyeséget csinálnék, akkor is megcsinálnád, nem? Azért, mert a barátod vagyok.
- Igen, valószínűleg.
- A barátságánál nem játszik, hogy hülye-e vagy nem a barát. Csak az számít, hogy közülünk való. Ez olyan, mint hogy nem ütsz meg nőt.

Egy darabig a pultnál álldogáltunk, és bámultuk a tömeget. Nagy volt a mozgás, a tánctéren hamar tumultus lett. Figyeltem a nőket, kurvásan vonaglottak a tánctéren. A férfiak pedig ittak, és rájuk nyomultak. Néha egy-egy pár abbahagyta a táncolást, és nyelves csókot váltottak. A fiú ilyenkor megfogta a lány fenekét.

Nem vettem észre, hogy Bálint mikor ment el, csak oldalra fordultam, és észrevettem, hogy már nem áll mellettem. Rendeltem még egy italt, és keresni kezdtem a tömegben.

A tánctér másik oldalán állt, és egy háromfős társaságot bámult, akik egy bokszban ültek. Kopaszok voltak, bomberben és bakancsban. Két szétfestett lányhoz beszéltek, ismertük őket. A lányok miniszoknyában vihogtak a srácok poénjain.

Az egyik, száznyolcvan centis és körülbelül százkilós fiú felállt, és táncolni vitte az egyik lányt. Levette a dzsekijét, csak egy fehér ujjatlan trikó volt rajta. Jól látszott a tetoválása. Nonfiguratív volt, a nyakától indult, és végighaladt a kezén. Bálint felém nézett, és bólintott. Én is bólintottam. A pultozhoz fordultam, és rendeltem egy üveg bort. Kérdezte, milyen legyen, mondtam, hogy a legolcsóbb. Kiadott egy hétdecis üveget, kértem hozzá két poharat. Mindkettőt teletöltöttem, a maradékot pedig kiittam az üvegből. Egy pillanatra sem tévesztettem szem elől Bálintot.

Megvárta, hogy a fiú táncolni kezdjen a lánnyal, aztán kezdett ügyködni. Ősrégi trükköt használt, mindig bejött. Elindult a páros felé, és amikor melléjük ért, teljes erővel meglökte vállal a fiút. Hevesen gesztikulálni kezdtek, a lány közéjük állt. Láttam, hogy Bálint a kijárat felé mutat, a fiúnak vörös a feje, és hevesen bólogat.

Elindultak kifelé. A bokszban ülő másik két kopasz is felállt, és követte őket.

Kezembe vettem az üveget, és elindultam. Tudtam, hogy győzni fogunk, éreztem a gyomromban. Ilyenkor mindig győzünk, mert sosem megyünk potyára. Azt se tudják majd, mi történt velük. Erre nem készültek fel, úgy mennek ki, hogy többen vannak, és már nem kevés ital dolgozik bennük. Fogalmuk sincs, hogy egész este rájuk vártunk.

Az ember megtanulja felmérni az erőviszonyokat, tudja, hogy kiből mit nézhet ki, milyen ellenállásra vagy támadásra számíthat. Olyan ez, mint a biciklizés. Csak elkezdni nehéz. Ha megszokjuk, hogy verekedni járunk, megismerjük a testtartás, a mozgás, az öltözékek apró jeleit. Csabi nem tudta ezt, egyszerűen nem tudta megtanulni. De mi tudtuk.

Tovább tartott kiérnem, mint terveztem, a tömeg miatt. Átvágtam a parkolón, és a töltésekhez mentem, ahol már ment a balhé. Bálint és a fiú teli torokból üvöltöttek, és egymás ruháját tépték, össze voltak akadva. Arra értem ki, hogy a srác két haverja is odaér, az egyik hátba rúgja Bálintot, de ő meg sem érzi, a másíknak kell oldalról beüvölnie egy állást, hogy Bálint a földre kerüljön.

Már mozdultak volna felé, hogy a földön rugdossák egy kicsit, amikor én és a hétdecis borosüveg megérkeztünk. Nekifutottam, hogy megfelelő lendületem legyen, és talppal gerinbe rúgtam az egyiket, aki pár métert repült. Nem vártam meg a végeredményt, a borosüveggel a tetovált fiú fejére ütöttem. Balról halántékon érte, tört az üveg, csak a nyaka maradt a kezemben. Két métert vitte hátra a lendület, majd lerogyott.

A harmadik fiú, aki megütötte Bálintot, felém fordult. Láta a kezemben az üvegcsontot, elindultam felé. Ő is jött volna, de Bálint hátulról elkapta, fogta a torkát, és feszítette előre a fejét. Kommandós fogás, egymáson gyakoroltuk az iskolai vécében. Elég pár másodperc, és az agya nem kerül elég oxigén. A srác tekintetében ott volt a rémület, amikor rájött, hogy nem fog kiszabadulni. Tíz másodpercen belül a földön volt.

Bálint rám vigyorgott. Láttam, hogy a foga véres. Hallottuk az utolsó fiú bakancsának a hangját a betonon, ahogy menekült.

Odamentünk a tetovált fiúhoz. Kettőt belerúgtam, hogy magához térjen. Összegörnyedve feküdt a földön, és azt kiabálta, hogy „ne üssetek”. Bálint is belerúgott párat, ő nem kímélte a fejét, mert nem volt rajta acélbetétes.

A fiú feje csurom vér volt. Betört az orra, és az üvegszilánkok is megtették a magukét az arcán. Bálint ráült a mellkasára, és jobb kézzel ütemesen verni kezdte, addig, amíg nem szólt már többet. A vére gőzölgött a levegőben. Bálint ökle is véres volt, amikor leszállt róla. Lélegzett, láttuk a mellkasa emelkedését.

– Törd el a kezét! – mondta Bálint lihegve. Teljes erőmből a fiú jobb karjába rúgtam. Megtántorodtam a nagy lendülettől.

– Biztos eltörött? – kérdezte Bálint, és a vért az ökléről a fiú trikójába törölte.

– Nem tudom. Nem hallottam a reccsenést. Elvileg ilyenkor reccsen.

– Rúgj megint! – Lendületet vettem, és rúgtam. Semmi hang.

– Várj, felemelem a kezét. Rúgd a könyökénél, az tuti! – Hátraléptem pár métert, hogy rákészljek, Bálint felemelte a fiú kezét, és tartotta a levegőben. Nekifutottam, és rúgtam. Az acélbetét pont a könyökénél érte a fiút, hallottuk, hogy nagyot reccsen a csont. Bálint elengedte a kezét, ami kifordulva esett le a földre.

– Nálad van a mobilod? – kérdezte lihegve, és egy véreset köpött a fiú testére.

– Nálam.

– Fényképezd le!

Nem volt elég fény, a telefonon bekapcsolt a lámpa, és megvilágította az arcát, miközben fényképeztem.

3

Háromra érkeztünk meg a kórházba. Odafelé jutott csak az eszünkbe, hogy tulajdonképpen nem viszünk semmilyen ajándékot, így megálltunk egy útba eső benzinkútnál, és vettünk pár csokit. Bálint keze be volt fáslízva, mint mindig verekedés után. Csak az első néhány ütest tudta bevinni rendesen, utána elkapta a hév, és nem vigyázott a kezére.

Tudtuk, hogy nem mehetünk pár hétig a diszkó közelébe, mert a mentősök hivatalból tettek feljelentést súlyos testi sértés miatt, de ez egyikünket sem zavarta.

– Megadtuk nekik rendesen – mondta Bálint a liftben, és hátba vert. – Így kell csinálni.

– Megkapták, ami járt – mondtam, és elvigyorodtam.

– De meg ám.

Elértük a balesetit. Ugyanaz a szőke nő volt a recepciónál, mint tegnap. Intett, hogy mehetünk. Végigsétáltunk a folyosón, és benyitottunk a szobába. Csabi nem volt egyedül, az ágya mellett állt az anyja, ötvenes, vörösre festett nő. Éppen búcsúzkodtak, amikor beléptünk.

– Á, itt is vannak a barátaid, kicsim – mondta elérzékenyülve. – A Csabi mondta, hogy rendszeresen jöttök. Igazán jó barátok vagytok, igazán.

Elköszönt a fiától, majd elment. Délutáni műszakban takarított irodákat, hétfőként is. Nem tudtuk elkerülni, hogy ne nyomjon nagy cuppogós csókot mindkettőnk arcára.

– Bocs az anyámért. Ő ilyen – mondta Csabi, miután elhaltak a nő léptei a folyosón. Jobb bőrben volt, mint tegnap. Már fel tudott ülni.

– Semmi gond – mondtam. – Az anyák ilyenek.

– Azt mondd, hogy mikor jössz vissza a suliba – kérdezte Bálint.

– Négy-öt hét.

– Az kurva sok.

– Ja. A lógásokkal együtt asszem magántanuló leszek.

– Csúnyán elintézték.

– Ja, csúnyán.

– Mutasd meg neki – mondta Bálint. Benyúltam a zsebembe, és elővettem a mobilt. A menüből kikerestem a fényképeket, és az arca elé tartottam.

– Megismered? – kérdezte Bálint. – Megismered ezt a faszt?

Csabi a képernyő fölé hajolt. Hosszasan bámulta a képet, majd megrázta a fejét.

– Nem. Sohasem láttam. Ki ez?

– Egy faszt, akit tegnap csináltunk meg. Semmi extra. Csak egy faszt – mondta Bálint sápadtan.

– Kemények vagytok. Kurvára kemények – mondta Csabi, és hátradőlt.

– Ja – mondtam, majd elbúcsúztunk, mert láttuk, hogy fáradt.

Nem beszéltünk semmit hazafelé menet, egyikünknek sem volt mit mondania. Bagóztunk, és néztünk ki a fejünkéből. Bálint kint lakott a lakótelepen, a házunk éppen útba esett, így hazáig kísért. – Na csá – mondta, majd ment tovább.

Kilencre kocsival jött értem, kölcsönkérte a bátyjától a szakadt Golfját. – Arra gondoltam, leugorhatnánk Csornára – mondta, és vigyorgott, amikor ajtót nyitottam. – Miért ne? – mondtam, és beültem a kocsi.

Csornáig elszívtunk két jointot. Szombat este volt, csurig volt a hely. Bálint a pultnál agresszívrá itta magát, majd kiszemelt egy hatfős társaságot, és beléjük kötött. Úgy választott, hogy semmiképp se győzzünk. Lehajtottam a fejem, és mentem utánuk a parkoló felé.

Norman Manea

A PULÓVER

Vallasek Júlia fordítása

Hétfőn ment, pénteken jött. Sírva ment el, mintha örökre távozna. Legközelebb nem bír majd magunkra hagyni – annyi minden történhet egy hét alatt. Talán a távollét napjainak végére bekövetkezik a csoda, többé nem kell elmennie, nem kell elválnunk. Vagyis hirtelen megnyílik az ég, vonatban találjuk magunkat, még hozzá igazi vagonokban, nem olyanban, amelyikből kivettek ide, a világvégi pusztaságba, mint valami vágóhídra hajtott marhákat. Egy fűtött, kivilágított vonatban, ahol puha ülések van-

nak... ahol szelíd és udvarias nénikék mindenkit sorban kiszolgálhatnak olyan étellel, amelyet éppen megkívánunk, ahogy az jár is a másik világról hazatérő utasoknak. Vagy péntekig, amikor haza kell jönnie, végre beszakadván, elnyel minket, megvált bennünket ez a végtelen, hamuszürke ég, ahova rettegetve készültünk belépni mindannyian, hogy legyen már vége egyszer az egésznek.

Tehát sietve, nyugtalanul, lihegve, az értünk átdolgozott nappalok és éjszakák alatt megtöltött zsák alatt görnyedve tért vissza.

Arnyéknak tűnt, összeaszott, megfeketedett. Az ablakban vártam, hogy lassan kiváljon a mező füstjéből, lázasan közeledjen egy kísértet. Küzdött, tudtam, könyörgött, míg végül megengedték, hogy bejárja a környező idegen falvakat. Nem tudott volna megszökni, nem is lett volna hova, mi pedig helyben maradtunk. Apa egy negyed kenyeret kapott a napi munkájáért. Ha anya nem lett volna, gyorsan elpusztulunk, még a lelegején.

Hagyták tehát, hogy menjen, cinikus jóindulattal hallgatták meg a könyörgését, mintha játék lenne, amelyet egy ideig engednek, hogy aztán hirtelen, fokozott kegyetlenséggel és élvezettel megszakítsák.

Hétfőtől péntekig a környékbeli ismeretlen parasztoknak kötögetett, akiknek nem ismerte a nyelvét. Tudtam, a játéknak bármikor vége szakadhat, a kunyhóban, ahol hagyott minket, vagy a meleg házakban, ahol némán dolgozott a krumpliért, paszulyért, de lisztért is, meg néha sajtért, aszalt szilváért, almáért. Ő még hitt abban, hogy megússzuk, belekapaszkodott mindenbe, ami segíthetett.

A péntek tehát újrakezdést jelentett. Mintha újabb halasztást kaptunk volna. Teher alatt görnyedve, zsák alatt vonszolódva, hajlottan siklott felénk. A viszontlátás öröme élessé vált, egyikünk sem volt képes megszólalni. Ő sokáig örülteként mozgott fel-alá, mintha neheze ésett volna elhinni, hogy viszontlátott bennünket. Tehetetlenül szaladt egyik faltól a másikig, anélkül, hogy hozzájuk ért volna. Nehezen tért magához, erőt kellett gyűjtenie ahhoz, hogy kibontsa a bejárat mellé hajított zsákot. Amikor lehajolt osztozkodni, az azt jelentette, megnyugodott.

Szokása szerint hat kupacba tette a földön, amit kivett, a következő hat napra: krumpli, cékla, félretett három almát is. Senki nem számított másra, mint amihez hozzá voltunk szokva. Megtörölte a homlokát, a fáradtságtól összekuporodott a zsák mellett. A „hoztam még valamit” nem feltétlenül jelentett meglepetést. Nem számítottunk újdonságra, már nem vágytunk efféle ajándékokra, csodálkoztunk csupán, hogy képes volt rá, ennyi.

Nehezen ráncigálta elő a zsák aljáról, mintha a fülétől vagy nagy mellső lábaitól fogva emelte volna ki. Nem volt ereje ahhoz, hogy a karjában tartsa, hogy megmutassa. Hagyta kicsúszni csontra soványodott kezéből, a zsák szájára, ahol még tömöttebbnek, még vastagabbnak látszott.

Persze senki másé nem lehet, csakis apáé, noha túl szép ahhoz, hogy ő viselje, de lehet, hogy éppen ezért, hiszen első pillanatban mindenki kísértést érezne arra, hogy megszerezze magának, még ha nem szánták is neki. Minden szín benne ragyogott, mintha a varázsló, aki majd meg fog menteni bennünket, meg akarta volna mutatni, mire képes. Az éjszaka füstöt, hideget, sötétet fújt közénk, nem hallottunk mást, csak a lövéseket, ordításokat, az örök ugatását, varjakat és békákat – rég elfelejtettük, hogy létezik ilyen ragyogás.

Nem volt már ideje széthajtani, hogy lássuk, milyen kibontva, de már nem is volt jelentősége. Még a szabadulásunk is közelebbinek tetszett, legalábbis lehetségesnek, mielőst láthattuk, megérinthettük ezt a csodát.

Nem tudtam ellenállni neki, közelebb húzódtam, hogy megsimogathassam. Puha volt, engedelmes, beburkolod vele magad, és füttyülsz a világra. Tenyeremmel végigsimítottam az ujjait, a nyakát. Megszorítottam, megcsavartam, engedett. Lefektettem, kibontottam, aztán visszahajtottam, felemeltem, hogy odavigyem apának. Mindenről megfeledkeztem volna, ha anya hangja, úgy, ahogy vártam, megállít, hogy de hiszen ez az enyém. De ha már mindenki erre vágyott, annál inkább neki járt ez, aki már régen, elsőként vesztette el minden reményét.

Vastag volt, nagynak látszott, kétség sem férhet hozzá, hogy apának készítették. Oda kellett adnom, hiába késlekedtem.

– Nem, nem apáé – sutogta anya, mintha hibásnak érezné magát.

Zavartan torpantam meg. A karomban tartottam, színe, melege elvakított. Rájöttem, hogy nem kellett volna közbelépnem, megérthettem volna már az elején, mi a helyzet.

Szegényke, végre magának is készített valamit. A sztyepp havas útjain nagyobb hasznát vette volna, mint mi. Magamtól is eszembe juthatott volna, hogy ment el mindig csupán egy zsákba burkolózva, rongyokba csavart lábbal. Megengedhetetlen ez az elvakultság, ez a számárság. Mérgemben szinte elsírtam magam. Nem szívesen adtam ki a kezemből, puhának tűnt és alázatosnak, de ha anyáé, nem szólhattam semmit. Kibontottam, hogy még egyszer megnézzem. Már nem látszott olyan nagynak. Magának készítette hát, egyszer az életben magára is gondolt.

Megfordultam a jó tündér felé, aki a szoba sarkában ült összegörnyedve, ahol, úgy éreztem, melegebb van.

– Maráé a pulóver – mosolygott anya, vagy sírt, már nem tudom.

Besötétedett, nem láttam jól, hogy mosolygott, ahogy hittem, vagy összeesett, ahogy már néhányszor előfordult. Lilás köd ereszkedett körém, talán esteledett.

Nem kellett volna, de hosszú ideig ott maradtam a puha ujjakba, mellrészbe fúrt fejfelé, belefészkeltem magam, mintha sosem akarnék többé kijönni onnan. A vastag, jó gyapjúrétegen keresztül azonban lassanként megéreztem az egyre nehezebbé váló jeges csöndet, amelyet a többiek már alig bírtak elviselni, szinte lélegzetük sem hallatszott.

Megfordultam, és határozottan elindultam Mara felé. Állítom, végre oda fordultam, ahova kellett. Letettem a kislány kezébe.

Csak másnap néztem meg figyelmesebben. Már nem láttam olyan csodálatosnak. Először is csupa bogból készült, látszott. Kifordítottam, megmutattam Marának, hogy ő is lássa: bog bog mellett. Mintha csupa alig összetákolt maradékból készült volna. Aztán a színe. Igaz, egyes helyeken több volt benne a piros. Máshol kavarodás, semmit nem lehetett érteni belőle. Fehér hamuszürkével, fekete, aztán egy leheletnyi sárga, maradék zöld, egy másik zöld, sötétebb, egy sötét csík, barna, rothadt agyagmaradék a lila szilva mellett, odább egy darabka rózsaszín sonka egy madár sárga és piros csőre mellett. Természetesen nem illett egy kislányhoz, ezt bárki láthatta. De ezt már nem mondtam meg neki. Marának különleges helyzete volt közöttünk, amelyet mindenáron fenn kellett tartanunk, erre megtanítottak.

Túlságosan szerettük, jobban óvtuk, mint önmagunkat – folyton ezt prédikálták nekünk. Nem mondhattam meg neki, hogy túl nagy rá, és fiúsan zárt a nyaka. Végső soron magától is rájöhetett volna – hiszen elég nagyra nőtt már –, de ehhez le kellett volna vennie, hogy meg is tudja nézni. Persze neki mindent szabad volt. Ha nem akarta levetni, engedték. Az első napokban legalábbis így aludt, felöltözve. Igaz, éjjel-nappal didergetett a fagy, főleg éjjel. Ha az ember megpróbált jobban felöltözni, mindig ugyanazzal a nehézséggel találta szembe magát: jöttek a tetvek. Levetkőzni, mosakod-

ni, más, tiszta rongyokat venni, amit levetettünk, kifőztük, megvizsgáltuk a varrások mentén, mert ha nem, vége a világnak. Így aztán nekem biztosan nem engedték volna meg, hogy három egymást követő éjszakán pulóverben aludjam. Még ha öt óvták is a legjobban. Ahogy beszélni kezdték, hogy a barakksor végén megbetegedett valaki, máris idegesen vizsgálgatták: tapogatták a homlokát, a nyakát, hosszasan vizsgálták a szemét, haját, körmeit. Micsoda rémület, ha netán melegnek érezték a homlokát vagy a kezét...

Neki bármi áron is, de élve haza kell jutnia, ismételték suttogva. Véletlenül került közénk, mit mond a világ, ha éppen ő pusztul el, és mi térünk vissza, látszik, hogy csak a saját irhánkat mentettük. Az édesanyja talán már meg is tudta, hol vagyunk, és útban van felénk, hogy iratokkal bizonyítsa az igazságot. A kislánynak semmi köze nem volt a minket sújtó átokhoz, ártatlan volt. Édesanyja küldte a kórházból, ahová beutalták, néhány hétre a régi barátnőjéhez. Magával ragadta, közénk sodorta a váratlanul kitört vihar, és egészen idáig jutott. A tiltakozásaink senkit sem győztek meg, nem volt idő tisztázásra, nem hittek nekünk. Persze a magunk rendjén mi is ártatlanok voltunk, mindenki ezt kiáltozta, hogy ébren tartsa a reményt. De ennek a vendégnek az esetét mindenki sokkal súlyosabbnak érezte. Ha nem tisztázódik a helyzet, ha már szerencsétlent továbbra is itt tartják velünk, akkor – és ebben mindenki egyetértett – ő legyen az utolsó, aki mindnyájunkat túlél. Amikor a kislány nem hallotta, erről suttogtak egy-egy sarokba húzódba, versengve óvták, nem tudták, hogyan kedvezzenek neki, ugyanakkor hogyan óvják meg mégis a veszedelemtől. Már a kezdet kezdetén kitalálhattam volna, hogy az ajándék csakis neki készülhetett, és hagyni fogják, hadd örüljön neki kedvére.

Csak most, negyedik nap nézhettem meg nyugodtan. Csoda volt, már nem hazudhattam. Elkérhettem volna, bár egy éjszakára. Ideadta volna, sőt, ha kérem, nekem is adta volna. Mindig jó volt hozzám. De tudtam, hogy nem szabad. Viszont órákon át csodálhattam zavartalanul. A legügyesebb varázsló sem tudott volna pompásabbat varázsolni. A bogok felerősítették és befele összpontosították a meleget, miközben a felszíne simának, könnyűnek tetszett. Ami pedig a színeit illeti: furcsa tintaszízetek, itt fekete, ott zöld, errébb kék, kedvedre járathattad rajtuk a szemed, a tenyered, amíg rá nem akadtál az afrikai homok tenyérnyi pirosára, egy aranyló csíkkal megvilágított felhő szürke csücskére, napfényre, virágokra. Egy egész nap is kevés lett volna ahhoz, hogy beleszédüljek az egymás mellett növő földrészekbe.

Néztem, nem tudtam ránni. Sem kölcsönkérni, sem hordani, amíg közömbössé nem válik. Következő héten Marának láztól piroslott az arca. Magára hagyta hát az ablak alatti sarokban. Bámultam, gondoltam rá, de nem nyúltam hozzá, noha szerettem volna.

Mara egyre rosszabbul volt, haldoklott. A nagyszülők betegsége óta tudtam, hogy kezdődik és hogyan ér véget. Rövidesen meg fog halni, nem lehet segíteni rajta. Tudtam, hogy csalókák azok az órák, amelyekben magához tért, ismét vidám volt és cserfes.

Azután már nem lett volna semmi okuk arra, hogy ne adják nekem. A betegség súlyosbodott, a napok megnyúltak, a halál közeledett, éreztem. Rettegve vártam, hogy merevedik meg hirtelen a szeretett kislány. Nem tudom, ha most felajánlanák... Mintha követeltem volna, megállítva ezzel a dolgok természetes alakulását. Nekem adták volna, hogy Marát megmentsek, noha semmi közöm nem volt ahhoz, hogy megbetegedett, és a gyógyszerek nem segíthettek rajta.

Nem keveredtem szavaik, elcsukló sírásuk közé, amikor úgy döntöttek, az erdő szélén temetik el, a nagyszülők mellé, mindazzal együtt, ami az övé volt.

Reszketve várakoztam, még reménykedtem abban, hogy elfeledkeznek róla...

De anya kitépte a sarokból, dühösen hajította oda a többi közé.

Pár pillanatig még ott maradtak a kislány mellett zokogva, fulladozva, egymáshoz simulva. Idegen volt köztünk, mégis Mara követte először a nagyszülőket. A miénk lett. Amikor a koporsót kivitték a házból, apa rátette nagy tenyerét, végigtapogatta, megtalálta, félrehúzta, hagyta leesni a háta mögött. Anya észrevette, hosszan nézte, de nem mondott semmit, beleegyezett abba, hogy megmentsük.

Későn, vacogva tértünk haza az erdőből. Esett, rongyainkhoz tapadt a föld. Vizes göröngyök takarták be Marát. A nagyszülők esete óta tudtam, hogy ő nem tér vissza többé. Eszembe jutott, ahogy a nyakamba kapaszkodva, fázósan összekucorodott a hidegben. Kerek, gyöngyöző nevetése elvarázsolt minket. Hallgattunk, végignyúltunk az agyagpadlón, ahol ránk borult az éjszaka.

Nem közeledtem hozzá, nem érintettem meg. Csak titokban lestem, ahogy elhagyottan, zibbadtan sötétedik. Másnap sem mondta senki, hogy vegyem fel, noha a szoba mintha még nyirkosabb és hidegebb lett volna, mint eddig. Hétfőn megint elment anya, és délután, amikor egyedül maradtunk, apa a vállamra borította. Éreztem, ahogy a pulóver ujjai végigsiklanak a mellkasomon, hogy felmelegítsenek. Belebújtam, fejemre húztam meleg takaróját. Mintha rám öntötték volna. Kimentem volna az udvarba, hogy megmutassam benne magam. Vagy bár a szobában sétálgattam volna benne, de nem volt hozzá bátorságom. Ott maradtam kuporogva, végre az enyém volt, ahogy olyan régóta kívántam... reszkettem, nem tudtam uralkodni magamon.

A boldogság azonban rövid életűnek bizonyult. Már másnap úgy éreztem, hogy puhán, szinte erőtlenül csüng le rólam. Eszembe jutott, hogy ez a jel. Ugyanígy kezdődött a nagyszülőkkel, azután Marával. A betegség a közelben leselkedett, lassan, észrevétlenül ólálkodott közelebb, hosszasan szivárgott be, hogy úgy estefelé hirtelen kitörjön, és azok, akiket elért, láztól szédülve reszkettek, összeestek, szólni sem bírtak többé.

Kezdődött a kapkodás, gyógyszert kértek a szomszédoktól, egy piramidont, egy aspirint, egy kis szeszt. Végül megjelent a hőmérő is. Az egész lágerben az egyetlen, amit egy rögeszmés vénasszony őrzött ugyanabba a piszkos pokrócfoszlányba csavarva, a hőmérő, amelyet csak nehezen, zajos követelődéssel lehetett megszerezni. Mint egy talizmánt, úgy adogatták vigyázva, kézről kézre a betegig, nehogy eltörjön, mert azzal elszakadt volna az utolsó szál is, amely a normális világhoz kötött bennünket, amelyhez még mindig ragaszkodtunk.

Tehát ezúttal is meg fog jelenni a doktor úr. A gyógymódjaiban bízó, vékony keretes szemüveget viselő, kiváló férfiút egy fáradt, rongyos, púpos tüdőbeteg helyettesítette. Őt is doktor úrnak szólítottuk, neki is apró, fehér keze volt, de már nem mosta meg a vizit elején és végén, mint annak idején. Ami azt illeti, a lehető legrövidebbre fogta mind a mozdulatait, mind a vizsgálatot.

A kislány homlokára tapasztotta a kezét, megnézte az ujjait, kitapogatta a vénákat, mormolva számolta a pulzusát, kitakarta a sárgás, lesoványodott testet, hogy jobbra-balra átfordítva egyenként mutassa meg a foltokat: tehát a betegség teljesen eluralkodott a kis páciens testén. Nem marad más hátra, mint lesütött szemmel, felemelt kézzel elmormogni a még néhány napig tartó szenvedés nevét. Ha csak nem történik csoda, már csak a csoda... emelte fel ismét erőtlenül a kezét, a többiekkel együtt könyörögve a csodáért. Aztán görnyedten, szégyenkezve kiosont.

Beesteledett, nemcsak azt éreztem, ahogy a fény egyre fáradtabbá válva kialszik, de azt is, ahogy a fagy kegyetlenül belénk mar. Leereszkedőben volt az este hidege, ami-

kor valami furcsát éreztem, mintha elhagyott volna, már nem óvott: most mereven, hidegen, erőtlenül lógott rólam. Nyilván egész idő alatt benne volt a betegség. Marát is becsapta, meghalt, és nem sikerült magával vinnie. Most én kerültem sorra. Ledobhattam volna magamról, elégethettem, elhajíthattam volna. Már késő, semmi értelme nem lett volna.

Nem akartam abban a nedves, sötét gödörben végezni, ahol nem tudni, mi következik. Beismertem, bűnös vagyok: nem lett volna szabad olyan mohón vágynom a színekre, a melegre. Uralkodnom kellett volna magamon, várni, és nem olyan szégyentelenséggel lesni Mara szenvedését, egész addig, amíg be nem borította a testemet. Nem lett volna szabad olyan gyengének, vaknak, türelmetlennek lennem, hogy a boldogságtól, hogy végre megszereztem, előntsék szemem a könnyek... Láttak, nyilván megjelöltek kapzsiságomért, gonoszságomért. Ha nem is az elején, de bár Mara halála után lemondhattam volna róla, akkor talán elkerülhettem volna a büntetést...

Nem bírtam, közelebb mentem az ablakhoz. Apa szokás szerint a keskeny fénysávon át leste a csodát vagy a véget. Estefelé reményvesztetté vált, nem bírt uralkodni magán...

– A betegség. Betegség... rosszul vagyok – de csak sokára hallotta meg.

Hirtelen megfordult, megtapogatta a homlokom, a nyakam. Odahúzott az ablak elé, hogy számoljak, nyújtsam ki a nyelvemet, nyissam ki a szemem.

– Sápadt vagy, nagyon sápadt, de semmi bajod – mondta, és karjába vett, hogy elaltasson.

Nem volt erőm beszélni. Néha a mérgezett pulóverujjak felé mutattam. A beteg galér felé, de nem vette észre. Jól besötétedett, széles mosolya betakart, felém hajolt, tenyerét nedves homlokomra szorította.

A gödörbe ereszkedő koporsóban tértem magamhoz, Mara mellett. Reszkettem, hajnalodott, szerettem volna megmondani nekik, hogy nem érem meg a pénzteket, nem lesz, ki megmentsen. Eljött az éjszaka, nem láttam semmit, mélyebb, egyre mélyebb felhő, fölötte ijedt hang. A nyakamon, a fülemben kapkodó lélegzet szele.

– Jó, hogy ideértem, hogy időben értem ide – mondta.

Felhangzott a közelben lihegő orvos vékony hangja is.

– Nincsenek rajta foltok, nincsenek szimptomák.

Így mondta, *szimptomák*. Jól hangzott ez a szó, „szimptomák”, magammal rántottam, elestem, zuhantam, szimptomák, simogattak, csúsztam, ereszkedtem, már semmit nem tudtam magamról. Síkos, nyirkos halak érintették cserepes ajkamat, fülemben nyaltak, együtt siklottam velük. Néha megpróbáltam lerázni magamról a habokat, kinyitni a szemem. Marát láttam, áttetsző volt, mint a viasz, az orvos sárga, hegyes fogait, aztán megint a sirt.

A fulladozás néhány éjszakán át tarthatott, amíg meg nem hallottam az ismerős hangot.

– Nyugodtabban megyek el, jó, hogy túl van rajta.

A halál elengedett a karmai közül, reszketve imbolyogtam, apa karjába, falakhoz tapadva próbálkoztam az első lépésekkel a mindent elnyelő sztyeppre nyíló ablakig.

Sikerült megkérdezni, vannak e még rajtam foltok.

– Nem is voltak. Nem voltál beteg. Csak a rémület, azt mondta az orvos. Félrebeszélte, egyre félrebeszélte. „Rám ragadt”, ezt mondogattad. „Rám ragadt”, és próbáltad felemelni a kezedet.

Felemelt, hogy ki tudjak nézni az ablakon. Forró itallal itatott. Pénteken a sztyepp már reggel visszaadta anyát.

– Korábban eljöttem, megmondtam, hogy beteg vagy. Adtak egy kis zsírt, hogy erőre kapj...

Így aztán erőre kaptam, és viszontláthattam őt. Legyőzötten, összezsugorodva, alázatosan hevert egy sarokban, készen állt arra, hogy szolgáljon. Én azonban megváltoztam. Hagytam várakozni, már nem nézegettem. Nehéz pokrócba takartak, szelét sem éreztem többé a hidegnek. Mind ott forgolódtak körülöttem, készen arra, hogy sosem hagynak el.

Összement, egyre kisebb lett. Végül hagytam, hogy átfogjon. Végül is nem bizonyult olyan nagyon veszélyesnek. Annyit hevert gombolyaggá csavarodva a nedves falak mellett, hogy tüskés, szabálytalan bolyhossága megpuhult. Beleszagoltam, ráhajtottam az arcom a kemény bélésre, amely hajdan olyan puha és jó volt. Hogy megint megszedítsen a melege, amely olyan volt, mint a pirítós kenyér, a sült krumpli vagy a friss forgács, a párálló tej, az eső, a levelek, a ceruzák, az alma utáni vágó. De már nem volt ilyen, inkább valami fura, penészes íze volt. Valami súlyos dohszag. Vagy csak éles, síkos, nem is tudom. Megfeketedett, kiszáradt, idegenné vált, megfáradt.

A következő napokban összeszoktunk, kezdtük újra felismerni egymást. Lassan ismertünk egymásra, kezdett magához térni. Egyre puhábbnak, melegebbnek mutatkozott. Felélénkültek a színei, színes tintavilág. A közeledés mégis megrémített, nyomasztott. Úgy kívántam, olyan aljasul, hogy csak az enyém legyen. Türelmetlenségem siettette Mara halálát! Reszkettem, noha rajta kívül ezt senki nem tudhatta. Bátortalanul, erőltlenül közeledtem hozzá. Összetekeredett a karomon, nem tudtam áthúzni a fejemen. Amikor végre sikerült felhúznom, fojtogatott. Már nem féltem a betegségtől. Tudtam, Mara elvette az erejét, többé nem tud megbetegíteni. Csak a bűnösség érzése, a félelem, a nyakamba kapaszkodó forró karok, ahogy a kislány is éjszakánként, a hideg elől mellém vackolódott.

Megszoktam, ő pedig megrendesedett. Már nem tűnt fel, nem emlékeztetett léptenyomon. Egyre elmosódottabban, beletörődöttebben hallgatott rám, szolgált. Néha meg is feledkeztem magamról, némi biztonságérzetem támadt.

A doktor temetésére nem vittem, az lett volna mindennek a teteje. Dühöngött a hóvihár, reszkettünk a rémülettől és a hidegtől. Jól elrejtettem, hogy senki ne találja meg. Sokáig elfeledkeztem róla, csak később szabadítottam ki, amikor a temetések már elszaporodtak, több is jutott egy napra. Már nem volt haladék számunkra, nem volt mitől óvni magunkat. Tízeseivel hullottak az emberek, az átok véletlenszerűen csapott le oda, ahol a legkevésbé számítottak rá. Már nem volt idejük rám, nekem sem önmagamra, közössé vált a rémület, és olyan naggyá, hogy azzal fenyegetett, mindannyiunkat elnyel. Szédülten zsugorodtunk, megfélelkeztünk magunkról, másokról.

Már nem számított semmi, sem az aljasság, sem a bűn. Ő is megértette. Kioltotta színeit, illatát, hogy észrevétlen maradhasson. Hasznos volt csupán: naphosszat viseltem, óvott, és ennyi. Tökéletesen rám simult, mint egy pajzs, már semmi sem emlékeztetett hajdani dicsőséges intimitásunkra. Nem jártunk össze, védekeztünk, ahogy tudtunk, védtelenül. A sztyepp szelei egyre közeledtek, hogy elűzzenek bennünket. Mohó üvöltésük elfedte a rémületet. Senki nem lett volna képes kihallani közülük az elcsukló, erőtlen, bűnös és aljas zokogást.

Leselkedtek ránk a nappalok. Gyűlöltem a nappalt, vártam, hallgattam az éjszaka veszett csikorgását. Űzött az idő, már nem tehattünk semmit, már az idő is megbetegeedett, mi pedig a foglyai voltunk.

Joseph Epstein

KUPERMAN KATARZISRA VÁR

Tárnok Attila fordítása

Miközben autóval a belvárosba tartott az adópapírjaival Schapiróhoz, aki csaknem negyven éve intézte a könyvelését, és hosszasan várakozott a piros lámpánál a Thorndale Street és a Sheridan Road kereszteződésében, Milton Kuperman agyában az a riasztó gondolat öltött testet, hogy halála, amely nem lehet már olyan messze, senkinek nem okoz majd szomorúságot. Özvegyember, augusztusban lenne nyolcvanéves. Egyetlen gyermeke, Rivian nevű lánya Los Angelesben él, évente egyszer látogatja meg, és ha a dolgok mélyére nézünk, az is csupán udvariassági látogatás: benéz, hogy a tiszteletét tegye.

Kupermannek nem volt unokája. Rivian egy sikeres ügyvédhez ment feleségül, és mivel nem született gyerekük, évekkel ezelőtt örökbe fogadtak egy chilei fiút, Ericet – Eric Cohent –, ő azonban, mint Rivian mondta, „nem vált be”. A gyerek kora kamaszkorától kezdve egészen a mai napig – már majdnem harminc – drogfüggő: szanatóriumok, klinikák, kórházak, intézetek egész sorát járta végig.

A veje, Richard Cohen, Kupermannél sikeresebb üzletember lett, így az örökség, amit Kuperman a lányára hagyhat – nagyjából hárommillió dollár – nem sokat változtat majd a házaspár életén, valószínűleg alig éri meg a bosszúságot, amit az örökösödési adó jelent. Zavarodott pillanataiban Kuperman arra gondolt, hogy mindenét az örökbe fogadott fiúra hagyja, akit egyébként alig ismert, szívja el, löjje be magának, vagy szippantsa be, tudja a jó ég. Legalább valaki örömét leli élete munkájának gyümölcsében.

Kuperman élete jó részét aukciókon töltötte. Itt elemében volt, ahogy a veje fogalmazott. Csődbe ment vállalkozások raktárkészleteit vásárolta fel és adta tovább egyéb árukkal, amelyeket az aukciókon szedett össze. Sikerét egyrészt likviditásának köszönhette, de nagyjából pusztán ráértett, hogy mi fog mozogni.

– A beszerzéssel lehet pénzt keresni, nem az értékesítéssel – szokta mondani Stuart Siegelnek, az unokaöccsének, sógornője fiának, aki vele dolgozott. – A beszerzésre ügyelj, minden más magától elrendeződik!

Legyen az díszpárna, bizsu, divatjamúlt nyakkendő vagy fotelhuzat, ha Kuperman jó áron szerezte be, és általában jó áron szerezte be, haszonra tett szert.

– Mi a csudának, Milt? – kérdezte tőle Schapiro. – Minek strapálod magad? Több pénzed van, mint amennyit el tudnál költeni. Mért veszel újabb terheket a nyakadba?

– Megszoktam a terheket – válaszolta Kuperman. – Módjával. Az életem része. A verseny ezzel jár.

– Minek versenyezni? Élvezd az életed! Bámuld a naplementét, a csillagokat! Azt akarod, hogy a munkából vigyenek a temetőbe?

– Úgyis eltemetnek egyszer, miért ne vállalkozhatnék addig. Aztán mihez kezdenék, ha nyugdíjba megyek? Golfabdákat kergessek a többi marhával? Vagy vénségemre iratkozzak be a belvárosi egyetemre, és tanulmányozzam Peru történetét, vagy gyűjtsek kínai bélyegeket?

– Milton, drága barátom, csak érdekel valami más is az életben, mint a csődeljárások!

Kuperman tudta, hogy Schapirót a legjobb szándék vezérli. Szerette őt, a kicsi Louie Schapirót, ahogy először megismerte a Humboldt Általános Iskolában, aztán a Roosevelt Gimnáziumban. A legalacsonyabb srác volt az osztályban. Húszéves korában arany fokozatot szerzett az állami könyvtelvizsgán. De Schapirónak fogalma sem lehetett róla, mi szunnyad Kuperman lelkében.

– Persze, Lou, persze. De nem vagyok biztos benne, hogy marad belőlem valami, ha abbahagyom a munkát.

– Hová gondolsz? Olvasol, gondolkodó ember vagy. Hagyd a csudába a munkát, és csak töprengj, a magad tempójában, minden külső nyomás nélkül! Esetleg utazgass! Olyan rosszul hangzik ez?

Kuperman fordíthatott volna a beszélgetés irányán, és megkérdezhetette volna, vajon Schapiro miért nem megy nyugdíjba. De Schapiro fia is részt vett a vállalkozásban, és Lou csak hetente háromszor jött be az irodába, főként azért, hogy vigye az olyan régi ügyfelek könyvelését, mint Kuperman, akik idegenkedtek volna attól, hogy valaki másra bizzák a vállalkozásuk adatait.

Szabadidejében Kuperman valóban olvasott, többnyire tudósok életrajzait. Ha járt volna egyetemre, mérnöknek tanult volna. Annak idején a mérnökök és a feltalálók voltak a kor hősei. Ford, Edison, még Charles Lindbergh is, aki csak néhány dolgot szabadalmaztatott. De ilyen lehetőségek már nem nyíltak manapság. Az öregedésben az a szomorú, Kuperman erre már rég rájött, hogy az ember lehetőségei sorra bezárnak.

Kuperman annyi engedményt tett a nyugállomány irányában, hogy reggel később ment be az irodába, csak tízkor, a korábbi fél kilenc helyett, de továbbra is fél hatkor ébredt. Jóllehet nem hitt a manapság divatos sportörületben – fatalista vagyok, szokta mondani, ha a te számodat hívják, sorra kerülsz, nincs mese –, az üressé vált reggeli órákban sétákat tett a környéken. Rossz idő esetén a McCormick Boulevard üzleti negyedében ögyelgett, a lakásához közel eső Touhy sugárúton, a Kedzie Road és a Winston-torony környékén.

Egy szürke kedd reggelen, amikor már harmadszor ment el a Foot Locker sportcipőbolt előtt, a J. C. Penney mellett találkozott Faye Perelmannel, a szőrmekereskedő feleségével, aki annak idején összejárt kártyázni Miriammal, Kuperman feleségével. Perelmanné egy apró termetű, vörös hajú asszonnyal sétált, be is mutatta Kupermannek: Judith Neeley. Faye Kuperman hogyléte felől érdeklődött, és elmondta, hogy ő is és a férje is jó egészségnek örvend, hála istennek! Judith tavaly vesztette el a férjét, Perelmannék emeletén lakik, kétháznyira Kupermantól a Winston-torony irányában.

– Judy középiskolai tanár volt – mondta Faye. – A New Trierben tanított zenét.

– Nahát – mondta Kuperman, de nemigen figyelt oda.

– Ön bizonyára szereti a zenét, Mr. Kuperman – mondta Mrs. Neeley meggyőző mosollyal.

– Nos, nem annyira, mint kegyed – válaszolt a férfi, de még ez sem fedte a teljes igazságot, hisz Kuperman nem járt hangversenyekre, nem volt lemezjátszója, és az autórádió kizárólag hírműsorokat hallgatott. Halványan derengett neki a kifejezés, hogy CD-lemez, de sohasem látott még olyat. Míg Miriam élt, néha elcipelte férjét egy zenés vígjátékra, és ő, bár engedelmeskedett, értelmetlennek találta, hogy kényelmetlenül üljön a Monroe Street-i Shubert Színházban, mialatt a színpadon fiatal színészek rengeteg energiát pocsékolnak arra, hogy előadják a *Pizsamajátékot* és más efféle zöldsé-

geket. Halványan felrémlt benne egy dallam: „Hét és fél cent nem sokra elég...” *Narrishkeit*, nonszensz.

- Zene nélkül – mondta az asszony – az élet számomra értelmetlen.
- Csakugyan? – kérdezte Kuperman.
- Teljesen – mondta az asszony.

Kuperman az órájára nézett. Faye Perelman megjegyezte, hogy menniük kell. Judith Neeley kezét nyújtott, Kuperman férfi módra kezét rázott vele, és elindult az ellenkező irányba.

A kocsiban, úton az Ashland sugárút és a Belmont Street sarkán levő raktár felé, Kuperman Mrs. Neeleyről töprengett. Nem zsidó név, Neeley. Talán ír, gondolta. Persze Neeley a férje neve. Helyes asszony, a hatvanas évei vége felé járhat. Tetszett neki a modora. Volt benne valami komolyság, amit megnyerőnek talált.

Kuperman már több mint négy éve özvegy volt. A felesége májrákban szenvedett, és még három évet élt, mielőtt a betegség elvitte. Kuperman odaadó férj volt, de az élete sosem csupán a házassága körül forgott. Leginkább a vállalkozásában élte ki magát. Szerette a feleségét, legalábbis így gondolta. De hiányzik most Miriam? Eleinte igen, nagyon hiányzott, de mostanában napok, hetek telnek el úgy, hogy eszébe sem jut. Van egy olyan érzése, hogy ha ő ment volna el előbb, a felesége sem gondolna állandóan rá. Elfeledjük a halottakat, ahogy minket is elfelejtenek az élők a halálunk után. De nem baj, ez a világ rendje.

Több mint egy hét tétovázás után Kuperman úgy döntött, felhívja Judith Neeleyt, bár nem tudta, mi célból. Az ő korában a vér már nem pezseg úgy, mint régen. Nem volt szoknyavadász, és nem érezte magát magányosnak. Napközben az üzletmenetet igazgatta, a raktárban dolgozott Stuarttal, az unokaöccsével, este főzött magának vagy hazahozott valami kínai ételt, elolvasta a *Tribune*-t, megnézte a hírműsorokat a tévében, és általában már tíz előtt lefeküdt. Az egészsége rendben volt, úgy érezte, nincs oka panaszra.

Valamiért Kuperman mégis feltárcsázta Judith Neeley számát.

– Igen – mondta az asszony. – Persze hogy emlékszem. Faye mutatott be minket egymásnak az üzletsoron.

Kuperman úgy érezte magát, mint egy gimnazista. Elbizonytalanodott a hangja, amikor megkérdezte, hogy lenne-e az asszonynak kedve egyszer vele vacsorázni, esetleg moziba menni.

– Nem nagyon járok már moziba – mondta az asszony. – De van vasárnapra két jegyem a De Paul Egyetemen egy kamarazenei hangversenyre. Érdekli?

– Igen – hallotta Kuperman saját magát. – Nagyon érdekel.

Vasárnap Kuperman nem tudta, mit vegyen fel a találkozóra. Azt sem tudta, milyen egy kamarazenei koncert, és Stuart, az unokaöccse sem tudott sokat segíteni, pedig három évet végzett a wisconsini egyetemen. Egy hivatali öltöny és egy szolid nyakkendő mellett döntött. Nem tisztázta magában, miért csinálja ezt az egészet. Legalább, gondolta, nem kell messzire mennie, hogy felvegye az öreglányt.

Útban a koncert helyszínére felé Mrs. Neeley megkérte, hogy szólítsa őt Judynak, és elmondta, hogy a férje, amíg aktív volt, ügyvédként dolgozott, három zsidóval társult. Ír származású volt, de a Sullivan Gimnáziumba járt, ahol a tanulók nagyobbik hányada zsidó volt, és így ő is, ahogy mondani szokta, tiszteletbeli zsidóvá vált. Az évek során több jiddis kifejezést sajátított el, mint a felesége. Az asszony szülei a harmincas években vándoroltak ki Ausztriából, és nem örültek, amikor a lányuk Ned Neeleyhez ment feleségül. Az anyja azzal ijesztgette, hogy majd egy napon a férje mérgében a fejéhez

vágja, hogy zsidó, de tévedett, soha nem történt ilyesmi. A férjét egyáltalán nem érdekelte a zene. Számára a zenei képzés befejeződött a „Zabra kanca, zebra kence” kezdetű dallal, de nem bánta, ha a felesége a Szimfonikusok hangversenyeire vagy az operába jár a hölgybarátaival. Éves bérlete volt mindkét színházba.

Kuperman nem sokat mesélt a feleségéről. Miriam könyvelő volt az egyik cégnél, akikkel Kupermannek üzleti ügye támadt. Alapos, jó modorú, csinos asszony volt, öt évvel fiatalabb a férjénél. Az esküvő után felhagyott a munkával, a lányukat nevelte, főzött, vezette a háztartást, kártyázott és jótékonyági ügyekkel foglalkozott: a zsidó vakok *Hadassah* nevű otthonának és az Eddie Weitzmanról, egy barátjáról elnevezett rákalapítványnak az ügyeivel. Kupermant békén hagyta. Soha nem piszkálta, ha későig kellett dolgoznia, vagy amikor be kellett mennie a raktárba a hétvégén is. Kuperman soha nem csalta meg a feleségét, és föl sem merült benne a gondolat, hogy a felesége megcsalhatja őt. Halála előtt az asszony megköszönte férjének, hogy jó életet biztosított a számára. Volt-e valami kimondatlan vágya? Nem akart volna más életmódot? Az asszony életében Kuperman elmulasztotta feltenni ezeket a kérdéseket.

A Belden és Halsted Street sarkán állította le a Cadillacet. A koncertterem egyben kápolnaként is szolgált. Nem volt feszület, de az ülések templomi padokból álltak, a háttámlánál vörös párnákkal. Ezen a hűvös délutánon sugárzó fény ömlött be a szélső magas ablakokon át. A közönség soraiban Kuperman hetvenkilenc évesen kifejezetten fiatalnak érezte magát. Sokan csontitkulásosak, sokan járókerettel, a legtöbb asszony ősz hajú, néhányuk kóvér, a férfiak többsége kopasz, hajlott hátú, elgyötört. Kuperman nehezen tudta elképzelni, hogy ezek az emberek valamikor, akár fiatal korukban, kívánatosak lettek volna. Túl volt öltözve. Rajta kívül csak egy kilencven körüli totyogó férfi viselt nyakkendőt.

Kuperman leült, beletekintett a programba, amit az ajtóban nyomtak a kezébe, és így tudta meg, hogy a Vermeer vonósnégyest fogják hallani. Amikor Judith útban idefelé a nevet említette, a férfi azt hitte, *Veh es Mir* vonósnégyesről beszél. Mozart-, Hindemith- és Schubert-műveket fognak játszani. Kuperman hallott Mozartról és Schubertről, de erről a Hindemith nevű pasasról még soha.

Négy különbözőképpen furcsa ember lépett a színpadra. Kuperman gyerekkorában a klasszikus zenészeket „loboncna” csúfolták, de ezek a muzikusok mind meglehetősen jól ápoltak voltak, legalábbis, ami a hajukat illeti. Kuperman figyelmét a baloldalt elöl ülő hegedűs kötötte le. A program szerint Shmuel Ashkenasi volt az illető. Testes, göndör hajú, pirosposzsgás arcú, a hegedűvel a tokája alatt: ennél zsidósabb már nem is lehetne, gondolta Kuperman. Felmerült az emlékei közt, hogy az ő idejében a chicagói iskolákban huszonöt centért lehetett zenét tanulni, és a hangszereket bérelték a növénydelek. Némi indíttatást érzett, hogy kipróbálja a trombitát, de az anyja ragaszkodott a hegedűhöz. Már nyolcéves korában sem tudta elképzelni, hogy egy hegedűvel megy át az Albany parkon. Ashkenazit figyelve most úgy érezte, a hegedű kimondottan zsidó hangszer.

A Mozart-darab alatt Kuperman körül a közönség néhány tagja elaludt. A sorokat pásztázva Kuperman jó megjelenésű asszonyt vagy erős férfit keresett, de hiába. Miért jött el ennyi ember, tűnődött, egy ilyen szép derűs vasárnap délután, nem sajnálva a pénzt és a fáradságot? Mi vonzotta őket ide? Esetleg a zene valamiféle vigaszt nyújt számukra, amit az életük más területén hiányolnak?

A második szám, Hindemith, Kuperman számára pusztán zörej volt. Fészkelődött a helyén, mialatt a négy zenész a színpadon fűrészelt. Schubert a szünet után már jobban tetszett. A dallamívek közben a figyelme elkalandozott, de kellemes irányba. A katonai

osztaga jutott eszébe, ahogy bevonulnak Párizsba a háború vége felé. Fialat volt, nem tervezett, előtte állt az élet. A Schubert-darabnak sokkal gyorsabban vége lett, mint a másik kettőnek, bár az órájára nézve Kuperman észlelte, hogy hosszabb volt.

A hangverseny folyamán a férfi néhányszor oldalt pillantott Mrs. Neeleyre. Az asszony arca profilból értelmet és elmélkedő örömet sugárzott. Egészen szépnek látszott, ahogy a zenére összpontosított. Kuperman érezte, hogy az asszony olyan részleteket is hall, amelyeket ő nem érzékel. Milyen részletek lehetnek ezek, morfondírozott. Akárhogy is, az asszonyt nyilvánvalóan elvarázsolták ezek az egyéb hangok, lényeggel telítődtek, amely lényeg a férfi számára megfoghatatlan maradt, bár úgy érezte, szeretné, ha őt is megérintené.

A koncert után Kuperman megkérdezte Mrs. Neeleyt, volna-e kedve együtt vacsorázni vele. Az asszony sajnálattal visszautasította, mert elígérkezett a lányáékhoz Highland Parkba. Talán egyszer máskor. Mielőtt az asszony kiszállt a kocsiból, Kuperman felvevte, hogy elmehetnének még egy hangversenyre, ezúttal ő fizetne, hogy viszonyozhassa ezt a délutánt. A nő azt mondta, keres valami érdekeset a szimfonikusokkal, és majd jelentkezik.

Egy szombat esti előadást javasolt később, egy bizonyos Alfred Brendel Beethoven-szonátákat játszott. Kuperman megnézte a „szonáta” szó jelentését a szótárban, nem sokra ment vele. Vett egy zenei alapfogalmakat tartalmazó kis kék könyvet, de hamarosan belátta, hogy a zeneértés nem elsajátítható, legalábbis nem az ő korában. Mindössze arra vágyott, hogy ne tegye magát nevetségessé azzal, hogy valami nagy butaságot mond.

A szimfonikusok koncerttermének közönsége több fiatalból állt, mint az egyetemé. Sok öreg „enzsé”-ből is, ahogy Kuperman magában utalt a saját fajtájára: a német származású zsidókra. A közönség itt jobban öltözött, de egyáltalán nem csillogott. Vajon a zenei kultúra teszi a követőit kissé kopottassá, tűnődött Kuperman. Ez a világ, amelybe Judith Neeley Kupermant, akit nem érdekelt a misztika, bevezeti, misztikusnak látszott.

A legnagyobb misztérium persze a zene volt. Alfred Brendel, a műsorfűzet tanúsága szerint, Ausztriából érkezett. Egyenesen ült a zongoránál, és játéka mérhetetlen komolyságot tükrözött. Kuperman zsidónak vélte a zenészt. A zongorából előtörő dallamok ismerősnek hatottak, legalábbis egyes részletei. Kuperman időnként lopva Judith Neeleyre pillantott. Az asszony kisimult arcán Brendel komolysága tükröződött. Kupermant nem untatta a zene, egyáltalán nem, de ha megkérdezték volna, mit hallott, nem tudta volna megmondani, egy hangot sem tudott volna eldúdolni belőle. Judith Neeley elragadtatóan hangulatban figyelt. A műsorfűzet az egyik szonáta „felfoghatatlan fenységét” említette. Kuperman ebből csak a felfoghatatlant észlelte.

Judith Neeley a későbbiekben többször is elhívta Kupermant hangversenyekre, kétszer az Operába is, a férfi mégsem volt képes Judithnak szólítani őt vagy akár csak eként gondolni rá. Az opera a férfit még kevésbe hozta lázba. Tagbaszakadt férfiak örülten szerelmesek jelentősen túlsúlyos nőkbe, akiknek a reakciója, ha leszúrják őket, általában annyi, hogy még hangosabban énekelnek – ez az egész Kuperman fejében nem állt össze. A közönséget fürkészsze arra a megállapításra jutott, hogy az opera általában olyan homoszexuális férfiaknak és nőknek szól, akiknek az álmai és vágyai nem fognak valóra válni. Természetesen Judithnak ezt nem említette.

De a zene élménye megragadta. A kamarakonzertek közelebb álltak a szívéhez, mint a szimfonikusok. A szimfonikus hangzásban túl sok hangszer szerepelt, a hangjuk Kuperman fülében egybemosódott, a kamarazenében azonban, ahol csupán néhány hangszer szólalt meg, el tudta különíteni, hogy melyik hang melyik hangszertől szár-

mazik. Egyfajta rendezettségét érzékelt ilyen esetekben, bár nem tudta volna megmondani, mit érez egész pontosan. Otthon a konyhai rádióját átállította a WFMT-re, a helyi klasszikus zenei adóra, ennek hangjai mellett fogyasztotta el a reggelijét. De ha olyat hallott, amiről úgy gondolta, hogy már ismeri, soha nem tudott rájönni, hogy mi is az. Egyéb tökéletlenségei mellett, úgy látszik, zenei emlékezőtehetsége sincs. Az egész átkozott ügy reménytelennek látszott.

Kuperman érezte, hogy sok darab lényege abban áll, hogy várakozást kelt a hallgatóban, amit aztán előre megjósolhatatlan módon teljesít be. Néha minden figyelmét a koncertre fordította, néha azonban, bárhogy igyekezett is, nem sikerült a gondolatait a zenére és az előadóteremre korlátoznia. Egyszer egy Händel-oratórium alatt az Oak Park-i templomban csak arra tudott gondolni, hogy aznap délután vett százezer divatjamúlt nyakkendő, nyolc centért darabját. Vajon sikerül-e értékesítenie őket? De nyolc centet adott csak darabjéért, nem fűrődhet be velük. Ám mégis: mit kezd százezer darabbal?

Azt is megfigyelte, hogy másképp érzékeli az idő múlását zenével, mint anélkül. Bizonyos zenék hallgatása közben az idő sokkal gyorsabban eltelik, míg más darabok, úgy tűnt, fájdalmasan lelassítják az idő folyását: egy óra néha hosszabbnak érződik, mint egy adóév. Mi okozhatja mindezt? Megint egy rejtély, aminek nem tud a mélyére hatolni.

A zene mélyebb értelmét sem sikerült felfognia. Hol fizetődik ki ez az egész? Mi a zene végső értelme egyáltalán, tűnődött. Hordoz valamilyen jelentést, amely elkerüli az ő figyelmét? Egy orosz szerzők, Csajkovszkij, Muszorgszkij, Prokofjev darabjaiból összeállított est után hazafelé az autóban fel is tette a kérdést Judithnak.

– Ne töprengj túl sokat ezen, Milton – mondta az asszony. – A zene az érzelmekre hat. Ha akarod, megpróbálhatod gondolatokba önteni a nagyobb zeneszerzők üzenetét, gondolom, a jobb kritikusok ezt teszik, bár nem sokaknak sikerül. Én már rég felhagytam ezzel. Azért szeretem a zenét, mert kibont önmagamból, és valami más közegebe helyez, amit nem tudnék meghatározni. Megelégszem azzal, hogy olyan figyelmesen hallgatom, amennyire csak lehet, és igyekszem közelebb engedni magamhoz a hangokat, ha érted, miről beszélek.

Ami azt illeti, Kuperman nem értette Judithot, fogalma sem volt, miről beszél. De úgy döntött, nem erőlteti a dolgot, nehogy olyan ostobának látsszon, amilyenek érezte magát.

Nagyjából négy hónapja jártak már közösen koncertekre. Ezalatt a férfi tempója, talán mondhatjuk így, *adagio* előadásmódot követett. Nem hívta az asszonyt minden nap. Néha szeretett volna, de elvetette, nehogy Judith tolakodónak érezze az érdeklődését. Szexről szó sem volt, pedig Kuperman, noha nem volt már legény, nem bánta volna.

Judith meghívta őt széderre ahhoz a lányához, aki Glencoe-ban lakott. Ott volt Judith másik lánya és a fia is, családostul, összesen hét unoka. Kuperman úgy érezte magát, mint egy árubemutatón: a család látni szeretné, hogy érdemes-e az anyjuk, nagyanyjuk társaságára. Úgy vélte, nem felelt meg az elvárásainak. Semmi olyasmiről nem beszélgettek, amihez hozzá tudott volna szólni. Szó esett színdarabokról, könyvekről, egyetemekről, mert az egyik unoka, egy fogszabályozós és bőrbeteg gyerek, Dylan Swartz, ősztől egyetemre fog járni. Kuperman is járhatott volna egyetemre, miután leszerelt '45-ben, mint háborús veterán, de inkább a pénzkeresetet választotta. Judith családja körében úgy döntött, keveset szól hozzá a társalgáshoz, inkább töpreng magában, és remélte, hogy szótlanágában az idős emberek bölcs megfontoltsága ismerhető fel. Bár lehet, hogy inkább *schlepper*nek tartják.

Egy májusi estén az asszony az evanstoni, Szent Pálról elnevezett anglikán templomban vitte el, valami Máté-passió volt műsoron. Ez idő tájt Kuperman már jó néhány darabot ismert a zeneszerzőtől, Johann Sebastian Bachtól, némelyiket kedvelte, az élénk Brandenburgi versenyeket például, amelyeket már többször hallott, míg más darabjait nehézkes robotolásnak tartotta. Nem tudta, ezúttal mire számíton.

Hogy Judith arcán könnycseppek gördülnek majd alá, arra nem számított. A dübörgő kórus alatt Kuperman megfogta Judith kezét. Az asszony nem vonta el a magáét. Kuperman még gondolatban sem tudta értelmezni az asszony arckifejezését, csak az a régimódi szó jutott eszébe, hogy átszellemült. Az asszony nem volt jelen. A zene valahova máshova helyezte őt szellemileg. Az arca, miközben a könnyek végigcsorogtak rajta, úgy tündökölt, hogy Kuperman még így is, közel a hetvenhez, gyönyörűbbnek látta, mint bármely nőt életében.

Azon az estén, a koncert után Judith felhívta magához Kupermant egy teára. Miután a férfi letelepedett az üveglapú kávézóasztal mellett a nappaliban, az asszony két csésze teát hozott be egy tál egyszerű édes süteménnyel.

– Valamit el kell mondanom neked, Milton – mondta, miután leült a másik székbe, és cukrot kevert a teájába. – Négy éve mellrákom volt, és most visszatért. Áttétek vannak a csontjaimban. A gerincemet is megtámadta.

Kuperman nem tudott az asszony betegségéről. Nem volt szokásuk egymással orvosi problémákat vagy egyéb intim részleteket megosztani. Nem tudta, mit válaszoljon.

– Sajnálom – mondta olyan hangszílyal, mintha a visszatérő betegségről ő tehetne.

– Úgy döntöttem, nem teszem ki magam újra a kemoterápiás kezelésnek. Négy éve majd' belepusztultam. Talán tudod, talán nem, a legszörnyűbb dolog a rákban, hogy reménykedsz: mindig van egy kis reménysugár, amibe a beteg kapaszkodik, és elvesztegeti az utolsó napjait ezen a világon. Ezúttal nem akarok ebbe a reménybe kapaszkodni. Az orvosok azt mondják, három-négy hónapom van még.

– Tehetek esetleg valamit? – kérdezte Kuperman. – Nem akarsz valahova elutazni? Európába? Felkeresni emlékműveket, híres hangversenytermeket? Mondd meg, bárhova elviszlek.

– Nem – mondta az asszony. – A családom mellett akarok maradni. Sok zenét szeretnék hallgatni, és szeretném, ha te is közel lennél hozzám.

Kupermant megrázta és meghatotta ez az utolsó kívánság. Nem gondolta, hogy többet jelent az asszonynak, mint sofőr és kísérő a koncerteken.

– Ha így szeretnéd, akkor én is így akarom – mondta. – Úgy értem, az utóbbit.

– Van benned valami szilárdság, ami biztonságot nyújt nekem – mondta az asszony.

– Mindent megteszek – válaszolta Kuperman. – Bármit, amit csak kérsz.

– Maradj mellettem – mondta az asszony.

Kuperman nem költözött be Judithhoz, de a reggelit és a vacsorát vele fogyasztotta el. Átvitt egy fürdőköpenyt, pizsamát, fogkefét, borotvát, és néha ott aludt, az asszonyt átölelve. A hálósobai CD-lejátszón leforgatott lemezre aludtak el. Egy francia zongorista, Marçelle Meyer Schubert Impromptuit játszott. A férfi továbbra is mindennap dolgozott, felvásárolta csődbe ment cégek készleteit, aukciókra járt. A nyolccentes nyakkendőkön is túladdott tekintélyes haszonnal.

Szerencsére Chicagóban elég pezsgó a zenei élet, majdnem minden estére találtak értékes hangversenyt. Épp csak elkezdődött a Ravinia nyári fesztivál. Kuperman adományként befizetett ötezer dollárt, hogy jó helyet kapjanak, ha Judith valamelyik koncertjükre kíváncsi.

A Sheridan Roadon autóztak kifelé a városból, néha megálltak Hubbard Woodsban egy kínai étteremnél, máskor Judith készített valamit, amit a pázsiton üldögélve költöttek el. Az után az este után, amikor az asszony a betegség kiújulását közölte a férfival, egyikük sem ejtette ki a „rák” szót.

Az apró Martin Színházba jártak, és végtelen számú Bach-, Mozart-, Beethoven- és Brahms-darabot hallgattak végig, valamint számos további francia zeneszerzőt, akiknek a nevének Kuperman sohasem igazodott el. Judith fokozott figyelemmel hallgatta a zenét, Kuperman ez csodálattal töltötte el. Hozzászóltak, hogy a Ravinia-koncerteken egymás kezét fogják. Kuperman igyekezett megfogadni Judith tanácsát, és hagyta, hogy a zene elérjen hozzá. Erősebben koncentrált, kevésbé terelődött el a figyelme, mint korábban. Felismert bizonyos mintákat, megérezte, ha egy-egy téma visszatért, és kifinomultnak vélt fordulatokra lett figyelmes. De a misztérium megfejtéséig nem jutott el; a katarzis, a zene mélyebb értelme elkerülte.

Augusztus elején Judith már alig evett. Lefogyott, alig maradt ereje. Estéknként többnyire otthon maradtak, a nappaliban ültek a kanapén, és lemezeket hallgattak kéz a kézben. Kuperman készítette és szolgálta fel a teát, az asszony jó, ha egyetlen harapás süteményt elfogadott. Micsoda piszkos szerencsejáték az élet, töprengett Kuperman. Ki milyen lapot húz. Szánalmasan sekélyes bölcsesség nyolcvan év után, de csak ennyi telt tőle.

Angela, az éjjel-nappal jelen levő ápolónők egyike telefonált Judith halálhírével. Derűs kedd délelőtt volt, Kuperman dolgozott. A gyerekek ott voltak az asszony ágyánál. Kupermanre semmi feladat nem hárult. A napi munkát este a szokásos időben, fél hatkor fejezte be.

– A zsidók gyorsan temetkeznek – emlékezett apja kijelentésére. – Nem nyújtják el.

Judith gyászszertartására a Church Street és a Skokie Boulevard sarkán álló Piser-templomban került sor. Judith veje, Richard Blumberg hívta fel Kupermant, hogy tájékoztassa, és megkérdezte, akar-e a család egyes tagjaihoz hasonlóan Kuperman is szólni néhány szót a szertartás keretében. Kuperman megköszönte a figyelmességet, és azt mondta, szeretne élni a lehetőséggel.

A templom zsúfolásig megtelt, lehetek úgy háromszázan, eljöttek néhányan Judith régi tanítványai közül is. Kuperman örült, hogy leírta azt a keveset, amit mondani szeretne. Megszóltak Judith lányai, az unokák közül hárman, és egy volt tanítvány is, aki azóta közeli barátja lett. Főként arról beszéltek, milyen jó anya és barát volt Judith. A tanítvány, aki azóta maga is zenét tanít a Roosevelt Egyetemen, arra emlékezett, mennyire személyes inspirációt adott neki Judith Neeley mint tanár a középiskolában. A rabbi előtt Kuperman volt az utolsó megemlékező.

Lámpalázasan közelített a pulpitushoz. Sötétszürke zakója zsebéből elővette a két kis kartonlapot, amelyre a mondanivalóját felírta.

– Milton Kupermannek hívnak – kezdte olvasni. – Abban a szerencsében volt részem, nevezük inkább megtiszteltetésnek, hogy Judith Neeley barátja lehettem élete utolsó évében. Kifinomult ízlésű, művelt és igazán bátor asszony volt.

Kuperman érezte, hogy a szeme elhomályosul, néhány pillanatra a torkán akad a szó, majd hallotta magát, amint olyasmit mond, amit nem is tervezett.

– Hétfőn fel fogom keresni a Steans Intézetet Raviniában, és egymillió dollár összegű adománnyal kezdeményezni fogom, hogy hozzanak létre egy Judith Neeley-ösztöndíjat a fiatal zenészek képzésének támogatására. Teszem ezt abban a reményben, hogy Judith és az ő rajongása a zenéért nem merül feledésbe.

Ahogy elhagyta a pulpitust, Kuperman érezte, hogy a füle hegyéig elpirul. Hangfoszlányokat hallott maga körül, de egy szót sem értett belőlük. Helyet foglalt. A képzeletében egy fuvola szólama gyönyörűen beleúszott a hárfa dallamába. Vajon Mozart, tünődött? Igen, egész biztosan Mozart. A fuvola-hárfa kettősverseny hosszú részleteit sikerült felidéznie. A zene olyan örömmel töltötte el, amelyet soha azelőtt nem érzett. Jóllehet Kuperman talán nem volt vele teljesen tisztában, de elérte a katarzis állapotát.

BRUNO BETTELHEIM ÉS PHILIP ROTH

Philip Roth 1969-ben jelentette meg *A PORTNOY-KÓR* című regényét. Az azóta világhírű amerikai író legsikeresebb könyvében „*kasztráló anyja*”-ról alkotott képzetéről ad számot, akit szélsőséges *jiddise máménak* állít be, és ebből vezeti le vesződségeit: onanista kényszereit és fetiszista elhajlásait, valamint hogy csak nem zsidó lányokkal képes szexuális viszonyt létesíteni. Alex Portnoy egy ortodox (voltaképpen inkább csupán ragaszkodó) zsidó családba születik a New York közeli Newarkban, a regény végére pedig eljut Izraelbe, ahol hasztalan próbál nemi kapcsolatba kerülni egy kibuclakó nővel – hisz erekció helyett csak agresszióra lesz képes vele –, végül a könyv fináléjában bírósági tárgyalást képzel el magának, amelyen – kimondatlanul – kasztrálják...

Roth hat fejezetre osztotta a regényt, amelyben szerkezete szerint a terapeutájának, a jól kikövetkeztethetően német anyanyelvű O. Spielvogelnek meséli el az életeseeményeit. Bruno Bettelheim neves és ez idő tájt már igen népszerű amerikai pszichoanalitikus erre reflektált még ugyanennek az évnek a nyarán a *Midstream* című zsidó folyóiratban publikált szatirikus tanulmányával, amelyben Spielvogel doktor bőrébe bújva elemzi Portnoy panasza-it. „*Analitikusi jegyzetei*” során lebontja a Roth által fölépített önigazoló kulturális képződményt, és rámutat, hogy szó sincs kasztráló anyáról; jobbára e képzet is a pá-

ciens exhibicionizmusát, valamint – mint a végén megjegyzi – az irodalmi formát szolgálja. Portnoy tévedését abban látja, hogy végtelenül szorongó anyját fölruházza a családján uralkodó zsidó anya sztereotípiájával, s „tapasztalatait” már e szűrőn keresztül nyeri. Tehát amit Portnoy újszerűnek vél, valójában az emberi faj (s a férfinem) egyik legrégebb és leggyakoribb önigazolásának csúcsra fejlesztése.

Bettelheim harminc évvel Philip Roth előtt, 1903-ban született Bécsben. A bécsi egyetemen filozófiából szerzett diplomát, és a harmincas években Richard Sterba analízisébe járt. 1938-ban sok más osztrák zsidóval együtt Dachauba internálták, ám a náci rezsim korai fázisának köszönhetően a következő évben, Hitler születésnapján amnesztiát kapott. Ekkor menekült az Amerikai Egyesült Államokba, ahol már pszichoanalitikusként, gyermekpszichológusként és a Chicagói Egyetem professzoraként tevékenykedett. A *VÉGSŐ HATÁR* címmel könyvet írt a koncentrációs táborban lejátszódó lelki folyamatokról; további két legismertebb, magyarul is megjelent könyve *A MESE BŰVÖLETE ÉS A BONTAKOZÓ GYERMEKI LÉLEK*, amelyben a freudista terminológia segítségével elemzi a népmeséket, valamint a gyereknevelésről szóló *AZ ELÉG JÓ SZÜLŐ*. Az intézményes pszichológia köreiben szokásba jött dilettantizmussal vádolni, az 1990-es években Richard Pollack újságíró

kritikus életrajzot is írt róla, amelyben máigikus elemek bevonásával kutatja „*az igazi Bettelheimet*”, aki meghamisította páciensei eredményeit (magyarul: *AZ IGAZI BRUNO BETTELHEIM*. Európa, 2005). Eközben egyes zsidó körök öngyűlölettel kárhoztatták, többek között annak nyomán is, hogy Hannah Arendt EICHMANN JERUZSÁLEMBEN című, sok ellentmondást kiváltó könyve után jóformán ő volt az egyetlen, aki Arendt ál-

laspontjára helyezkedett; valójában azonban alighanem mindketten jóval pontosabb elemző kategóriákat dolgoztak ki a maguk számára, valamint figyelmük sokkal hűbben és dialektikusabban irányult az *aktuálisan* megjelenő kérdések és problémák felé, mint azt az intézményes tudomány vagy a politikailag elkötelezett szemlélők megengedhették volna maguknak.

Pályi Márk

Bruno Bettelheim

PORTNOY PSZICHOANALÍZISBEN

Dr. O. Spielvogel New York-i pszichoanalitikus iratai közül előkerültek terápiás jegyzetei

Pályi Márk fordítása

Hétfő, az első óra: Egy komplikált – nem az mind? – új páciens, 33 éves, newarki szülői házból. Jellegzetes ortodox zsidó kispolgári háttér. Szerfelett intelligens, javíthatatlan fecsegő, fölötte narcisztikus és exhibicionista. Intellektuális gőgjét önmaga ironikus ócsárlásával leplezi. Képtelen gátat szabni szómenésének, hisz ez az egyetlen módja, hogy letagadja alapvető szorulását, teljes képtelenségét, hogy magából vagy bármiből adjon valamit. Azzal, hogy egy hátrányos helyzetűekkel foglalkozó közintézményben dolgozik, nemcsak saját kizsákmányoló önképét tagadja, de azt az érzését is kifejezi, hogy őt csak a legszerencsétlenebb emberek értékelhetik.

Esélyt sem adott rá, hogy elmagyarázzam, mi a pszichoanalízis, kijelentette, hogy nagyon jól ismeri, majd sikeresen szemléltette, hogy fogalma sincs az egészeiről. Mintha a lényeg a panaszok, vádak, önvádak öncélú kitergetése lenne, és fel sem merül benne, hogy esetleg komoly önvizsgálatról és azzal együtt járó elmélkedésről lenne szó. Egyikre sem képes, hisz olyan értéktelennek tartja magát, hogy semmit nem tud komolyan venni, amihez köze van – legyen szó saját magáról, a szüeleiről vagy arról, akivel él. Jellegzetes maszturbációs fallikus fixációjában mindent egymaga akar megcsinálni, anélkül, hogy bárkire vonatkoztatná vagy bárki közreműködését kérné. Nem hagyja, hogy bárki, engem is beleértve, beleavatkozzon az életébe. Jól láthatóan éveket töltött öngazoló rágódással, amelyben még az önkritika is arra szolgál, hogy bizonyítsa, mennyire átlátja magát, és mennyire őszinte magához. Főleg ez az önkritika teszi lehetővé számára, hogy ugyanazt folytassa változatlanul tovább, anélkül, hogy a bűnösség érzését elmélyítené magában annyira, hogy kezdenie kelljen vele valamit; ez segít megúsz-

nia minden változtatáskényszerrel. Meg van győződve, hogy az a pszichoanalízis, ha ő hangosan csinálja ezt az ömlengést, én pedig hallgatom.

Annak ellenére, hogy hosszan sorolja, mi minden nem működött rendesen az életben a gyerekkorától kezdve, teljesen képtelen rá, hogy tudatosítsa magában a betegségét: egyszerűen nem képes összefüggésbe hozni azt más személyekkel. S hogyan is tudná, ha a világról alkotott minden képzelete saját projekcióiból fakad, amelyekről azt hiszi, hogy a valóság hű tükörképei?

A pszichoanalízist mérhetetlen katarzisznak látja, amihez egyáltalán nem szükséges beleélnie magát a dolgokba vagy magába fogadnia azokat. Mintha az egész csak egy hatalmas ejakuláció volna. Olyannyira, hogy kétségeim támadtak, képes lesz-e az indulatáttételnek legalább arra az alacsony fokára, amely már lehetővé teszi az analízist. Az, hogy nem hajlandó elszakadni saját zsidó gyökereitől, abban is kifejeződik, hogy hozzám jött analízisbe. Azon tűnődöm, nem kellett volna-e ragaszkodnom hozzá, válasszon inkább egy amerikai születésű nem zsidó analitikust. Még mindig átküldhetném valakihez.

A terápia megkezdése előtti rövid beszélgetés során megkérdeztem, hogy figyelembe véve azt az érzését, hogy bajainak forrása ortodox zsidó származása, miért hozzám jött, hiszen én nem csak zsidó vagyok, de ráadásul európai születésű is. Nem fogta föl a kérdésem lényegét, azt felelte, hogy egy nem zsidó analitikus sosem lenne képes megérteni őt. Mintha arról lenne szó, hogy egy olyan analitikust találjon, aki végtelen rokonszenvvel és megértéssel viszonyul hozzá – ahogy a szülei tették –, és nem arról, hogy saját magát kezdje megérteni. Az, hogy engem választott, arra utal, hogy a lelke mélyén nem akar túllépni családi hátterén, s egy hasonló származású analitikus mellett nem fél, hogy az elszakítja őt attól, amit látszólag gyűlöl, de ami nélkül úgy érezné, semmi nem marad számára saját magából vagy az életéből. Majd kiderül, le lehet-e bírni ezt az akadályt.

Mivel azt gondolja, arra van szüksége, hogy megszakítás nélkül ontsa magából a szavakat, egy egész héten át nem is fogom ebben megakadályozni. Aztán meglátjuk, képes-e abbahagyni az ömlengést annyira, hogy elkezdhessük az analízist.

Végig úgy csinál – akárha csak meg akarna győzni engem –, mintha a félresikerült zsidó gyerekkorról, az ellenállhatatlan, túláradó, agyongondoskodó anyáról és a hatást elérni képtelen apáról szóló közkhelyek egytől egyig igazak volnának. Alapjában véve az egész óra hosszú kifogástár volt. Értsem meg, az, hogy nem tud kapcsolatot teremteni az étellel, és nem képes más emberekhez kötődni, nem abból következik, ahogy a dolgokhoz hozzááll, hanem a szüleiéből és azok vallási hátteréből, nem mellékesen pedig két jellegzetes traumából. A kifogások bajnoka ő, és mint az okos ügyvéd, mindkét térfélen játszik. Kínjaiért egyaránt felelőssé teszi testi és lelki traumáját (felcsusszant heréjét; illetve anyja fenyegetőzését késsel a kezében, hogy elhagyja). Biztos akar lenni benne, hogy áldozatnak tekintem, függetlenül attól, hogy az én véleményem szerint az ilyen viselkedés ezeknek a testi vagy érzelmi traumáknak tudható-e be. Valószínűleg egyiknek sem, s csakis öngyűlölete sarkallja arra, hogy mindenkit le akarjon győzni, aki szereti (a szüleit, a szexuális partnereit stb.).

Szóáradatát, amit szülei s különösen anyja ellen intéz, lehetetlen félbeszakítani. Néhányszor megpróbáltam jelezni, hogy mondanék valamit, de erre csak még hevesebben folytatta. Az egész olyan volt, mintha a pácienseim általános panaszait és a pszichoanalízist parodizálta volna a domináns és kasztráló apáról és az anyáról, aki túlságosan is belegabalyodott önmagába és saját életébe ahhoz, hogy több figyelmet szen-

telhessen a fiának. Ez a rendkívül intelligens zsidó fiatalember képtelen felismerni, hogy az ödipális helyzetet visszájára fordítva, másokhoz hasonlóan most engem igyekszik kigúnyolni, hogy ezzel biztosítsa uralmát fölöttem és a pszichoanalízis fölött. Anyja iránti túláradó szeretetét negatív projekcióval úgy állítja be, mintha az anyja őiránta érzett szeretete lenne túláradó. A felszínen arról panaszkodik, hogy anyja sosem hagyta őt egyedül, és teljesen rátelepedett – emögött valószínűtlen mélységű csalódás rejlik, amiért nem foglalkozott még kizárólagosabban vele. Miközben tudatosan úgy éli meg, hogy minden, amit az anyja csinált, ártalmas, belül elképesztő mértékben többet és többet akar; az egész egy elfojtott és ellenkezőjébe fordított, kielégíthetetlen oralitás: szakadatlan sikoly – ez sok, túl sok.

Még a legátlagosabb hétköznapi kérést is, például, hogy küldjön képeslapot apja 66. születésnapjára, a legértelmetlenebb követelésként éli meg, mert büntudatra és a szülei iránti hálára készíti. Az anyja megszakadhatott, akkor sem tett érte eleget, de ha a legapróbb dolgot kívánta, az máris óriási kérésnek számított.

Miután egész nap a pácienseim végeérhetetlen panaszait hallgatom olyan anyákról, akiket soha nem érdekelt, hogy a gyerekek eszik-e vagy nem, székrekedése van-e vagy sem, vagy hogy milyen jegyet hoz az iskolából, üdítően hathatott volna rám, ha valaki órák hosszat egy olyan anyáról panaszkodik, aki ennek épp az ellenkezője – de nem volt benne semmi üdítő. Teljesen nyilvánvaló volt ugyanis, hogy ő egyszerűen becsapva érzi magát, amiért nem kapott eleget. Nem kétséges, hogy gyötrik a múlt emlékei, a jelenben pedig az, hogy képtelen férfi lenni és normálisan élvezni a szexet. Minimális készletet sem látok azonban benne, hogy megszabadítsa magát a múltjához fűződő kötelekektől. A legtöbbjét bizonyára ő maga hozza létre. Jól láthatóan azt várja, hogy az én varázserőm, vagy a pszichoanalízisé, elvégzi majd a dolgot helyette.

Egy értékes szál, amelynek a végére kéne járni a továbbiakban: lehenyerli apja székrekedése, saját mértéktelen maszturbációs szokásainak és szűnni nem akaró hasmenésszerű szóáradatának tökéletes ellentéte. Igen érdekes fallikus fixációnak tűnik, amelyben az apja székrekedése olyan aggályokat ébresztett benne az alkotás képességét illetően, hogy kompenzációképp ő is állandóan alkot – maszturbál, beszél vagy intellektuális teljesítményt ér el. Ha nem tanulja meg visszatartani és elraktározni magában a dolgokat, és folytatja ezt a válogatás nélküli ömlengést, nem hiszem, hogy az analízis eredményre vezethet.

Ha el akarnám nevezni az első órát, *A legmaradandóbb emlékü lény* címet adnám neki. Nem azért, mert a páciens (mindenki máshoz hasonlóan) azt hiszi, hogy minden igaz, amit az anyjáról mesélt, hanem mert miközben ezt el szeretné hitetni magával, abba fekteti a legtöbb erőt, hogy „a legmaradandóbb emlékü lény” benyomását keltse bennem. Szegény pára. Ahelyett, hogy megpróbálna tőlem segítséget kapni, hisz vesztettül szüksége van rá, az egyediségéről igyekszik meggyőzni engem. Minden, amivel az anyját vádolja, róla magáról szól, méghozzá végletesen. Az anyja kiszipolyozta őt, hisz anynyira szerette. Ő pedig kiszipolyoz mindenkire, hisz nem szeret senkit sem.

Kedd, a második óra: A továbbra is szakadatlan beszédáradat ellenére némi új anyag. Az előző óra végén megállapított feltevések ma igazolódni látszanak. Gyerekkorában legszívesebben a vécében maszturbált, apja székrekedéseinek helyszínén, s ez tűnik a legközpontibb tényezőnek a negatív identifikáció kialakulásában. Az apja semmit sem tudott kieresztani magából. A fia semmit sem tud bent tartani magában vagy visszatartani mások előtt. Az apja, a jövő miatti szüntelen aggodalmában, biztosítási ügynök-

ként dolgozott egész életében. A fiában ugyanez a férfiassága miatti bizonytalanságként jelenik meg. Ez ellen pedig egy módon tud védekezni: határtalan maszturbációjával, ami látszólag igazolja testi adottságait, de ennek az önutálat az ára. Nem örömszerző péniszre van ugyanis igénye, hanem eszközre, ami kilöveli a tartalmát, a biztonságot pedig, amit keres, épp az efféle maszturbációtól nem kapja meg. Egyébiránt az egész óra az előző ismétlése volt. A páciens szándékosan közönséges nyelvhasználatával élve, az ülésnek a *Rejszolás* címet adom. Szemérmertlenségétől azt reméli, hogy hatást gyakorol az emberekre, magát pedig azzal áztatja, hogy felszabadult, miközben ezzel csak az undorát fejezi ki önmagával szemben.

Szerda, a harmadik óra: Egyre világosabbá válik, hogy a páciens túl sok pszichoanalitikus irodalmat olvasott, és semmit sem fogott fel belőle – legyen szó a kasztrációs szorongásról vagy a menstruációs vér látványának hatásáról. Épp azt nem veszi észre, mennyire kétségbeesetten szeretné, ha kasztráló apja *lett volna*, és mennyire csalódott amiatt, hogy ehelyett csak kasztráló anya jutott neki. De még akkor is, mikor arra panaszkodik, milyen kasztráló az anyja, nem győzi csodálni belső erejét, amellyel a jelek szerint egy-maga tartja fenn az egész családot. Az emberben azt a benyomást kelti, hogy azért kell kasztrálónak látnia az anyját, hogy elég erősnek lássa, olyannak, aki meg tudja védeni őt. Egyre világosabb, hogy az igazi betegsége arról szól, hogy nem hajlandó elismerni, milyen mély szeretet övezte a szülei részéről, hisz ez azt jelentené, hogy viszonznia, később pedig más embereket is szeretnie kellene. Ehelyett ragaszkodik hozzá, hogy az emberi kapcsolatok erőfölényjátzmák, amelyek egymás kihasználására épülnek.

Egy jellegzetes emlék: kisportolt testű unokatestvére, Heshie fizikai összetűzésbe keveredik saját apjával. Noha feltehetően ő az erősebb, engedi, hogy apja lefogja, majd a testi küzdelem során legyőzze őt. A páciensem csak töri és töri a fejét. Nem érti, az unokatestvére miért hagyta, hogy ez megtörténjen. Nem veszi észre azt, amit tudattalanul nyilvánvalóan érez: hogy miközben az apja nem engedte, hogy Heshie feleségül vegye a nem zsidó lányt, akit szeretett, ami végül a verekedéshez vezetett, mindebben fia iránti mély szeretete vezérelte. Az unokatestvére tudatosan vagy tudattalanul érezte, hogy ha alávetjük magunkat annak a mély szeretetnek, amelyet egy másik ember irántunk érez, a legnagyobb győzelmet érzük el, amit csak lehet egy emberi kapcsolatban, még akkor is, ha ez kívülről vereségnek látszik. A páciensem nem képes tudatosan elfogadni ezt, és tartok tőle, hogy soha nem is lesz. Ha mégis, az azt jelenti, hogy a problémái megoldódtak, és az analízis befejeződött.

Tehát soha nem volt része olyan bensőséges érzésben, ami Heshie és apja között létezett; tehát nem képes jól érezni magát jellegzetes zsidó környezetében, de maga mögött hagyni sem; tehát mindent elutasít, amire vágyik – ezek együttesen alakították ki benne azt a különös „*zsidó kesergőt*”, ami a mai ülés vezérfonala volt.

Csütörtök, a negyedik óra: Exhibicionista maszturbálását egy buszon összekapcsolja azzal, amikor először evett nem kósert (homárt). Tudattalanul tehát felismeri a kapcsolatot az orális és a fallikus szorongás között, és hogy szexuális acting outjában mekkora szerepet játszik az orális szorongás, akár a falloszát mutogató kisbaba esetében. Képzettársításai innen aggódó anyjához vezetnek, aki véget nem érő történeteivel állandóan bizonyítani szeretné, hogy a világba való kimerészkedés legalábbis azonnali büntetést von maga után, ha nem egyből megsemmisülést. Még egy kifejezetten explicit emlék az anyja életéből sem tudatosítja benne – amikor az anya először próbált ve-

zetni, balesetet okozott, és többé nem mert a volánhoz ülni –, mennyire a szorongásai vezérlik őt is. Hisz egy ilyen anyakép lerombolná benne a hatalmas erejű, kasztráló nő képét. Nem veszi észre, hogy amit erőnek lát az anyjában, az valójában mélységes félelem az élettől.

Arról, hogy a szüleivel szemben haragot táplál, mert úgy érzi, tartozik nekik – házasodjon, csináljon nekik unokákat, érjen el sikereket az életben, amivel dicsekedhetnek –, a nem zsidó lányok iránti szexuális vágyra asszociál. Azaz csak olyan szexuális kapcsolatra hajlandó, amit a szülei helytelenítenek. Annyira összekapcsolja önmagát a szüleivel, hogy csak akkor képes azt érezni, hogy önállóan, nélkülük is létezik, ha fájdalmat okoz nekik. Természetesen ez nem igazán működik, és már a szexuális aktus közben elégedetlenné válik, már akkor vágyakozni kezd a következő lány után, akivel szexuális kapcsolata lehet.

Világos, hogy szexuális szabadossága nem más, mint nagy erőfeszítés, hogy megfoszsa a szüleit attól, amire annyira vágnak, miközben azt is biztosítja, hogy büntetve érezze magát, hisz semmi olyanhoz nem jut hozzá, aminek jelentősége volna számára. Pszichoanalitikus olvasottsága ellenére nem látja, hogy szabados szexuális élete, kiváltképp a nem zsidó lányok vonatkozásában, arról szól, hogy megnyugtassa magát, nem keveredik incesztuális viszonyba az anyjával. Azzal, hogy a nőt örökké változtatja, és semmit nem jelentenek számára, hű marad az anyjához – nem azért, mert az nem hajlandó elengedni őt, hanem mert ő nem akarja, hogy az anyja elengedje. Miközben anyjához láncolja magát, úgy vetíti ki ezt a kapcsolatukra, mintha az anyja vagy mindkét szülője kényszerítené őt arra, hogy a rabszolgájuk legyen.

Egy másik éles emlék: egy tizenöt éves fiút becsvágyó anyja olyan erős teljesítménykényszerbe hajszol, hogy fölakasztja magát. Odatűz egy üzenetet az ingére az anyjának: ne felejtse el elvinni a játékszabályt az esti kínaidomínó-partira. Páciensem kizárólag a fiú engedelmességét látja az esetben, s nem az anyjával szembeni halálos sértettségét, amiért a barátaival szórakozik ahelyett, hogy egész nap a fiával foglalkozna.

Azok a páciensek, akik képtelenek emberi kapcsolatokat kialakítani, jellemzően vég nélkül a gyerekkori emberi viszonyaik hiányosságaira panaszkodnak, és azt próbálják nyújtani másoknak, ami valójában teljesen hiányzik saját életükből. A jelen páciensem tehát, mint kiderült, New York Város Emberi Esélyek Bizottságának tanácsosa, az a munkája, hogy mások életén javítson. Szakmája szerint a szegényeket igyekszik megóvni attól, hogy kihasználják őket, miközben magánélete másról sem szól, mint hogy olyan alkalmakat hajkurászik, amelyekben szexuálisan kihasználhat másokat.

Az egészben az a legrosszabb, hogy ő, akinek annyira gyenge az énje, és annyira képtelen adni, aki annyira afelé úzi magát, hogy ellenőrizetlen, ösztönös hajlamait kielégítse, meg van győződve róla, hogy ösztönéhiányban szenved. Egy ponton világossá teszi, mit is vár tőlem: adjam vissza a zsidónak az ösztönét. Azaz nem nagyon akarja elemezni magát; nem akarja, hogy az énje ellenőrzést nyerjen felettesénje és ösztönénje fölött. Csak azt akarja, hogy szabadítsam meg minden lelkiismereti kintől, amit önző és aszociális viselkedése miatt érez. Így fogalmazza meg a pszichoanalízis célját. Alkalmasint nagyobb óradíjat is ajánl, ha ezt sikerül megcsinálnom vele.

Felidéli egyik önkielégítését, amikor az aktusban egy szelet máj is szerepet kapott, amelyet aztán a családi vacsorán elfogyasztottak. Nincs sejtelve, hogy ez az orális fixáció végletes példája. Miközben látszólag fallikus szexualitása nem más, mint homlokzat, amely eltakarja orális fixációját, azt a szüntelen igényt, hogy neki adjanak. Mindaz,

amit a szüleitől kapott, nem volt elég, hogy feltöltse. Legalább az a lány jól érti őt, akit „Maki”-nak hív. Beszámolója szerint a lány kirohanásokat intéz vele, a nagy emberbaráttal szemben, aki a munkaidejében a szegényeket óvja a főbérloktól, miközben saját szexuális élvezete e lány megalázásából ered, aki, úgy tűnik, valóban belészeretett, és aki azt remélte, hogy a kapcsolatuk segíthet kimásznia saját szexuális, erkölcsi, emberi romlásából.

Milyen bölcs volt Freud, amikor felállította a szexuális absztinencia szabályát, valamint megtiltotta pácienseinek a pszichoanalízis-olvasást. Ez a páciens önkielégítésre használja ismereteit, amelyekre Freud művei kapcsán szert tett. Esze ágában sincs elemezni önmagát, tőlem várja, hogy mindent megtegyek érte, ahogy az anyjától is elvárta, anélkül, hogy ő bármit is tett volna önmagáért.

Úgy látszik, az egyetlen dolog, ami a szexualitásból örömet szerez neki, a cunnilingus. A szakadatlan beszédkénszerhez és a trágár beszédben való tobzódáshoz hasonlóan vonzódik e perverzióhoz is. Minden jel arra mutat, hogy oly mértékben kielégítette az orális gyönyör, amiben az anyja részesítette, hogy nem tudja elképzelni, hogy ezt bármi másban meglelhetné. Hajlamos lennék azt mondani, lázasan törekszik arra, hogy orális kielégülést nyerjen a szexualitásból. Az ő nyelvét használva, az ülés a páciensem „*pinalázáról*” tanúskodik.

Péntek, az ötödik óra: Az ülés elején Freud egyik értekezésére hivatkozik, amely a partner megalázását célzó szexuális kihasználásról szól, majd ezt egy-két felső középosztálybeli nem zsidó lánnyal létesített szexuális kapcsolatának fölidézése követi. Bevallja, zsidó kisebbségi érzése és az antiszemizmussal szembeni dühe miatt csak akkor képes kielégülni szexuálisan, ha olyan dolgokra veszi rá nem zsidó partnereit, amelyeket megalázónak tart. (A „Makit”, akinek nem volt kifogása a fellációval szemben, vagy tán még élvezte is, ráveszi, hogy lesbikus kapcsolatba keveredjen egy utcalánnyal – és ezen a ponton szakít is vele. Azzal mentegetőzik, hogy ő kezdett el erre célozgatni, ami így is történt. Mivel a lány igazán szereti őt, mindenáron a kedvében akar járni. Értéktelennek érzi magát nélküle, úgy érzi, mindent odaadott neki, amit csak tudott, mindent megpróbált, amit csak bírt, de mindez nem elég. Ezért utal rá, hogy bármit megtenne, ami a férfit kielégíti. Ajánlkozását, hogy mindenre képes érte, páciensem később arra használja, hogy fölmentse magát, mondván, a lány saját magának köszönheti, ha ő anynyira megalázta, hogy most meg akarja ölni magát. Páciensem egész élete egy és ugyanaz a reménytelen történet: képtelen szeretni bárkit, saját magát is beleértve, és nem képes elhinni, hogy bárki – a szülei, a „Maki” – szeretetből tesznek érte valamit.)

Mivel sosem tudta igazán átélni mások helyzetét, képtelen észrevenni, hogy ezek a nem zsidó lányok épp amiatt létesítettek vele szexuális kapcsolatot, mert megfelelt az erkölcstelen, szexmániás zsidóról alkotott stereotip elképzeléseiknek. Amikor ráveszi őket arra, amit beteges szexualitásnak tartanak, mintegy igazolja számukra a zsidókról alkotott képük helyességét. Azért választották e felettebb intelligens, tehát szemmel láthatóan igencsak értékes zsidót, mert olyan csodálatos ember, hogy mellette képtelenség a zsidót alsóbbrendű lénynek tartaniuk. Ha azonban e rettentően okos, kedves, figyelmes zsidó sem akar mást, mint megalázni őket az ágyban, akkor az „erkölcstelen” zsidó képzelet újra megerősödhet bennük. A páciensem meg mindent megtesz ennek érdekében. Miközben végig azt hiszi, hogy csak a lányokat alázza meg, önmagát sokkal inkább megalázza. A kölcsönös kizsákmányolás továbbterjed: a pár saját szülei legyőzésére használja egymást. A legrosszabb, amit a páciensem elkövethet a szüleivel szemben,

hogy nem zsidó lánnyal fekszik le. E lányok pedig bizonyára – hogy zsidóval. A neurotikusok, lám, mindig hogy egymásra találhatnak! Hogy segédkeznek egymás neurozisének kiélésében, hogy aztán ne kelljen szembenézni vele! Páciensem szexuális tapasztalatai mintha illusztrálni akarnák Freud *A megalázás és megalázkodás mint a nemiség domináns megnyilvánulása* című tanulmányát.

Szombat, a hatodik óra: Ha én is csak hetente ötször fogadnám a betegeimet, mint a legtöbb amerikai kollégám, és szombatonként soha, e páciensem története másként alakulhatott volna. Előző éjjel, eddigi jegyzeteim átnézése után, közel kerültem ahhoz, hogy meggyőzzem magam, narcisztikus önmagára figyelése, mély orális fixációja, képtelensége, hogy kötődjön valakihez stb. lehetetlenné teszi az analízist, és meglehetősen eltökélt voltam, hogy a mai óra végén ezt közlöm vele. Bíztam benne, hogy a megrázkódtatás később arra ösztönzi, hogy felkeressen egy másik analitikust; egy nem zsidó szakembert javasoltam volna neki. Vele talán beindulhatna az analízis, és nem eszköznek használná, hogy a büntudatától megszabaduljon, miközben ugyanúgy tönkretesz mindenkit, aki pozitív érzéseket táplál iránta.

Ha hétfőig kellett volna várnia, valószínűleg semmi sem változott volna. Talán az, hogy szombat volt, *sabbat*, segített egy kicsit. Ezen később még gondolkodom. A mai mindenesetre egész más óra volt. Ezúttal ahelyett, hogy – a maszturbációból, cunnilingusból, fellációból eredő – szexuális sikereinek ecsetelésével kényeztetett volna, emberibbé vált, amikor szexuális kudarcairól mesélt, csakis zsidó lányokkal. Azzal kezdődött, hogy fölidézte, mennyire csodálta az olyan zsidó férfiakat, mint az apja, vasárnap reggeli labdajátékukat, mennyire vágyott arra, hogy azonosuljon velük, de képtelen volt rá, ugyanis ennél is jobban vágyott arra, hogy kisajátítsa az anyját. Barátnőjétől, a „Makitól” abban a pillanatban meg kellett szabadulnia, miheyst eljutottak arra a pontra, amikor már nem tudta még mélyebben megalázni, s így nem maradt benne semmi vonzó. Most is képtelen volt rá, hogy megállja a helyét, amikor egy másik ember szeretete olyan nyilvánvalóvá vált számára, hogy nem tudta letagadni, s egyetlen lehetősége a menekülés maradt. Azzal az indokkal, hogy ráerőltetnek valami köteléket – holott minden vágya, hogy ő kössön másokat magához, miközben mentesül minden viszonzási kötelezettség alól –, Izraelbe, az anyaországba menekül.

Ott tudattalanul (azonban oly közel a tudatoshoz, hogy tán mégis elindulhat végül az analízis) felismeri, hogy amint megszűnik zsidónak lenni a nem zsidó világban, amint nem tudja ezzel indokolni (és igazolni) viselkedését – hogy anélkül követel és kap meg mindent, hogy bármit is adna érte –, ha tehát e kifogások nélkül kell boldogulnia, még erekcióra sem képes.

Kétségbeesésében egy kibuclakó lányt próbál elcsábítani, fordítva alkalmazva a módszert, mint a nem zsidó lányok esetében. Ott ő alázta meg őket, s azok lealacsonyítva különösen vonzóvá, egyúttal azonban értéktelenné váltak számára. Ezzel szemben itt ő veti alá magát a megaláztatásnak, főleg miután a lány elmondja neki, ami régóta nyilvánvaló lehetett volna: saját maga ócsárlása különösen szánalmas egy ennyire intelligens ember szájából. Mikor a lány elmondja neki, milyen kevésre tartja, válaszképp szexuális aktust akar teremteni vele. Szokásához híven másokat okol, impotenciáját az anyjára keni, mondván, hogy a kibuclakó lány órá emlékezteti. Azt hiszi, az ödipális (ámde genitális) rögződése miatt lesz impotens, miközben ez valójában az orális rögződésének köszönhető, ama vágyának, hogy mindörökre csecsszopó maradjon.

A türelmes zsidó anya, aki kiteszi magát annak, hogy mindenért őt vádolják, hajlandó így szolgálni a fiát. Akinek nem kell büntudatot éreznie semmi miatt, amit tesz, hisz mindig őt okolhatja érte. Bizonyos értelemben persze okolhatja; de nem úgy, ahogy gondolja. Amiatt okolhatja, hogy elhitette vele: mindent, amit akar, azonnal meg kell kapnia. Ezt, élete vezérmotívumát kiáltja a kibuclakó lány szemébe: „Nekem muszáj kapni!” A lány az, aki végül megmondja neki, hogy rögeszméje – miszerint neki mindent meg kell kapnia, amit akar, bármibe kerüljön is az a másik számára – elfogadhatatlan.

Egyik képzelgésében, melyben megbüntetik a bűneiért, rájön, ha csak egy pillanatra is, hogy az, ha az anyját vádolja, nem segít rajta, ezzel nem tudja igazolni a másokkal szembeni viselkedését. Ez reménykeltő, hátha az analízis mégis sikerülni fog. Úgyhogy ahelyett, hogy elküldtem volna, ahogy terveztem, azt mondtam, „talán most elkezdhetjük a munkát”. Csak a jövő a megmondhatója, nem voltam-e túl bizakodó.

Még egy gondolat: nagyon okosan tálalja magát, és már az első ülés után az a kínos érzésem támadt, hogy azt szeretné, ha a legmaradandóbb emléké páciensem lenne. Mi van, ha mindazt, amit eddig mondott, gondosan előkészítette és megválogatta? Elszántsága, amellyel nem engedte, hogy megszakítsam őt kérdéseimmel vagy értelmezéseimmel, felveti a lehetőségét, hogy félt, bármilyen beavatkozás kizökkenti látszólagos tudatfolyam-szerűségéből, vagyis az egész egy gondosan előkészített történet, amelynek maradandó benyomást kell tennie rám. Mi van, ha mindaz, amit a tudatlansága és tudatelőttese, az ösztön- és felettesénje ömlengésének állított be (az önkritikája, a büntetésről szőtt fantáziái) a tudatos én termékei? Próbára akart tenni, hogy rájöjjön, elég furfangos vagyok-e, és felismerem-e, hogy itt lényegileg irodalmi fikcióról van szó, és nem az analízis megkísérléséről?

Ha így van, jól tettem-e, hogy nem szakítottam meg és nem irányítottam az asszociációit, hogy az utolsó ülés végén nem jelentettem ki neki, itt az ideje, hogy ne irodalmár legyen, hanem önanalízise révén végre férfitá válnon? Ezt is meglátjuk majd.

De még ha mindaz, ami eddig történt, nem volt is több, mint kísérlet egy szórakoztató történet előadására, lényeges, hogy abban a „Maki” a legnagyobb méltósággal felruházott szereplő. Ennek a „Makinak”, noha kilátástalanul szegény sorban jött a világra, a társadalmi siker nem jelent semmit. Hozzáment Franciaország egyik leggazdagabb emberéhez, amiben semmi különös nem volt számára. Amikor úgy érezte, hogy a férfi kihasználja őt, minden töprengés nélkül otthagya. Kultúrsumójában sem csupán a szokásos csapdák fedezhetők fel, nem egyszerűen a polgármesteri rezidenciára szóló meghívás csábítja, utóvégre nem az a fontos neki, hogy díszvacsorán vegyen részt, hanem hogy vele legyen. Ezt tanúsítja az az eset is, amikor a polgármester háza közelében szexuális kapcsolatra kerül sor köztük, és a nő mit sem törődik vele, mások mit gondolnak, míg ő halálosan fél, mire vélik tettét a többiek. Azaz most is csak magával van elfoglalva, és eszébe sem jut, hogy a nőt nem valamiféle hedonista lobbánékonyság vezérli, hanem a féltékeny kíváncsiság: „Azért viszel magaddal a polgármester fogadására, mert szeretsz, és azt akarod, hogy a közeledben legyek, vagy tartozékként, amely a társadalmi előmeneteledet szolgálja?”

Ha tehát csupán irodalmi fikció ez az egész, mit gondol magáról emberként és zsidóként, hisz a társadalmi és nemi becsület, azaz igaz emberség – az ő szemében – egyedül a szegény „Maki”-ban lakozik? Vagy csak a *száműzetésben* élő öngyűlölő zsidó újabb esetével van dolgunk?

Gárdonyi László

A TERMÉSZETHŰSÉG KÖVETELMÉNYE

Adalékok a PC-s játékok fejlődéséhez

Az, hogy a poszt- vagy transzmodern művészet szétfeszítette az itáliai reneszánsz művészettörténet-szemléletében gyökerező művészettörténetet,¹ tulajdonképpen közhely. Az új paradigmát leginkább a megfoghatatlan, végtelenül szerteágazó jelzőkkel szokták illetni, és inkább a művek egyediségét és sajátos esztétikai mezejét igyekeznek az új tudomány körülírni, és nem törekszik sajátos fejlődési sorok létrehozására, mondván, ez a művészet lényegéből fakadóan lehetetlen.² A kortárs vizuális kultúra egy igen meghatározó szelete azonban, sajátos társadalmi helyzete okán, egy szempontból egyetlen paradigma alá rendelhető, és meghatározható az a fejlődési sor, amelynek engedelmeskedik.

A számítógépes játékipar termékeinek grafikája érdekes módon azonban, egy később részletezett kitérővel, a reneszánsz festészet mimészsizkánonán alapszik. Elsőként meg kell határozunk, hogy mit is értünk számítógépes játékiparon. Jelen dolgozatban a PC-s játékoknak egy meghatározott szeletét értem ezen a fogalmon, melyre igaz, hogy a körülötte kialakult infrastruktúra alapján teljes iparágról beszélhetünk. Ki kell tehát zárunk az amatőr, házi fejlesztésű szórakoztató programokat. Azonban még ennek a halmaznak is csupán egyetlen szelete, a boltokban kapható, úgynevezett teljes árú termékek a vizsgált tárgyaink. Ki kell zárunk tehát továbbá az interneten fellelhető flashjátékokat, még akkor is, ha némelyik kidolgozottságban már megközelíti egy-egy régebbi teljes árú terméket.³ Nem csak a téma elburjánzásának a megakadályozása az oka a célcsoport illetően leszűkítésének, hanem annak a hasonlóságnak a kidomborítása, mely a teljes árú játékokat az amerikai filmiparhoz kapcsolja. E kapcsolat lényege a piaci szemlélet, mely mélyen szemben áll a jellegzetes európai filmszemlélettel.⁴ Az amerikai nézőpontból ugyanis a film minőségét elsősorban a bevétele és nem a művészi értéke határozza meg, szemben az európaival. A szembenállást nagyszerűen szemlélteti, hogy kit tekintenek a filmgyártás központi alakjának: Európa nem képes szabadulni rendezőközpontúságától, míg Amerikában a producer a centrális alak. Számára pedig, befektetőként, egészen nyilvánvalóan a film piaci megtérülése lesz a központban. A számítógépes játékipar teljes árú termékei hasonlóképpen működnek: a kiadó komoly dollármilliókat⁵ fektet be, ennek a megtérülését várja el a fejlesztőtől, és egyáltalán nem érdeklődik azoknak esetleges művészi szándéka vagy egyedi minőségre való törekvése. Az ilyen horribilis összegek miatt nyilvánvaló, hogy a játékok árai is magasak: egy új játék 12 000 Ft-ba is kerülhet. Ennek hatására viszont a játékosoknak nagyon kis lehetőségük van a próbálgatásra. Ennyi pénzért már olyan játékot várnak, amely megfelel az elvárásaiknak. A játékdobozok hátulján található rövid összefoglalások azonban nem felelnek meg ennek a célnak, hiszen nyilvánvalóan semelyik kiadó sem engedheti meg magának, hogy negatív kritikát írjon a játék dobozára. A játékosok piaci eligazítására tehát

újságok szakosodnak,⁶ úgynevezett tesztelőkkel, akik végigjátsszák az adott terméket, rávilágítanak, hogy milyen célközönségnek készült, mik a játékmeneti jellegzetességei, mik az esetleges buktatói.⁷

Az újságok tesztelői tulajdonképpen a játékok *connaissanceurjei*: nem értenek magához a programozáshoz, de a játékokról alkotott véleményük mégis szakmai. Értéktéletük néha szó szerint milliókat képes befolyásolni, pozitív és negatív irányba egyaránt.⁸

Ez a magatartás magával vonzza az összehasonlítás aktusát. Tehát a játékesztelői szakma, véleményem szerint öntudatlanul, a művészet- és irodalomtörténet alapvető aktusát hajtja végre.⁹ Itt érünk el tulajdonképpen valódi témánkhoz, a kanonizációhoz. Egy-egy nagyon jól sikerült játék etalonná válik a tesztelők szemében, és a többi programot ahhoz hasonlítják, annak a minőségét és megoldásait várják el. Ezzel párhuzamosan a kiadók is kanonizálnak, a számukra oly fontos eladási adatok alapján: ebből fakadnak egy régebbi sikerjáték másolásai,¹⁰ esetleges folytatásai.¹¹ Ebből a kiadói magatartásból származnak a klónok, az eredeti sikerjáték apró változtatásaival futószalagon gyártott teljes árú tucattermékek. Erre természetes válasznak tűnik, hogy a teszterek által leggyakrabban hangoztatott tézis, hogy a játéknak eredetinek kell lennie, újdonságot újdonságra kell halmoznia. Ennek a feltételnek az ilyen erőteljes hangsúlyozása nyilvánvalóan a korábban emlegetett klónok tömegéből fakad: kinek lenne kedve harmincadjára is végigjátszania ugyanazt egy picit más körítéssel? Attól még, hogy a pályák máshogy néznek ki, a játékelmény nagyon hasonló lesz, és óhatatlanul is unalomba fullad.

Az újdonság fogalma azonban meglehetősen sokrétű. Lehet technikai újdonság, mint a görbe felületek¹² vagy a dinamikus fény-árnyék effekt.¹³ Egy ezekhez hasonló technikai innováció szinte halhatatlanná, még évek múltán is sokat emlegetetté tehet egy játékot. De itt meg kell állnunk egy pillanatra, ugyanis az itt felsorolt tételek eszközök, és nem célok. Önmagában egy imbolgó árnyék leprogramozása nem ad játékelményt, csak akkor, ha valamilyen célt szolgál. Ezt a célt a teszterek egybehangzóan a valós látványhoz kapcsolják. Minél valósághűbb egy játék, annál inkább dicsőítik. A valóság ebben az esetben természetesen a fény-árnyék és színhatások sokrétűségére irányul. Illetve a tárgyak szabad, gravitációnak engedelmesskedő röppályájára.¹⁴ Nem az a kérdés, hogy léteznek-e zombik, hanem az, hogy ha léteznének, hogyan csillanna meg a nyálás kezükön a lombokon átszűrődő lemenő nap fénye. Manapság a játékok képi világának az értékelésekor ez az elsődleges szempont. A miméziselmélet egy ki nem mondott formában tökéletesen uralkodóvá vált, az egyéb művészi erényekkel szemben, a kritikában.

A valós látvány és világ igényének a vitathatalansága talán legnyilvánvalóbban az RTS-ek¹⁵ fejlődésében mutatkozott meg. Eme játékstílus klasszikusai izometrikus ál 3D-s nézetet használtak.¹⁶ Ennek a nézetnek volt egy vitathatalatlan előnye: a legtökéletesebb rálátást nyújtja a játéktérre. A játékos a lehető legkevesebb energiárfordítással a lehető legtöbb információhoz jut. Ebből mozdultak el a játékfejlesztők, és helyezték át a játéktérrel valódi háromdimenziós térbe, elmozdítva a játék képzeletbeli kameráját a felülnézetből, és a játékos kezébe adva a szabadságot: milyen szögben, milyen magasról szeretne rátekinteni a térképre.¹⁷ A valós három dimenzióknak kétségkívül volt egy hatalmas előnye: korábban ugyanis az egységek nem a tér minden irányában, hanem csak az előre letárolt (általában nyolc) irányba tudtak elindulni, a többi irányba kerülő utakat választottak.¹⁸ A valós 3D-ben ez természetesen nem így van. Cserébe viszont a játékosnak meg kell küzdenie a kamerával is: ami korábban teljesen magától értetődő volt, az itt problematizálódott, és ennek rendkívül gyakran a játékmenet látta a kárát.

A kamera állandó forgatása és helyes szögbe igazítása, hiszen egy domb adott esetben a teljes egységárenált kitakarja, legalábbis átrendezte a korábbi RTS-ek stratégián és taktikán alapuló játékméletét. A történet azért is érdemel külön figyelmet, mert a két-fajta megoldás tökéletes szintézise is létrejött: a TOTAL ANNIHILATION (GT interactive, 1997). A játék izometrikus megjelenítést használt, de az egységek és a térkép valódi 3D-s volt. A játék erőforrásigénye is meglehetősen alacsony volt, és a rögzített kamera-állás miatt az egységek kidolgozása is rendkívül részletes lehetett. (Például a rakéták kilövésének az összes fázisát szemmel lehetett követni, az ágyúkból előtört a füst, vagy a repülőgépek törzsén található géppuskák valós térben célra tartottak tüzeléskor.) Érdekes módon a játékok fejlődése nem követte ezt az utat: inkább a teljes, bejárható 3D-t preferálták a kiadók, hiszen így megnyerhették maguknak a tesztereket és rajtuk keresztül a közönséget.

Ezzel a játékszempléttel helyezkedett nyilvánvalóan szembe a Pendulo Studios, amikor elkészítette a RUNAWAY, A ROAD ADVENTURE (Dinamic Multimedia, 2001) című játékát. Itt a karakterek hangsúlyozottan rajzfilmszerűek voltak, megnyújtott fejekkel, időtlen, humorosnak szánt mozgással. A játék nem lett átütő siker, a kritika fanyalgott, s a folytatás ellenére¹⁹ szép lassan a süllyesztőben végezte.

Hasonló úton indult el Benoit Sokal is, a SYBERIA (Microids, 2002) című programjában. Itt azonban a képi világ alapja nem a rajzfilmek világa, hanem az *art nouveau*. A történet egy ügyvéd utazását meséli el, aki megpróbálja felderíteni rejtélyes ügyfelét, aki Szibériába utazott, hogy megtalálja az utolsó élő mamutokat. A mese négy fejezetre tagolódik: a normandiai kisváros, az északnémet egyetemváros, egy orosz szálloda és egy lakatlan szovjet iparváros. Minden helyszínt más stílusban rajzoltak meg: a normandiai város *art nouveau*-s díszleteit a német város hangsúlyozottan *Jugendstil* környezetet váltja fel, a szovjet iparváros pedig a korai konstruktivista városlátomásokat idézi, kiegészítve a szálló porral, romokkal, szeméttel. A szálloda maga a posztmodern: minden terme más, ironikus idézetekkel a többi pályáról. A játék igen pozitív kritikát kapott, de nem lett kasszasiker. A RUNAWAY és a SYBERIA pénzügyi problémái nagyrészt visszavezethetők arra, hogy játékstílusuk, a logikai kalandjáték nem a legnépszerűbb a piacon, így eleve sokkal kisebb közönségre számíthatnak, mint egy FPS vagy RTS.²⁰ De ez nem teljesen igaz: a BROKEN SWORD: THE SLEEPING DRAGON (THQ, 2003) is kalandjáték, és hatalmas sikere volt a maga idejében. Képi világa viszont tökéletesen illeszkedett a korábban elemzett valóság-hűség-követelményrendszerbe, annak ellenére, hogy egy sorozat harmadik része volt, és az első két rész a rajzfilmes megjelenítés csúcsteljesítményének számít a mai napig.²¹

Egyetlen kivételt kell megemlítenünk itt: a japán képregény- és rajzfilmstílust, a mangát. Természetesen nem célunk e helyt a manga rendkívül szerteágazó történetét és stílusirányzatait bemutatni.²² A japán rajzstílus hihetetlen népszerűsége tett szert az Amerikai Egyesült Államokban és hazánkban is. A mai helyzet tulajdonképpen a XIX. század végi japánimádatához hasonlítható leginkább. (A japán hatást a játékok piacán tovább erősíti, hogy az azt alapjaiban meghatározó játékkonzolok közül a Playstation és a Nintendo is japán székhelyű.)²³ A nagymértékű előretörése ennek a stílusnak párhuzamos volt a populáris kultúra szinte minden területén: a rajzfilmekben, képregényekben, a zenében – a karaoke is japán eredetű –, de egyáltalán nem elhanyagolható hatást fejtett ki a pornóiparban is. A manga stílusú játékokon azonban túllépett a fejlődés. A 2000 környékén általánosan elterjedt hardvereken ugyanis még lehetetlen volt a

valós, filmszerű hatás elérése. A figurák túlzottan szögletesek voltak, a képek elmosdottak, a fény-árnyék hatások jelzésértékűek. Ebben a környezetben viszont a manga stílus letisztult vonalai és igen egyszerű mimikája²⁴ érthetőséget és jól ismert látványt jelentett, és finoman el tudta takarni a program mai szemmel nézve grafikai hiányosságait.²⁵ A manga játékok kora azonban mára véget ért. A mai konfigurációkra pazarlásnak tűnik ilyen egyszerűsítő képi világot programozni. Úgy tűnik, hogy a játékok világában ez egyszeri eset volt: tökéletes kompromisszumot szolgáltatott a valóság és egy ismert vizuális formanyelv között. Mára egészen egyszerűen nincs szükség kompromisszumra. A japán hatás azonban máig érzékelhető, csak éppen nem a formanyelvben, hanem a tartalomban. A végtelen brutalitás és a végsőkéig erőszakos történetek, a rettegés kívánalma a mai napig igen erős, és mai formájukban japánból származnak. Elég csak a két leghíresebb horror-túlélőjátéksorozatot említeni, a *RESIDENT EVIL*-t és a *SILENT HILL*-t. Mindkettő képi világa a mimézis paradigmán alapszik, de történetük és kifacsarodott, látomást idéző szörnyeik jelzik japán kötődésüket.

A képregények formanyelve azonban más gyökerekkel is érezte hatását. A fejlesztők próbálkoztak a nyugati képregénystílus adaptálásával is. Két példát kell kiemelnünk: a *DRAGON'S LAIR 3D*-t (Ubisoft, 2002) és a *XIII*-at (Ubisoft, 2003). Mindkét program megkísérelte a grafikáját a képregények kétdimenziós világához igazítani, több-kevesebb sikerrel. A technika alapja a 3D-s modellek körvonalainak a megerősítése és a kevésbé kontrasztos színelületek homogenizálása volt. Habár mindkét játék szép sikereket ért el, ezt nem feltétlenül érdekes vizuális hatásaiknak köszönheték. A *DRAGON'S LAIR* egy remake,²⁶ elődje pedig az egyik leghíresebb arcade játék, a *XIII*. pedig egy ismert képregény adaptációja volt.

A valós látványhoz igazodás azonban meglehetősen visszás hatásokat is mutathat: a kritikusok ódákat zengtek 2001-ben, amikor az E3-on bemutatták a *DOOM III*-at és benne a valós időben számolt árnyékeffektust. A filmen²⁷ egy imbolygó lámpa mozgásba hozza az árnyékokat. Kétségkívül igen meggyőző, de van egy probléma: mitől imbolyog? A jelenet helyszíne ugyanis egy marsbeli kutatóközpont, és a szoba teljesen üres, nem lökhetette meg semmi sem a lámpát. Erre az oldalára a problémának érdekes módon senki sem figyelt, csakis az árnyékokra.

A valós látványhoz igazodást azonban nem szabad egyetlen stílusként elképzelnünk. Különböző áramlatok vonulnak végig, és felismerhetők a különféle művészettörténetből ismert stílusok. Ezek azonban jellegzetesen nem tisztán és vernaculárisan, hanem a XIX. századi historizmuson átszűrve jelennek meg. Nagyszerű példa erre a *RESIDENT EVIL 4* (Ubisoft, 2006) második pályája. A helyszín egy erdélyi kastély, felismerhetők a jellegzetes erdélyi reneszánsz kapuk (!) és az erődítményszerű bejárat. Az egyik dialógus még datálja is az épületet a XVII. század második felére, tehát eddig történelmileg helyesnek is volna tekinthető, ha a kastély templomtere nem az olasz settecento világát idézné, és a bútorok nem volnának XIV. Lajos-stílusúak. (Zárójelben azért megjegyzendő, hogy a kastélyban minden alak spanyolul beszél, ami így igencsak zavaró.) A kastély képtárában felismerhető Goya-képek lógnak a rémálmok sorozatból.

A jövőben játszódó játékok is stílusirányzatokat követnek: a cyber-punk koszos, füstös világa és a *Star Trek* világ letisztult, egyszerű vonalai teljesen felismerhetők és azonosíthatók. A fejlesztők egy *Star Trek* játékban hihetetlen nagy súlyt helyeznek arra, hogy minden tökéletesen hasonlítson a filmbeli világra. Olyannyira, hogy a *STAR TREK ELITE FORCE II*-ben (Activision, 2003) a teljes űrhajó bejárható, minden kapcsoló funk-

ciója tökéletesen egyezik azzal, amit a rajongók a filmben láthattak. Első látásra furcsa lehet ez a játékkészítők kétarcúsága: a valós történelmet sokkal szabadabban merik kezelni, mint a kitalált világot. Véleményem szerint ez kifejezetten a játékteszterek sajátos műveltségéből és ebből következő elvárásaiból fakad. Ők ugyanis sokkal otthonosabbak a tévéfilmsorozatokban és a mozifilmekben, mint az erdélyi manierizmus stílusképző elemeiben. Akik pedig ismerik ez utóbbit, nagy valószínűséggel nem fognak felháborodott leveleket írni a fejlesztőknek, hogy nem stimmel az asztragal a templomos pályán. A történelem egyetlen szelete képez ez alól kivételt: a XX. század fegyver- és hadtörténete. Például ha egy II. világháborús játék fegyverei nem az utolsó szögig hitelesek, a kiadók súlyos negatív kritikával számolhatnak.²⁸ Egy II. világháborús repülőgép-szimulátorban teljességgel lehetetlen lenne az a hozzáállás, amit a *RESIDENT EVIL* példáján bemutatunk. Nagyszerű példa erre az *IL-2 STURMOVIK* (Ubisoft, 2001), amelyben a készítők már nem csak a képi világ tökéletes hasonlóságára, de a hangokra is rendkívüli figyelmet fordítottak. Minden egyes fegyvernek külön vették fel a hangját, tüzeléskor és becsapódáskor, és a kézikönyvben büszkén idézték fel a tesztesre felkért világháborús veteránok (!) dicsőítő szavait.²⁹

Tehát a teszterek a játék tartalmának vizsgálatakor is a valóságot kérik számon, csak éppen azt a valóságot, melyet ők ismernek. Néha a dolog odáig fajul, hogy a játék készítői teljesen új koncepciót kell hogy készítsenek, mert a különféle termékek között túl sok az ellentmondás. Ezért kellett a 3DO-nak egészen új világot kreálnia: a *MIGHT AND MAGIC* márkanéven ugyanis túl sok program jelent meg, amelyekben a névhasználat nem volt konzekvens: bizonyos várakat máshogy hívtak a különböző programokban. A *HEROES OF MIGHT AND MAGIC IV* (3DO, 2002) viszont egy huszárvágással megoldotta a problémát: a régi világ felrobbant, vége, a lakosok kevéske része meg elmenekült egy szomszéd világba. Itt pedig már jobban figyeltek a részletekre.

Véleményem szerint a PC-s játékipar fejlődésének a megértéséhez nagyban hozzájárul egy történelmi modell: az itáliai reneszánsz festészettörténete. A párhuzam alapja az a hihetetlen hajtóerő, amely arra ingerli az alkotókat, hogy új és új technikákkal egyetlen cél felé haladjanak.³⁰ Az az ablak, melyet Albertiék nyitottak egy másik világra, mára kapuvá szélesedett, és a játékok segítségével ki-be lépkedhetünk rajta. A reneszánsz festészet technikai fejlődése leírható a perspektíva fejlődése alapján. A vonal-, a szín- és a levegőperspektíva segítségével az érett reneszánsz beteljesítette azt a célt, amelynek keresésére indult. A PC-s játékok ugyanezen az úton indultak el: sík felületen megjeleníteni egy teljesen másik világot, kibővítve azt a játékos szabad mozgásának és cselekvésének a lehetőségével. Amint a reneszánszban a vonalperspektíva volt mindennek az alapja, a játékokban ez a lemodellezett poligonális tér. Az itáliai festészetben erre épültek rá a színhatások, ahogy a programokban is a fény-árnyék effektusok. De ebben a paradigmában úgy tűnik, hogy elérhető a kitűzött cél: Leonardo, Raffaello és Michelangelo a kor kritikusainak a szemében elérte a tökéletességet, és a festészet látványosan új utak keresésére indult: egyénieskedő, manierisztikus ábrázolások születtek. Véleményem szerint a számítógépes játékipiac is ezt az utat fogja bejárni. Elérhető az a technikai fejlettség, ahol az emberi szem már nem lesz képes további árnyalatokat megkülönböztetni, a játékosok újdonságigényét ugyanazon a paradigmán belül kielégíteni. Az lesz az a pont, ahol az eddigi látványos párhuzamos fejlődés átéli majd a krízist: a reneszánsz átcsap manierizmusba.

Jegyzetek

1. Habár a művészettörténet atyjaként Winckelmann tartják számon, Vasari hatása legalább olyan nagy volt. Lásd: Marosi Ernő (szerk): *EM-LÉK MÁRVÁNYBÓL VAGY HOMOKKŐBŐL, ÖT ÉVSZÁZAD ÍRÁSAI A MŰVÉSZETTÖRTÉNET TÖRTÉNETÉBŐL*. Corvina, 1976. Előszó, 24.
2. Lásd: Belting, Hans: *A MŰVÉSZETTÖRTÉNET VÉGE, AZ ELSŐ KIADÁS ÚJRAGONDOLT VÁLTOZATA TÍZ ÉV UTÁN*. Atlantisz, 2006. Ford. Teller Katalin.
3. Ingyenes flashjátékok gyűjtőhelyére jó példa a www.armorgames.com, ahol jelenleg több mint ezer különféle játék található. A nagylélegzetű, fizetős flashjátéokra nagyszerű példa: www.dragonfable.com.
4. Lásd: Réz András: *MOZIBUBUS*. Réz és Tsa. Kft. 2006. 7. fejezet.
5. Egyetlen példa: a Valve több mint 40 millió dollárt fektetett bele a *HALF-LIFE 2* című játékukba. http://www.sg.hu/cikkek/34564/half_life_2/1.
6. Hihetetlen, de már a 80-as években létezett ilyen újság, ami a Nintendo játékkonzol játéka-ít szemlézte, és eligazította a vásárlókat. Lásd: <http://www.nintendopower.com>.
7. Ilyen lehet például az irreálisan magas gép-igény: jellegzetes példája a *DELTA FORCE 2*, ahol a maximális grafikai beállítás a kor számítógépe-pek elérhetetlen volt. Lásd: http://www.pcdome.hu/cikk/190/delta_force_2_pc. De ilyen probléma a rengeteg bug (programozási hiba), mely adott esetben lehetetlenné teszi a játékot. Egyetlen kiragadott példa: delphijos hozzászólása a *VAMPYRE STORY* játékhoz: http://hardwired.hu/forum/forum.phtml?area=new_comment&type=reply_wq&idc=984732.
8. Például a 2008-ban megjelent *SPORE* című játékot 1,7 millióan töltötték le a megjelenése óta egyetlen oldalról. Ezzel a legtöbbet letöltött játék lett abban az évben. Tegyük hozzá, hogy ebben a számban nincsenek benne a vásárlások, melyekből csak szeptemberben, tehát a megjelenés utáni első hónapban és csak az Egyesült Államokban 406 000 volt, átlagosan 50 USD-ért. Lásd: <http://www.shacknews.com/tag.x/Spore>, illetve: <http://www.shacknews.com/onearticle.x/55416>.
9. Lásd: Marosi Ernő: i. m. 7.
10. Ilyen volt a Westwood Studios terméke, a *Nox*, mely teljesen követte a Blizzard legendás játéka, a *DIABLO* játékmeneti megoldásait. Vagy ilyen a *Black Hole Entertainment* játéka, az *AR-*
MIES OF EXIGO, mely a *Blizzard WARCRAFT 3*-ának a felépítését másolta.
11. Hihetetlen példák erre a *Blue Byte Software* sikertermékei, a *SETTLERS* sorozat. Jelenleg a VI. részt készítik elő, nem számítva a II. rész *Gold* újrakiadását. Lásd: http://en.wikipedia.org/wiki/The_Settlers.
12. Ez volt a *QUAKE III* hatalmas vonzereje, de mára már közhelynek számít, és szinte minden játékban megtalálható. Lásd: *QUAKE III ARENA*. Id. Software, 1999. Lásd: http://en.wikipedia.org/wiki/Quake_III_Arena.
13. Tehát a játék világában a tárgyak valós árnyékokat vetnek: ha fáklyával világítják meg őket, imbolyognak, és ha változtatják a megvilágítás szögét, megnyúlik az árnyék, illetve megtörik a nem egyenes felületeken. Először megjelent: *DOOM III*. Id. Software, 1994.
14. Ezt egy külön alprogram végzi a *Karma*-engin belül. Legendás debütálása: *UNREAL TOURNAMENT*, 2003, Atari, 2003.
15. *RTS: Real Time Strategy*. Játékműfaj, melyben a játékos felülről tekint a játéktérképre, és valós időben adja ki parancsait az egységeinek, akik azokat azonnal végrehajtják.
16. Említsük csak a leghíresebbet: *STARCRAFT*. Blizzard, 1998. Népszerűségére jellemző, hogy a dél-koreai tv a mai napig közvetíti az ország *STARCRAFT*-bajnokságát.
17. Az első ilyen játékok voltak: *POPULOUS, THE BEGINNING*, EA, 1998 és *HOMEWORLD, Sierra*, 1999, mely utóbbinak a doboza is hirdette technikai újdonságait.
18. Ez kétségkívül nem feltétlenül tett jót a játékmenetnek, hiszen ügyesen manőverezve minden esetben ki lehetett kerülni az ellenséges egységek lövonalát, ami, különösen gépi ellenfelek esetén, meglehetősen frusztráló volt. A probléma nagyszerűen érzékelhető volt az *AGE OF EMPIRES II: AGE OF KINGS*-ben, Microsoft, 1999.
19. *RUNAWAY: THE DREAM OF THE TURTLE*. Dinamic Multimedia, 2007. Továbbá a napokban jelentették be a harmadik részt, lásd: *RUNAWAY: THE TWIST OF FATE*: <http://www.runaway-thegame.com/en/news-25.htm>.
20. *FPS: First Person Shooter*: belső nézetű akciójáték, ahol a játékos a játékbeli avatárja szemszögéből látja a dolgokat, és lép kapcsolatba a környezetével. *RTS*: lásd: 15. j.

21. BROKEN SWORD: THE SHADOW OF THE TEMPLARS. Virgin Interactive, 1996, illetve: BROKEN SWORD II: THE SMOKING MIRROR. Virgin Interactive, 1997.

22. A Kodomo, Sónen, Sódzso, Mahó sodzso, Szeinen, Dzsószei, Hentáj és ezek alváltozatai tulajdonképpen végtelen sok variációt szülnék. Dolgozatomban összefoglaló néven, mangaként említem az összeset.

23. A mai PC-s játékok nagy része megjelenik valamelyik konzolon is. Sőt a fejlesztés technikájánál fogva, lévén a potenciális vásárló konzoljának hardver tulajdonságai pontosan ismeretek a játék fejlesztői számára, a konzolok jelentik a biztos felvevőpiacot.

24. A mangában ugyanis az érzelmeket nem a valós kifejezéshez, hanem egy kidolgozott, könnyen olvasható ikonográfiai renchez igazítják. Például egy cseppecske a homloknál zavart, megvetést, szánakozást jelent. A kitáguló, pu-

villa nélküli szem jellegzetesen ijedséget, félelmet jelez, hangsúlyozottan komikus kontextusban. Egy vibráló vörös vagy fekete kereszt a homlokon vagy a kézen dühöt, agressziót jelöl. A hirtelen hasra vágódás meglepődést.

25. Paradigmatikus példája ennek a vonulatnak: FINAL FANTASY VII. Eidos, 1997.

26. A wikipedia szócikke nagyszerű összefoglalót ad: http://en.wikipedia.org/wiki/Dragon's_Lair.

27. Egy kalózfelvétel megtekinthető a Youtube-on, lásd: <http://www.youtube.com/watch?v=LSFsiJ8f7H4&feature=related>.

28. Többek közt ezért híresült el az AFRIKA KORPS VS DESERT RATS. Digital Reality, 2004.

29. Lásd: <http://www.pcdome.hu/cikk/959/>.

30. A művek ilyenfajta rendszerezését teoretikusan alátámasztotta: Gombrich, E. H.: MŰVÉSZET ÉS FEJLŐDÉS. Corvina, 1987. Ford. Széphelyi F. György.

Miklya Zsolt

ÉLŐBESZÉD A PÉLDÁNYSZARVASOKRÓL

KD „Halotti beszéd”-ére egy napihír kapcsán

„...a Fővárosi Önkormányzat december végén azzal bízta meg a Margit Híd Konzorciumot, hogy bővítse ki, dolgozza át a beruházás 2008 májusában elkészült megvalósíthatósági tanulmányát. Mindezt áfa nélkül tizenkilencmillió forintért. Az indoklás szerint azért kell nyolc példányszarvasban elkészíteni a tanulmányt, mert a Margit híd felújítása menet közben úgynevezett nagyprojektté változott. Ez azt jelenti, hogy a beruházás uniós támogatásához Brüsszel jóváhagyása is szükséges, mégpedig azért, mert a felújítás költsége időközben megemelkedett. Ehhez pályázatot kell készíteni, amelynek kötelező eleme a kibővített tartalmú megvalósíthatósági tanulmány – írja a Magyar Hírlap.”

(MTI, 2010. január 16.)

Látjátok vagy nem, az előbb még megvolt,
de mint ingem mandzsettáján a meggyfolt,
már halványul bennem ez a találó,
menet közben nagyprojektté váló
felújítás
adta tett,
ez (az) összetett
kifejezés.

Nyolc példányszarvas. Okuljatok a glédán.
A szarvas nyolc-, sőt sokszorosítható példány,
mi megvalósíthatósági bizalommal él,
mint nagyprojektben a híd, partok között a szél,
mi összeköti és elválasztja a főt,

e két agylebennyé váló várost, még idő előtt.
Mielőtt szemet hunyna Brüsszel, fordul a szél,
nézd, int a kéz, a kifürkészhetetlen szeszély
példányszarvasát
projektálja át
az időn, a téren, a folyó titkain,
min át- meg átvillan egy-egy kis kabin.

S míg fedélzefényben ül és hallgat, és a könyök
nem moccan, a Duna csak foly, és százezer örök
mécs úszik setéten tova,
hogyan honnan és hova,
azt nem tudhatja, ki pályázatot ír,
legfeljebb ha elfogy keze alól a papír,
a híd, a tér, a hajó, a város, a sziget.
Ahogy duzzad, majd fogy a nagyprojekt,
vörösbor csöppen a fedélzet öntöttvas asztalára,
a tanulmány felett még cigarettafüst és pára,
„Úgy hozzátennék még valamit”, „Hát tegyed”,
„Nyolc példányszarvasat írok, ugye lehet”,
„Hát persze, csak írd, te vagy a hetedik,
a nyolcadik meg, hipp-hopp, eltűnik úgysis.”

Keresheted, hol itt, hol ott, az árnya
kísér csak Távol-Keletre, Afrikába,
szarvasbőgéskor a múltban és jövőben
mindenki bőgött és bőgni fog, csak ő nem,
a nyolcadik
példányszarvas agancsán a fény setét lik,
mely nem teremt több duzzadó projektet,
bár újjáépül a híd, díszítve Budapestet.

Hol volt, hol nem volt, egy tündérmesében,
nyolc példányszarvas született meg éppen.
A nyolc az egy megvalósulni vágyó
híd lelke volt, a semmit intonáló
sóhaj fölött, mi vala és lőn és lészen.
Futok majd, át a hídon, akárcsak régen,
futok, mint kéz alól a példányszarvasok.
Át a hídon. A hídon futok
majd egyszer át egészen.
Nyolcan futunk. Jaj, legyenek már készen.

FIGYELŐ

A „CIGÁNYKÉRDÉS” MAGYARORSZÁGON

Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008*
Osiris, 2009. 362 oldal, 3980 Ft

Ernst Gombrich, a később világhírűvé vált művészettörténész épp befejezte bécsi egyetemi tanulmányait, amikor a nem egészen huszonöt éves fiatalember munka nélkül maradt. 1935-öt írunk. Barátja, Walter Neurath (aki, ahogy Gombrich, nem sokkal később elhagyta Bécsset, és megalapította a brit Thames & Hudson kiadót) azzal az ötlettel állt elő, hogy mi volna, ha Gombrich angolról németre fordítana neki egy gyermekeknek szóló történelemkönyvet. Gombrich elolvasta az opuszt, és azt felelte, „én ennél jobbat tudnék írni”. Neurath hat hetet adott neki, hogy elkészüljön az *EINE KURZE WELTGESCHICHTE FÜR JUNGE LESER*-rel. Gombrich a következő tervet eszelte ki: hogy időben végezzen, minden nap kell egy fejezetet írnia. Délelőtt a családi könyvtárban fellelhető könyveket olvasta el (!), délután könyvtárba ment, esténként írt. A fejezeteket a vasárnapi kirándulásokon olvasta fel későbbi feleségének, Ilse Hellernek, és napra pontosan hat hét után leadta a 350 oldalas kéziratot. A könyvnek azonnal sikere lett, és a recenzensek azt hitték, tapasztalt történelemtanár a szerzője.

Jó ideje gondolom, hogy ez volna, ez kéne legyen a történelem(tan)könyv-írás poézise. Sok-sok előzetesen felhalmozott tudás, aztán valami sodró vagy kikényszerített lendület, elragadtatás, amely e tudást mesévé rakja össze, posztmodern ide, Hayden White oda.

Dupcsik Csaba könyve – természetesen korszerűbb *layout*tal – bizonyos szempontból ilyen: okos, világos, szórakoztató és lendületes. Persze nem gimnazista diákoknak szól elsősorban, mint a Gombriché, hanem inkább egyetemista fiataloknak, általános és középiskolai tanároknak, laikus érdeklődőknek. Ahogy a szerző fogalmaz: „*tankönyvszerű összefoglalását* [kívánja] *nyújtani a*

magyarországi romákról az utolsó egy és egynegyed évszázadban felhalmozott társadalomtudományos ismereteknek” (12.). A történeti időrend szerinti haladás ezeknek az ismereteknek a bemutatásában sokat segíthet az általános és középiskolai történelemtanároknak, hogy a magyarországi cigányság történetét (legalábbis a XV–XVI. századtól kezdődően) a hagyományosan egyszólamú és a hazai kisebbségeket, etnikai és nyelvcsoportokat, vallási közösségeket stb. csak alig említő történelmi tananyagba beágyazza. Beágyazza – és ezt hangsúlyozni szeretném –, hiszen Dupcsik Csaba maga is a magyar társadalomtörténetbe illeszti a romák történetét. Ugyancsak hasznosak, szépen válogatottak az illusztrációk, táblázatok, diagramok, keretes szövegek: látom (látnám) lelki szememmel a történelemtanárt, amint a Sarkad vidékéről származó 1929-es fotográfiáról beszélget diákjaival, mely egy, a gyermekravatalt körülvevő gyászoló családöt ábrázol (122.). Látnék egy társadalomismereti órát, melyen a tanár annak a diagramnak a jelentését bontja ki az osztállyal, amely a hálapénzt fizető romák arányát és az átlagos alkalmanként fizetett paraszolvencia összegét vetíti rá a háziorvosi szinten átél cigányellenesség nagyságára (281.). Vagy akár egy matematikaórát (!) is a 92. oldalon, *EGY KIS MATERLECKE* címen bemutatott példa segítségével, amely a cigány elítéltek két világháború közötti számarányának ellentmondásait taglalja. Különösen szép az a párhuzam is a 111. oldalon, amely egy 1943-as és egy 2001-es etnográfiai leírást vet egybe a csobánkai cigányokról. Ha tanár lennék, akár egy egész éven át taníthatnék csupán a keretes példákat elemezve. De Dupcsik még ennél is több segítséget ad olvasóinak, hiszen maga is töpreng, vívódik, álláspontokat ütköztet (hol a keretes, hol a főszövegben), s az egykori szakmai vitákat is oly elevenen adja vissza, miközben analitikusan szépen szét is szálazza azokat, hogy az ember kedvet kap e viták elvagy újraolvasására – ez a kötet metahistorikus kerete.

A könyvnek paradox módon a másik nagy erénye, hogy szerzője többszörösen is *outsider*:

nem történész, nem roma és nem „cigánykutató”. Ül a könyvtárban, és olvas. S ebben nagyon hasonlít egyik potenciális – persze a műveltebb – olvasóközönség-retegéhez: a történelemtanárokhoz és a laikus érdeklődőkhöz. Nem vész el a levéltári források rengetegében,¹ és nem terheli meg a szövegét a historiográfiai vitákban való érintettség;² de nem kell törekednie arra sem, hogy egy, a történetírásban is mindmáig elnyomott csoport szószólójaként hozza létre a cigányság *grand narrative*-ját;³ mint ahogy nem örölték fel a magyarországi cigányok kutatása közben-kapcsán kibomlott szakmai, politikai, kutatásaitikai stb. viták sem. Iránytűje a józan ész, s amelyek a könyvben állnak, józan ésszel felfogható, belátható, mi több, vitatható összefüggések. Az *outsider*ségből fakadó távlatokat nem lehet elégszer méltatni a mai, egyre romló szakmai és politikai közbeszéd árnyékában.

E távlatok nem jelentik azt, hogy Dupcsik bezárkózott volna az elefántcsonttoronyba, s – hogy a szerző közvetlen hangnemére még tegyek egy lapáttal – onnan „osztaná az ész”. Épp ellenkezőleg: mind a közvetlen hangnem, mind a kötet felütése és az egész kötetet végigkísérő olykor kedves, olykor szemtelen, de mindig személyes kiszólások⁴ a szerzői hozzáállásról kendőzetlenül vallanak. „*Könyvemben azt szeretném bemutatni: a cigányok alapvető szerepet töltenek be a magyarországi nem cigány népesség önismeretében – az ellenségkép szerepét. [...] Túl azon, hogy ez a tükörszerep mélységesen sértő minden tizenhatodik magyar állampolgárra nézve, a többieket is mélységesen demoralizálja. Ez a tükör ugyanis érdemtelenül kedvező színben tünteti fel a nem cigány magyarságot, sőt, fogalmazunk erősebben: a magyar önbecsapás egyik legfontosabb eszköze. Igazi nemzeti önismeretre esélyünk sincs, amíg ezt a tükört el nem vetjük.*” (11., a bevezető első oldala.) Ezt nevezhetjük a kötet metapolitikai missziójának.

*

Dupcsik Csaba könyve azonban szándékait és eredményeit tekintve is távlatosabb, mint a szokványos történelemkönyvek – ezért is tarthat számot arra, hogy az egyik mérvadó hazai irodalmi folyóiratban recenzió szülessen róla. Eddig magam is *outsider*ként méltattam a „tankönyvszerű” művet⁵ – a „ha én tanár lennék...” gondolat kísérlet segítségével. A következőkben, ahogy a szerző is javasolja, „tudásszociológiai és eszmétörténeti elemzésként és kritikaként” olvasom.

A kötet az Osiris kiadó gondozásában jelent meg, s bár a kiadó az eszme- és társadalomtörténeti köteteket nem rendezi nyíltan sorozatba, már a könyv külleméből arra következtethetünk, hogy Dupcsik írása Gyurgyák, Kóvér és Gyáni, Romsics, Valuch és más jeles szerzők kötetei mellé illik majd a könyvespolcunkon – és méltán oda. Egy, az Osiris által teremtett jó gyakorlatról beszélhetünk, amely egy új, mértékadó és mértéktartó „nemzeti” történelem és nemzetről való tudás létrehozásában serénykedik, és e történelemnek elsősorban a mai kort leginkább foglalkoztató utolsó két évszázadát öleli fel. E sorozatot kanonizációs kísérletnek tekintem. E kísérlet – melyet részletesen elemezni itt nem tudok – számos elemében példás: magas színvonalú, a kurrens magyarországi tudományos ismereteket olykor a maguk totalitásban is szintetizáló és problematizáló, mégis általában nagyon olvasmányos könyvek ezek, egyetemisták, oktatók és kutatók napi betevői. Ráadásul, bár a szerzők megközelítései több ponton különböznek egymástól, abban mindenképp osztoznak – és most Trencsényi Balázs szavait idézem –, hogy „*a történetmondás nem magáért való tevékenység, hanem terapeutikus közösségi gyakorlat, s ha nem is mindjárt fájdalomcsillapító, de szerencsés esetben legalább görcsoldó hatású. Aki ilyen értelemben fogja fel a történetíró feladatát, az maga is tisztában van vele, hogy munkája nem pusztán »rekonstrukció«, hanem a szó nemes értelmében »konstrukció«.*”⁶ Öröndetes, mondhatni forradalmi tett, hogy a magyarországi cigányság története az Osiris kánonjában az új nemzeti elbeszélések rangjára kerül.

Ebből a misszióból (amely természetesen valós igényt tölt be a modern nemzeti kánonszerű tárgyalásmód iránt) adódik persze számos probléma, melyet Dupcsik könyve sem tud kikerülni. Ezek megvilágításához egy közeli analógiát hívok segítségül. Az a meglátásom, hogy Dupcsik Csaba leginkább a Gyurgyák János (a kiadó vezetője és egyik szerzője) által kitaposott úton halad, és ezt nemcsak a nagyobb vonalakban, hanem a részletekben is ki lehet tapintani. Ez a hasonlóság, belátom, nem magától értetődő, mondhatni szubtilis, és érvelnem kell egy kicsit mellette. Legelőször az intuíció: a könyvet megpillantva, majd olvasásába kezdve egyre gyakrabban jutott az eszembe Gyurgyáknak A ZSIDÓKÉRDÉS MAGYARORSZÁGON című köteté. Dupcsik könyvének harmadánál járhattam, amikor nyug-

talánítani kezdett a cím: A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYSÁG TÖRTÉNETE. Én most valóban a magyarországi cigányság történetét olvasom? A szerző azt írja a bevezetőjében: „A fent említett kettős törekvést – tehát ismertetni egyrészt a romák történetét, másrészt a romakutatások történetét – nem lehetett volna külön-külön megvalósítani. Az együttes tárgyalás logikáját a cigányok története határozza meg, erre vannak felfűzve a kutatások. Azaz: a szerkezetet a tárgyalt témák kronologikus sorrendje határozza meg, nem pedig e témák feldolgozásának időrendje.” (13. Kiemelés a szerzőtől.) S noha a kronologikus sorrendben rejltörténelmi determinizmust és annak tudásszociológiai következményeit a szerző – szerintem nagyon helyesen – az egyes fejezetekben nem érvényesíti, esztörténelmi elemzés csak a történetiség, a történetmesélés leplebe burkolja, és a XV–XXI. század közötti kronológiára fűzi fel. Nagyon hasonló ez a szerkezet ahhoz, amit Gyurgyák alkalmaz a fent idézett műben. Ő a politikai esztörténetbe sorolja írását, Dupcsik tudásszociológiai és esztörténelmi elemzésként és kritikaként határozza meg vállalkozását. Gyurgyák világosan elkülöníti a TÖRTÉNELMI KERETEK-et (I. fejezet), Dupcsiknál ugyan a történetin csak fokozatosan mosódik át az esztörténelmi megközelítés, és nagyjából az V. fejezettől a (jelenkor)történelmi mozzanatok fokozatosan eltűnnek a szövegből. Gyurgyák II. fejezete a SZELLEMI-POLITIKAI IRÁNYZATOK ÉS A ZSIDÓKÉRDÉS címet viseli, Dupcsiknál a III. fejezettől leginkább a kutatási irányzatok és a cigánykérdés történetéről olvashatunk. A hasonlóság kikapintható. De míg Gyurgyáknak jelentős történelmi anyag áll rendelkezésére a magyarországi zsidóságról, Dupcsiknak alig-alig: erre utal a II. fejezet címe (Egy „TÖRTÉNELEM NÉLKÜLI NÉP” TÖRTÉNETE) vagy a Nagy Páltól kölcsönvett alfejezetcím (A HOL A TÖRTÉNETKUTATÓ MEGÁLL ÉS A FEJÉET VAKARJA...).

A kötet mégis A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYSÁG TÖRTÉNETE címet viseli. Ez szerintem mindvégig zavaró. A cigányok történetéről ugyanis nagyon keveset tudunk meg a könyvből, hiszen Dupcsik nem végzett történelmi kutatásokat, csupán összegezte a meglévő történelmi ismeretek egy részét, melyek azonban így sem állnak össze „a” magyarországi cigányság történetévé. Ennek hangsúlyozom, egyik oka, hogy ezt a történetet még nem írta meg senki. Egy másik oka lehet az is, hogy a szerző szinte kizárólag levéltárosok tollából, jórészt korabeli adminisztrációs intézményi szándékokból keletkező levéltári

forrásokon nyugvó történettudományos publikációkból építi fel e „történetet”. Pedig minden korszaknak van írásba foglalt és nem foglalt más „beszédmódja” is, amely ugyan gyakran elkerüli a történészek figyelmét, azonban épp a romákéhoz hasonlóan nehezen hozzáférhető voltak esetén tágíthatna a horizontot. Ilyen a cigányok ábrázolása a képzőművészetben már a korai reneszánsztól,⁷ de ilyen az irodalom, a köz- és műköltészet⁸ vagy a XIX. század második felétől a sajtó is. Nem állítom, hogy mindebből a magyarországi cigányság történetét létre lehetne hozni, de a képet árnyalni mindenképp.

Feltehetjük azonban azt is, hogy a címhez való ragaszkodás – a szerző által jelzett praktikus okokon túl – tükröz valamiféle történelemszemléletet, esztörténelmi jelentést is. Ahogy a recenzió elején már említettem, a kötet gondolatmenete magába foglal egy „metahistorikus elbeszélést”, jelesül a cigányokkal kapcsolatos előítéletek és a kirekesztés-befogadás hosszú távú társadalomtörténelmi mozzanatait és egy „metapolitikait”, mely kritikával illet bizonyos tudományos eljárásokat, miközben a cigányságról, az asszimilációról, integrációról, elismerésről alkotott korabeli és kortárs elképzeléseket rekonstruálja. Gyurgyák János is hajszálpontosan így járt el a ZSIDÓKÉRDÉS...-ben. Megkockázatom, szerencsésebb lett volna e kötet címét hasonlóképp alakítani: A „cigánykérdés” Magyarországon. Szándékkal tettem ki az idézőjelet, mert úgy sejtem, Dupcsik Csaba ízlésének az idézőjel nélküli megnevezés nem felelne meg. Ha ekként veszem kezembe újra a könyvet, sok minden a helyére kerül, amit korábban problémaként tüntettem fel. Nyugodt szívvel olvashatom – nem mellesleg a szerző szándékainak megfelelően – esztörténelmi töprengésként.

S ha ekként olvasom, ismét Trencsényi Balázs Gyurgyák-kritikáját hívom segítségül: „Szerintem egy igényes esztörténelmi munka értékmérői az alábbiak: a) a fogalmi háló tisztasága és reflektáltsága; b) a politikai, társadalmi kontextusok és a vizsgált szövegek viszonyának problémaérzékeny feltárása; c) a releváns komparatív keret felvázolása (egy adott kultúra sajátos-idioszinkratikus beszédmódjai, illetve a regionális és tágabb ideológiai hagyományok és beszédhelyzetek összehasonlítása); d) egyes gondolatok intellektuális forrásvidékének azonosítása; e) a személy feletti diszkurzív egységek (hagyományok, politikai nyelvek, nyelvezetek stb.) heurisztikusan termékeny megragadása; f) a műfaji sajátosságokra való érzékenység, a kiemelt gondolatok relatív súlyának és

reprezentativitásának felmérése; g) több szerző egymáshoz való viszonyának megfelelő bemutatása; h) a téma szakirodalmára való reflexió, a historiográfiai környezet bemutatása.”⁴⁹ Trencsényi magasra teszi a mércét, de ez – felteszem – nincs Dupcsik ellenére sem. S ahogy a korábbiakban már bemutatottam, a b), d), e), f), g) és h) pontokat tekintve A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYSÁG TÖRTÉNETE jelentős eszmetörténeti értéket képvisel. Az a) és a c) ponttal kapcsolatban van némi bizonytalanság bennem, mert épp ezek a pontok azok, amelyek az Osiris kánonát a maga egészében problematizálják (tiszteltet a kivételnek), s nem csak erre a műre nézve fogalmazhatók meg, most mégis e mű kapcsán kerülnek terítékre.

Lássuk tehát a fogalmi háló tisztaságát és reflektáltságát. A CSABIKÁM, DE UGYE TE NEM A CIGÁNYOKKAL VAGY című fejezetben (a címválasztás itt sem valami szerencsés, tekintettel az elmélet és a módszertan bemutatásának „komolyságára”) a cigányvizsgálatok megközelítéseit egy politikai és egy módszertani dimenzió szerint rendezi a szerző. A politikai dimenzióba három ideáltípus kerül: a devianciaorientált, a leíró és az emancipatórikus megközelítés. A módszertani dimenziót pedig az esszencialista és a strukturalista ideáltípusok alkotják. Minden típusalkotásban megvan az önkényesség szabadsága, ezért nem azt mondom, hogy lehetnek ennél jobb, relevánsabb dimenziók, hanem e két dimenziót lényegében kritika nélkül elfogadom. A politikai dimenzió, ha jól értem, a kutatóknak a cigánysággal kapcsolatos intencióit tipizálja, s ebben az értelemben a devianciaorientált megközelítés a kirekesztés, az emancipatórikus a befogadás/beillesztés politikája. A leíró kategória létezhet ugyan ideáltípusként, és akár lehet „leíró” a zsánere is egy szövegnek, sőt még lehet az is a szerzői intenció, hogy az elsőrendű feladat a tények leírása, azonban Dupcsik nagyon helyesen mutat rá (és helyezi a két másik kategória közé a leíró megközelítést), hogy itt csupán arról van szó, hogy ezek a szövegek a szerzők devianciaorientált vagy emancipatórikus beállítódásait a leírással leplezik. Arról nem is beszélve, hogy minden leírás „mentális képet” hoz létre, amely képnek mindig megvan a maga „politikája”.

Más a helyzet a módszertani dimenzióval. A szerző szerint itt arról van szó, hogy „adott kutató a cigányok tulajdonságait kizárólag vagy túlnyomórészt azok belső (etnikai, kulturális vagy »faji«) tu-

lajdonságaiból és belső viszonyaiból vezeti le, vagy pedig a romák és a többségi társadalmak dinamikus kölcsönhatásából” (21.). Úgy érzem, itt a szakmai pontosság a közérthetőség áldozatává vált. A strukturalista és az esszencialista ideáltípus párba foglalásával több problémám is van. Egrészt ezek nem módszerek, hanem inkább elméletek. Másrészt az ideáltípus, más feltételek érvényesülése mellett, melyeket itt nem talállok, Max Weber szerint olyan konstrukció, mely ellentmondásmentes marad alkotóelemei gyarapódása ellenére is. Azaz, Dupcsik típuspárjánál maradván, ha a strukturalista párja az esszencialista, akkor az esszencialista nem lehet strukturalista és a strukturalista nem lehet esszencialista. Ezzel szemben az a helyzet, hogy az esszencialista és a strukturalista típus logikailag nem zárja ki egymást. Tudásszociológiailag a strukturalista párja a funkcionalista, míg az esszencialista/primordialista párja a konstruktivista/instrumentalista megközelítés volna. A szerző, ha jól értem, strukturalistán a Durkheim-, Radcliffe-Brown-, Malinowski-, Parsons- stb. féle strukturális funkcionalizmust érti, ami azért nagyon félrevezető, mert a Lévi-Strauss, Saussure vagy Foucault nevével fémjelzett strukturalizmusnak (különösen az antropológiai, nyelvészeti, szociolingvisztikai, diszkurzív és performatív kutatási irányokban) éppen a romák kutatásában van jelentős hagyománya. Ugyancsak nagy kár, hogy a leegyszerűsített és logikailag problémás tipológiából a konstruktivista/instrumentalista megközelítésmód (eredetileg az esszencializmus párja) kiesett. Az esszencialista felfogás szerint a cigányság objektív kategória, az egyén lényegi, veleszületett tulajdonsága. A konstruktivista megközelítésmód ezzel szemben a cigányságot állandóan változó dinamikus jelenségként értelmezi, és a „másiktól” való eltérésének társadalmi gyökereit, a különbségek termelését stb. kutatja. Könnyen belátható, hogy mindkét típus támaszkodhat mind strukturalista, mind funkcionalista társadalomelméletekre. A konstruktivista megközelítésmód „kijejtése” a mátrixból már csak azért is sajnálatos, mert a jelenkori szociológia és antropológia túlnyomó többsége így fogja fel a „cigány” kategóriát.

Még szerencse, mondhatná egy kárörvendő olvasó, hogy tipológiáját Dupcsik sem veszi komolyan: „A továbbiakban éppen ezért nem is elsősorban arra törekszem, hogy a magyarországi cigány-

kutatásokat felcímkézsem és besoroljam a tipológiám egyik vagy másik rubrikájába. Inkább ezen fenti ideáltípusokat próbálom meg részletesebben jellemezni, s ennek folyamán egyik vagy másik konkrét kutatás egyik vagy másik elemét, megközelítését, fogalomhasználatát hozom fel példaként, mint olyan megnyilvánulást, amelyet ezen ideáltípus segítségével vélek leginkább értelmezhetőnek.” (22.) De mert nem vagyok kárörvendő, igazán sajnálom, hogy a kifejlesztett tipológia – jobban mondva annak talán kissé bonyolultabb, de átgondoltabb változata – nem vált a „cigánykérdés” történetét taglaló kötet szerkezeti vázává. Hiszen, ahogy Weber írja: „ezeket a tantételeket – mivel elemeik a tapasztalatból származnak, és csupán a gondolkodás tette őket fokozás révén tisztán racionálissá – éppúgy felhasználhatjuk az elemzés heurisztikus, mint az empirikus sokféleség ábrázolásának konstrukciós eszközeként”.¹⁰

Végül essék szó a c) pontról, vagyis a releváns komparatív keret felvázolásáról, azaz egy adott kultúra sajátos-idioszinkratikus beszédmódjairól, illetve a regionális és tágabb ideológiai hagyományok és beszédhelyzetek összevetéséről. Röviden: van-e a kötetnek efféle komparatív kerete, mely a cigánysághoz kapcsolódó eszmék történetét tágabb kontextusba helyezi? A kérdés már csak azért is releváns, mert, hogy tréfásan fogalmazzak, nemcsak az eszmék, de maguk a cigányok sem álltak meg az ország határainál, ahogy a „cigánykutatások” sem álltak meg a néprajz, a kriminalisztika, a történettudomány vagy a szociológia „végeinél”, vagy ahogy a cigányokról nem csak nem cigányok írnak-beszélnék. A hiányérzetem itt és csakis ebből a szempontból volt már-már nyomasztó a kötetet olvasva, majd a 23 oldalas (!) irodalomjegyzéket lapozgatva. Mert egyfelől térdre kényszerít az elolvasott és feldolgozott irodalom: minden csodálatom a szerzőé, hogy ilyen szisztematikusan és mondhatni könyörtelenül végigolvasta a „cigánykérdés” és a „cigánykutatások” irodalmát. Másfelől azonban nyomát sem találok az eszmetörténeti, tudásszociológiai hivatkozásoknak, amelyek a magyarországi cigányok és a cigánykutatások történetét az adott európai és tengerentúli keretekbe illesztenék. Pedig ennek a kilencvenes évek óta lett némi hagyománya Magyarországon is.¹¹ Fokozza a hiányérzetet, hogy a szöveg nem támaszkodik az európai, kelet-európai kontextusra sem, pedig közhely, hogy ahogy a magyarországi cigányság törté-

nete és helyzete, úgy a magyarországi „cigánykérdés” sem egyedülálló régióinkban, mi több, ezer szállal kötődik a szomszédos országok történetéhez, és máig számos regionális sajátosságot mutat.¹² A több száz tételből álló irodalomjegyzékben mindössze két idegen nyelvű hivatkozást találtam. Szintén hiányoltam a nyolcvanas évek dokumentumfilmes hagyományának bemutatását, amely annál is inkább gazdagította volna a kötetet, mert akkoriban részben szociológusok üzték, részben kvázi-szociológiai, társadalomismereti funkciót töltött be a cigányokról szóló beszédben: ki ne emlékezne Gaál István és Sára Sándor CIGÁNYOK-jára, Schiffer Pál CSÉPLŐ GYURI-jára, FEKETE VONAT-ára vagy a Havas Gáborral közösen készített KOVBOJOK-ra? Ahogy a filmek, úgy az antropológiai írások is hiányoznak a kötetből – és ez a hiány nemcsak azért nem természetes, mert igazán éles határvonalat szociológia és antropológia között nem érdemes húzni a magyarországi cigányság kutatásában (nézzük csak meg alaposabban Kemény, Havas vagy Ladányi és Szelényi szociológiai írásait: mennyi apró történeti, antropológiai részletet találunk benne), hanem azért sem, mert a terepkutatás adta közelség talán a romákat is közelebb hozhatta volna az olvasóhoz, vagy, hogy pontosabban fogalmazzak, a romák is magukra találhattak volna e könyv lapjain. Hiszen a nemzeti történeti kánonba emelés egyik tétje ez lehetne, nem?

*

Ernst Gombrich, amikor jó fél század múltán, a kilencvenes évek elején nekiállt, hogy a hat hét alatt írt első és egyetlen német nyelvű könyvét, az EINE KURZE WELTGESCHICHTE FÜR JUNGE LESER-t angolra fordítsa, természetesen nem nyelvi problémákkal küszködött, hiszen minden későbbi tanulmányát angolul írta. Gombrich egyszerűen megrettent attól, hogy a brit historiográfia olyan mértékben van belefeledkezve saját köldöke szemlélésébe, hogy egy kontinentális perspektívájú világtörténelemre ott szerinte biztos nem lesz kereslet. A szeme láttára születő Európai Unióban látott ugyan némi reményt, hogy az majd a brit etnocentrizmust és módszertani sovinizmust csökkenteni fogja, de könyvének angol változatát mégsem tudta elkészíteni. A LITTLE HISTORY OF THE WORLD négy évvel a halála után, 2005-ben jelent meg Caroline Mustill fordításában.

Jegyzetek

1. Hogy e források mennyire ellentmondásosak, arra több hivatkozott Nagy Pál-írás is kitér, de magunk is meggyőződhetünk róla, ha fellapozzuk például a Márfi Attila és dr. Kosztics István által szerkesztett CIGÁNYORS I. és II. kötetet.

2. Ahogy a MAGYARORSZÁG TÁRSADALOMTÖRTÉNETÉ-be Gyáni Gábor által írt 1920 utáni részről néhány kritikusa úgy vélekedik, hogy tankönyvfejezetként csak korlátozottan használható a szerző – számomra egyébként nagyon rokonszenves – historiografikus, eszmetörténeti megközelítésmódja miatt. (Lásd Kövér György-Gyáni Gábor: MAGYARORSZÁG TÁRSADALOMTÖRTÉNETE A REFORMKORTÓL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG. Osiris, 2003.)

3. Ezekről a kísérletekről – érzésem szerint – sajnos nagyon keveset tudunk meg a könyvből: Rostás-Farkas György, Romano Rácz Sándor, Kállai Ernő, Kadét Ernő, Bársony János és Daróczy Ágnes kutatásaira, írásaira csak érintőlegesen utalások találhatók, Jung-haus Tímea, Kóczé Angéla, Oláh József és mások nem szerepelnek az irodalomjegyzékben és a kortárs vitákat, tendenciákat bemutató fejezetekben sem.

4. Az Erdős Kamill munkásságát bemutató részt például így zárja Dupcsik: „*Lehet, hogy csak irigykedek Erdős Kamillra*”, 164. o.; vagy lásd például a Tonhauser Lászlóról szóló keretesben az így kezdődő utolsó két bekezdést: „*A »cigánybűnözés« fogalom használatában természetesen ekkor sem látott problémát...*”, 224. k.

5. A szerző így felel egy interjúban a kötet műfajára vonatkozó kérdésre: „*Inkább úgy mondanám: tankönyvszerű. Úgy gondolom, hogy a hagyományos tankönyvírás ma már problematikussá vált. A hagyományos tankönyvíró ugyanis megkérdőjelezhetetlen tudást közvetít. Manapság azonban szinte mindennel kapcsolatban lehet szakmailag megalapozott – vagy annak tűnő – véleményét találni. Ezért ma már nem elég ismereteket átadni – el is kell magyarázni, hogy honnan szereztem az ismeretemet. Eközben vállalni lehet, sőt vállalni kell bizonyos mértékű elfogultságot is. Ki kell teríteni a kártyákat, bemutatni, hogy milyen vélemények léteznek, majd megmagyarázni, melyikkel értek egyet, és miért. A cigányság történetét is így kell olvasni. Az ilyen elfogultságok vizsgálatával ugyanis rengeteg mindent megtudhatunk – csak éppen nem a romákról, mint inkább a róluk beszélőkről és írókról.*” http://nol.hu/archivum/20091121-onarckep_roma_tukorben.

6. Trencsényi Balázs: MEGTALÁLNI AZ ANGYALOK HANGJÁT – ÉS A RÉSZLETEKBE LAKÓZÓ ÖRDÖGÖKET. 2000, 2002/1. 9–19.; *ibid.* 9.

7. Lásd pl.: Szöllőssy Ágnes: CIGÁNY A KÉPEN. CIGÁNYÁBRÁZOLÁS A XIX–XX. SZÁZADI MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETBEN. *Beszélő*, 2002/7–8.: 72–81.; Szuhay Péter: Az EGZOTIKUS VADEMBERTŐL A HATALOM ÖNNÖN LEGITIMÁLÁSÁIG. A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYOKRÓL KÉSZÍTETT FOTÓK TÍPUSAI. *Beszélő*, 2002/7–8.: 97–106.; Oros-Klementis Marianna: CIGÁNYOK A KÉPZŐMŰVÉSZETBEN A VÁSZON EGYIK ÉS A MÁSIK OLDALÁN. *Barátság*, 15 (2008)/3.: 5716–5723.;

Jung-haus Tímea: MEET YOUR NEIGHBOURS – CONTEMPORARY ROMA ART FROM EUROPE. OSI Publication, Budapest, 2006.

8. Lásd pl. Küllös Imola: A CIGÁNYOK ÁBRÁZOLÁSA A 17–18. SZÁZADI KÉZIRATOS KÖZKÖLTÉSZETBEN. Mikszáth Kiadó, Salgótarján, 1993; Miskolczy Ambrus: MIÉRT ÉPPEEN A CIGÁNYOK? *Holmi*, 2008/2.: 173–292.; Hegedűs Sándor: CIGÁNYÁBRÁZOLÁS A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN. Konsept–H Kiadó, 2004.

9. Trencsényi: i. m.

10. Max Weber: DIE GRENZNUTZENLEHRE UND DAS „PSYCHOPHYSISCHE GRUNDGESETZ”. GESAMMELTE AUFSÄTZE ZUR WISSENSCHAFTSLEHRE. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1988. 396. k. (Csontos László fordítása.)

11. Csak néhány példa: Urs Bitterli: VADAK ÉS „CIVILIZÁLTAK”. AZ EURÓPAI-TENGERENTÚLI ÉRINTKEZÉS SZELLEMI ÉS KULTÚRTÖRTÉNETE. Gondolat, 1982; György Péter: A MÁSIK TESTE. *Café Babel* 20 (1996), 157–168.; Feischmidt Margit (szerk.): MULTIKULTURALIZMUS. Osiris–Láthatatlan Kollégium, 1997; Mathez, Philippe – Froidevaux, Sylvain – Földessy Edina – Szántó Diana: A MÁSIK. ÉVEZREDES HIEDELMEK, VÉGZETES TÉVESZMÉK, KULTURÁLIS SOKSZÍNŰSÉG. ÚTMUTATÓ A KIÁLLÍTÁSHOZ. Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008; N. Kovács Tímea: „A VILÁG HÁZIURA”. In: Fejős Zoltán (szerk.): AZ EGZOTIKUM. Tabula könyvek 9. Budapest – Szeged, Néprajzi Múzeum – SZTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2008: 23–37.; Mátay Mónika: AGYCENTIZÓK A SZÁZADFORDULÓN. *Budapesti Negyed* (2005), 47/48.: 199–236.; Kende Anna – Vajda Róza: RASSZIZMUS A TUDOMÁNYBAN. Napvilág, Budapest, 2008 stb.

12. Vö. pl. Guy, Will (ed.): BETWEEN PAST AND FUTURE. THE ROMA OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE. University of Hertfordshire Press, Hertfordshire, 2001; Crowe, David M.: THE HISTORY OF THE GYPSIES OF EASTERN EUROPE AND RUSSIA. St Martin’s Griffin, New York, 1995; Barany, Zoltan D.: THE EAST EUROPEAN GYPSIES. REGIME CHANGE, MARGINALITY AND ETHNOPOLITICS. Cambridge University Press, Cambridge, 2002; Vermeersch, Peter: ROMANI POLITICAL PARTICIPATION AND RACISM: REFLECTIONS ON RECENT DEVELOPMENTS IN HUNGARY AND SLOVAKIA. *Roma Rights*, 2000/4.: 43–49.; Gheorghie, Nicolae – Thomas Acton: A MULTIKULTURALITÁS PROBLÉMÁI: KISEBBSÉGI, ETNIKAI, NEMZETISÉGI ÉS EMBERRI JOGOK. *Replika*, 1996 (23–24.): 207–218.; Lemon, Alaina: A ROMÁK MEGJELENÍTÉSE ÉS KÉPVISELETE. *Replika*, 1996 (23–24.): 203–206.; Trumpener, Katie: A CIGÁNYOK IDEJE: EGY „TÖRTÉNELEM NÉLKÜLI NÉP” A NYUGAT NARRATÍVÁIBAN. *Replika*, 1996 (23–24.): 219–241.; Mann, Arne B.: RÓMSKY DEJEPIS (ROMA TÖRTÉNELEM). Bratislava, Kalligram, 2000; Magyar-Vincze, Enikő: SOCIAL EXCLUSION AT THE CROSSROADS OF GENDER, ETHNICITY AND CLASS. A VIEW THROUGH ROMAN WOMEN’S REPRODUCTIVE HEALTH / EXCLUDEREA SOCIALĂ LA INTERSECȚIA DINTRE GEN, ETNICITATE ȘI CLASĂ. O PRIVIRE PRIN PRISMA SĂNĂȚII REPRODUCERII LA FEMEILE ROME. Cluj: EFES, 2006; Rat, Cristina: ROMANIAN ROMA, STATE TRANSFERS, AND POVER-

TY. *International Journal of Sociology*, 2005/3.: 85–116.;
Gay y Blasco, Paloma: *CIGÁNY/ROMA DIASZPÓRA. Regio*,
2008/2.: 425–49. stb.

Kovács Éva

„ÚGY TART A MÚLT, KÉT UJJAL, / AKÁR A BÉKÁT”

Balla Zsófia: *A nyár barlangjában*
Kalligram, 2009. 106 oldal, 2000 Ft

A vékony kötetek néha súlyos kötetek. Balla Zsófia új könyve a számadások vagy számvetések kérdéseit teszi föl, könyörtelenül kérdez, önmagától is, másoktól is.

*„Miféle dolgokért haragszunk?
Ki törli zsebkését párnahuzatba?
Miről nem beszélünk? Mi volt,
ami szóra sem érdemes? És ki kutatja,
milyen tükkök emésztik,
milyen dühök áztatják ezt a kort?”*

(SZÁMVETÉS)

Balla Zsófia annyi idősen jött át Magyarországra, amennyi most az én korosztályom: bizony nehéz elképzelni a mindent újrakezdést negyven körül, akár csak annyi hagyománnyal a hátunk mögött, amennyit itt az ember magának gondol, nemhogy az erdélyi kötöttségekkel. Átjött a Cseh Tamás–Bereményi-féle, eleve nosztalgikus városba: „...Budapest!« – énekeltük és sírtunk.” Ma ez már ironikusan, talán elégi-kusan cseng. A felnőttkor két nagyjából egyforma darabja – Az ÉLET KÉT FELE – szembesít, tükröt tart. „Kik vagyunk életünk eleje nélkül itt? / Hogyan és hol tapad meg átültetett sorsunk? / Nem vesztettünk csóvát? Elhagytunk valamit?” – kérdi a Tamás Gáspár Miklósnak ajánlott versben.

Mintha ebben a kötetben nemcsak az élet, hanem minden fogalom két féltre, két pólusra esne, az ellentétével együtt lenne érvényes, ahhoz feszülne ki. Van és volt: a jelen és a múlt; van és nincs: a gyász. Az élmény és az emlék. De az emlékezés mögött, a humor felszabadító felhangjával ott a felejtés is. Aztán a barátság és fájdalmas visszavonódása, a hűség és az árulás. És a szeretetben is: az idegenség.

*„Mindenki idegent szeret.
Egy másikat. Nem azt, akit.
Csak tapogat a vakszerellem fénye,
világtalanul alakít.”*

(BARÁTI BESZÉD)

Másutt ellentétes dolgok vetülnek egymásra: az életbe belefáradt, halálra kész, áldozatra már nem hajlandó ember – megszületik. És milyen felütéssel indul a vers, A GYERMEK SZÜLETÉSE:

*„Senkit se szeretek már annyira,
hogy tanácsot adjak neki,
nem akarom megóvni, felkészíteni,
nem megkímélni.”*

Vagy lehet, hogy mindez az ellentét csak egyetlen fogalom számos megközelítése? A kötet kulcsszava az idő. Időt: kéri vagy követeli a kötet élére emelt vers címe; metaforája az ígéretekkel elfutó vonat, egyszerre vagyunk jelen egy szobában és valami félően ismerős, halálba tartó vonaton vagy talán (jungji) álomban.

*„Halomba telnek-hullnak a napok.
Búcsúzó előtt a sok elfutott ígéret,
megtömtött vonatablakok.
A cél kiszáll kézen-közön, vasalók, tálak gőzein.
Túlra tartva lebeg a cél,
akár füstbe ment bőr, a csont, a haj.
Feszül a mell, duzzad a fogkrém a körtéfényben.
A tükrök megfeszülnek, jazz-szín feketében.
Valamit súg a párna, a nyakszirt csillogva törtet.
Kigyúl-kihuny a lámpa, sárga permetet hint az
útra, fakó fényt fúj a szemközi ablak.
Behűzött karmok, redőnyök lógnak ki a tengerre.
Zsalugáterek, vitorlák fehér lengése lángol.
A telihold oldalából vasat fakaszt az álom.”*

A felszólító címről nem tudni, haladékidőt kér vagy értelmes szabadidőt. „Középre igazítom a tettek időközét.” Jól megjegyezhető, tömör sor, későbbi továbbgondolásra. Ez a minden tevékenységtől egyforma távol eső, öntörvényű idő – ha mondhatom így – a könyv tere.

Az idő jelenik meg a szigorúan szerkesztett ciklusokban. Hiszen semmi más nincs, mint idő, semmi más nincs, mint idő nincs. Ősz-idő és tél-idő. Ráhangolódni FÖLDI CSENDESSÉG-re, nézni a CSUPASZ FÁK erotikus képét: „öreg szépség, kialvó meztelenség”; a fatörzs, a madárfészek. A lát-

ható alatt máskor ott a metafizikus (mint József Attilánál, Pilinszkyénél):

*„Aztán úgy, mint az indulat, folt ösztönök,
a tél zúzódik, török,
nem szabdalja belátás:
ágaskodik, kiló a jégsüket csillagig.
Mindent lever, töröl, tarol,
fényt ránt elő,
megtorol minden szárnyat, szénaboglyát,
felhőre gyújt, ködöt sodor.
Beleromlik a nyárba.”*

(KARÁCSONY VÁROSA)

A test is az időben változik. Van, amikor har-
sány-groteszk nézetben: ilyen A SZÉP FEGYVERKO-
VÁCSNÉ SÓHAJA, az emlékezetes részletekben bő-
velkedő villoni ballada – Balla Zsófia újabb köl-
tészeteinek egyik fontos eleme –, a veszendő
férfiszépségről.

*„Pedig sikálni hogy szerettem!
Szórén-szálán, him hajlatán
siklott kezem, amíg mi ketten
sikamlós ürbe, mint a szappan,
kilóttünk fürdők padlatán.
Csillag rebtent a férfihabban.
Bozót karunk ma sósperec:
vénség rágja, akít szeretsz.”*

De ott van ellenpontként, kiszolgáltatott-
hetetlen nézetben az alvó társat figyelő, meg-
rendítő szerelmes vers is:

*„Ki fekszik itt, időnket megkerülve?
Kie a titkos alvás, a néma kék jelenlét?
Nem ránk figyel. Céljában vesztegel.
Most még szabad, éppen megérkezett.
Foglya annak, ahogy majd távozik:
hogy lenne a biztos vég szabadság? E férfi
most még senkihez, senkinek sem tartozik.
[...]
Ki itt hever szobámban, célba ért.
Elárulja Uram, testével bekeríti
néped, a véres zúzalék képes történetét.
Még saját titka van. Még meggondolhatod:
e gyanútlan alvó sosem volt birtokod.*

*Ami tiéd! csak ki tiéd, Uram,
üdvösségre nekünk csupán azt adhatod.”*

(AKI TIÉD, CSAK AZT)

Az üresen telő idő külön idővetület, és „*Csak
nemlét s veszteség segít fölismerésben*” (AZ IDŐHÚZÁS
BALLADÁJA). Idő az anyaga az emlékeknek és idő
a felejtésnek is – AZ ESZEMVESZTÉS BALLADÁJA derű-
sen kétségbeesett:

*„Herceg!
Ha tudnám, mit felejték el – édeskevés
okom volna panasza, már megbocsáss.
Eszed, ügyed elfogy, akár haragszol,
akár derülsz: előnt az idült nevetés.”*

A jelzőben mellesleg az elhalványult etimo-
lógia világosodik meg: az „*idült*” (akárcsak az
idéltlen) az *idő* származéka.

A kötet címadó verse, A NYÁR BARLANGJA külön
világ, egymás mellé rendelt, víziószerű képei
egyidejűek, időn kívüliek, valószerűtlen hely-
zetben játszódódnak, és éppen ezért (vagyis várat-
lansága révén) nagyon erős felütéssel indul ez
a vers is: „*Mire a nyár mélyéből előkerült, / beleakadt
egy rókába a lába. / A vidék égett, senyvedt, mint a
pálma.*” Tovább kell olvasni, hogy a realitásban
fogódzkodót találjunk: „*Rókák óvakodnak a tűz-
höz. / Hamis szelídség szemük, ez a két / veszett piros
üveg. / A kutya, mint a szőnyeg, meg se moccan.*” Ez
a hangulati háttere a barátság allegorikus teme-
tésének, enigmatikus meggyászolásának. Erő-
sen kimondott ítéletek és megszenvedett rész-
letek adják a vers feszültségét. „*Amnyi beszéd alatt
/ a sorvadó napokban nem akadt / számomra semmi
mondat.*” „*Az élet úgy szűnik, akár a fájdalom – / az
ember hozzá alakoskodik / egy kevés távlatot.*” A rend-
kívül személyes hang érvényes indulata húzza
át az olvasót Balla Zsófia talán egyik leginkább
magába záruló versén.

Az időben futnak előre a vágyak is: a gyer-
mektől kölcsönzött nyitottsággal az Angyalnak
vagy Mikulásnak írt KÉSEI LISTA álmokat, várat-
lan, jó meglepetéseket, a FELNÖTTEK MIKULÁSA
méltó öregséget kíván, szűk szavakban, ponto-
san:

*„Most is várakozunk, talán nem is
tudjuk, mire. Irgalmas ébredésre.
Ne essünk messze. Nehezére másnak.”*

Ám az időben nincs értelme a halálnak. Mások
életének és a miénknek van kisebb vagy nagyobb
metszete; a haláluk ránk nézve „*életfogytiglami*”
(BARÁTI BESZÉD). Emléknek, embereknek, a világ-

nak az életben maradó „a túlvilága” (MEGÉRKEZÉS, ELUTAZÁS). A kötet utolsó verse gyászvers.

ANYÁM, AZ ANGYAL

*Anyám egy angyal korpa szárnya,
egy törött borda vitorlája,
verdes az ész lékelt hajóján,
evickél tenger napjain.*

*Úgy félek én az angyaloktól,
bolond leszek vad nagyságuktól –
kegyetlen arcuk, szárnyuk karma
ismeretlen céljukba varrva
fölköttem. Futok, mint a sín.*

*Anyám az angyal fenn a függönyön
csüng és reszket, két szárnya már csukott.
Olyan kicsi, kezében felbukott.
Amíg nincs, örökké szeretni fog.*

Az utolsó sor a halál és az idő paradoxonára világít rá. Hiszen nincs olyan, hogy „amíg nincs”, mert a nincs: végtelen, de mégis csak addig nincs, amíg a gyereke él, és addig már „mindig nincs”, „örökké” – ilyen értelemben, ebben a korlátozott intervallumban, a gyászolóban megjelenő túlvilágon viszont azt a kisebb paradoxont is teljesítheti, hogy „szeretni fog”. A kettős paradoxon kioltja egymást, és ott marad a sziklaszilárd bizonyosság.

Balla Zsófia új könyve méltán tartozik a magyar költészet számadásainak-számvetéseinek magas vonulatába, nemhiába vizsgál öntörvényű idejében a halál, a veszteség súlyához mért kérdéseket. Minden szempontból ellentétek feszítik ki: szigorúan szerkesztett kötet, de a versek gyakran nyitottak, a logikus rend, sőt érvelés mellett megfér a kifelé tartó asszociáció (diszszociáció). A versek szövete sűrű, evidenciaszerűen megragadhat a versmemóriában, mégis marad bennük felfedeznivaló későbbi olvasásra is. Az egzisztenciális témák környezetében a humor is féktelenebb, mélyebb; az emelkedett hang pedig tiszta – ilyen versekhez szeret az ember vissza-visszatérni.

Mesterházi Mónika

NEM GYEREKNEK VALÓ VIDÉK

*Cormac McCarthy: Az út
Fordította Toth Benedek
Magvető, 2010. 288 oldal, 2990 Ft*

„Az Egyesült Államok története a jövőben gyökerezik.” Jean Baudrillard-nak ez a – kissé talán bombasztikusan megfogalmazott – gondolata némi fényt vethet e „nem vénnek való vidék” (az idézet William Butler Yeats SAILING TO BYZANTIUM című versének első sorából származik) bizonyos sajátosságaira. E történet nem azért gyökerezik a jövőben, mintha múltja rommezővé vált volna – ez inkább Európára jellemző –, hanem azért, mert lényegileg nincs elmesélhető története. Amerika saját múlthiányát – amely persze régi közhely, és amelyet csak erős megszorításokkal tekinthetünk valódi hiánynak – a XX. századra üzemi méreteket öltő mítoszgyártással igyekszik kompenzálni. Ott van például a Barbie baba, amely nem pusztán közönséges játék, hanem rögtön egy egész, a sikerült életre vonatkozó kódolt narratíva megtestesítője is. Ám a leglátványosabb mítoszok kétségtelenül a filmek, amelyek előre és mostanában egyre gyakrabban visszafelé is vég nélkül bővíthetők, nem is beszélve az oldalirányú expanzióról, amelynek során az eredetileg mozivászonra készült alakok kellő siker esetén például fröccsöntött műanyag formára is szert tehetnek. Ezáltal a filmgyár nem csak a szuperlatívusz értelmében válik a gyárak gyárává, hanem abban az értelemben is, hogy folyamatosan újabb gyárakat teremt.

A mitológiáinség és kompenzációs szükséglet alaptapasztalata az irodalomban is felbukkan. Faulkner alapélménye: itt állunk az Ország közepén, széttárjuk a karunkat, és nem tudjuk, mitévők legyünk. Egy sajátos térélményről van szó: az üresség nem meghódításra váró lehetőségként nyílik meg, hanem embertelen vákuumként nehezedik ránk. Miénk a világ, és mégis tehetetlenek vagyunk. Az időbe múlt nélkül vettettünk be, a térrel pedig nem bírunk el. Az oroszok végeláthatatlan, hófútt mezőivel Amerika részéről a középdeli államok sivatagai állnak szemben. Mivel az Európából hozott történetek ezen a vidéken nem igazán tudtak gyökeret eresztetni, ezért a vidéknek magának kel-

lett történeté válnia; így válhatott maga a táj oly gyakori irodalmi szereplővé, jellemzően McCarthy-nál is.

Az amerikai irodalom jelentős hányada a mitológiai éhség és túlevés eme dialektikájának feszültségéből meríti kifejezőerejét. McCarthy talán főműnek tekinthető alkotásában, a XIX. század derekán játszódó *VÉRES DÉLKÖRÖK*-ben oly módon igyekszik szembenézni a Vadnyugat történelmi léptékben mérve frissnek tekinthető toposzával, hogy azt minden részletében destruálja, és a céltalan erőszak véres karneváljaként leplezi le. Több ez, mint a kolonizációs ész baloldali kritikája; valójában olyan gesztusról van szó, amely az eltörölt mítoszok helyébe újat állít. Amíg ugyanis radikálisan lerombolni igyekszik bizonyos, a Vadnyugathoz hagyományosan kapcsolódó hősi erényeket, és eközben semmilyen pozitív kijárót nem mutat, pokolbéli világot fest le, addig éppen ezzel teremt meg egy olyan új mitológia körvonalait, amelynek helyszíne ugyan Amerika, ámde főszereplője egy kétségkívül mitikus lény: az időtlen emberi Gonoszság. Ezt a témát számtalan környezetben lehet működtetni: az 1980-ban játszódó *NEM VÉNNEK VALÓ VIDÉK* seriffje tehetetlenül figyel a bűncselekményeket. Akárcsak Minerva baglya, mindig késve érkezik a helyszínre, és melankolikusan veszi tudomásul, hogy *ez a vidék* bizony mindig ilyen volt, és soha nem is lesz már másfajta. Ez a könyv is a western valamilyen sajátos utóélete, ám a benne felbukkanó Gonosz nem egyszerűen a többi szereplő létét, hanem magának a műfajnak az érvényességét is kérdéssé teszi. Valamiféle szuper- vagy metawestern jön létre, ahol az íratlan szabályok érvényüket veszítették, ámde bizonyos formai-tartalmi keretek még megvannak. Így a demitologizálás, a népi folklórban fellelhető mesék fenségének visszavonása nagyon erős – és számtalan apró részlet látán joggal mondhatjuk, hogy a szerző részéről teljesen tudatos – mitizálási törekvésekkel is összekapcsolódik.

McCarthy legújabb regénye, *Az út*, szintén ehhez a (de)mitizáló problematikához kapcsolódik, és ha jelentőségében és erejében el is marad a másik két említett könyv mellett, az időtlen tematika legújabb felvetésének körülményei mégis alkalmat adnak arra, hogy eltöprengjünk annak sajátosságain. Ez a regény ugyanis, mintha csak közvetlenül Baudrillard szavait kö-

vetné, a közeli jövőben játszódik. Ezáltal a korábbi könyvekben működtetett riasztó mechanizmusokat, az emberi lét mélyén lappangó irracionális Rossz *horror fascinosum et tremendum*át ezúttal egy közvetlenül apokaliptikus környezetben is próbára lehet tenni. A rövid könyv ugyanis egy, a civilizációt jórészt elpusztító esemény után néhány évvel játszódik. Nem derül ki, hogy mi történt: természeti katasztrófa vagy netán az atommaghasadás istenei mértek bibliai csapást a tévelygő emberiségre. Mindenesetre mindent hamu borít, az erdők sok helyütt leégtek, az út mentén az egykor folyékony hűvült betonba olvadt embereket és autókat látunk. Éhező túlélők vonszolják rongyokba bugyolált testüket ismeretlen célok felé. Egy férfi és a fia megy az úton abban a reményben, hogy találkozzon a „jókkal”, akikkel feltehetően elkezdhetik az egykor oly dicső nyugati kultúra újjáépítését. A jókról való beszéd didaktikus jellege kettős funkciót lát el: egyrészt az apa ilyen – „*mi vagyunk a jók*”, „*mi vesszük a tüzet*” stb. –, kissé együgyűnek ható szavakkal igyekszik megnyugtatni a fiát, másrészt az olvasó számára is világgossá teszi – ha nem volna eleve egyértelmű –, hogy kiért is kell szorítania.

A regény lényegében egyetlen mozaik, az út különböző alkalmi megállóhelyei – üres házak, félholtakat rejtő pincék, fagyos erdők – egyetlen pokolbéli tabló részleteit alkotják. Az elkeserítő látomás monokróm képeinek pergését a nem várt élelem megtalálása és elfogyasztása, illetve a másokkal való ritka találkozások tagolják. Mivel nincstelenségében és nyomorában a többség gondolkodás nélkül megölne akárkit, hogy elvegye azt a keveset, amivel a másik rendelkezik (szereplőink egy bevásárlókocsiban tolják maguk előtt lehangoló háztartásukat), ezért ezeket a találkozásokat a Hobbes által vizionált természeti állapotnak megfelelően majdnem kivétel nélkül a nyílt konfliktus jellemzi. Ezt a képet nem igazán árnyalja, hogy bizonyos társadalmi szerződések láthatóan már megkötöttek, ugyanis találkoznak kisebb-nagyobb csoportokkal, akik együttes erővel vadásznak a többiekre. Az út végén felerősödnek a bibliai allúziók, gyakoribbá válik Isten emlegetése, és az apa is öszövétségi szakállt növeszt. Ámde az ekkor kidomborodó mózesi alkata sem teszi alkalmassá arra, hogy szétválassa a tengert, ahová végül elérkeztek. Az út így a sem-

mibe torkollik. Persze nem tudni, mi van a másik kontinensen: „*Talán egy apuka meg a kislia talán ők is a parton üldögélnek*” (216.) – hangzik el, miközben a szent család maradéka – az anya, ahogyan az apa lázálomszerű visszaemlékezéséből megtudjuk, korábban öngyilkos lett – egy Teneriféről származó hajóroncs közelében lógatja a lábát.

Az apa, Mózes sorsában osztozva, elhozhatta ugyan idáig a fiát, ám ő maga már nem léphet át vele a könyv utolsó lapjain felsejlő másik, szabadabb világba. Betegsége végleg elhatalmasodik rajta, és a parton kileheli a lelkét. Ezt követően három nappal (!) később, akár egy angyal, feltűnik egy férfi, aki magához veszi a fiút, és befogadni készül a régi eszményhez kétségtelesen közelebb álló családjába, amely rajta kívül egy feleséget és két gyermeket is számlál. Bár a világ megváltásáról, közeli, megművelhető földekről, épülőben lévő közösségről nincs szó, ámde a lezárás mégis csodaszerű és egyértelműen pozitív; a végig hősiessen és önzetlenül viselkedő apa saját áldozata révén biztosította magának a jövőnek a létét. „[F]elnézett és látta ahogy a fiú az úton áll és visszanéz rá a felfoghatatlan jövőből és úgy ragyog a komor pusztaságban mint valami szentély.” (273.) A fiú nem egyszerűen a saját fia, hanem a Fiú, aki az utolsó pillanatokban apró csodát is tesz: „*a fiú letérdelt mellette egy pohár vízzel amit isten tudja hol szerzett*” (276.). A messianisztikus motívummal már a könyv legelején is találkozunk: „*Azt mondta: Ha a fiú nem Isten igéje akkor Isten sosem szólalt meg.*” (7.)

Az ilyen és ehhez hasonló utalások kissé túl direkt módon végzik el azt a mitologizálási munkát, amelyről fentebb volt szó. A könyv állapotszerűsége továbbá azt is egyértelművé teszi, valójában édes mindegy, hogy a közeli jövőben vagy a kőkorszakban járunk-e. „*Nincsen olyan próféta a föld hosszú krónikájában kinek ne adóznának tisztelettel ezen a napon. Bármily formában fogalmazták meg mondandójukat, nem tévedtek.*” (277.) Minden prófétának igaza volt, lévén ugyanarról beszéltek: nem eljövendő tragédiákról, hanem magáról az időtlen létről, amelynek a világvégi kerettörténet éppen az időn kívüli jellegét hivatott kidomborítani.

A posztapokaliptikus táj eleve Amerika kedvelt mitológiai otthonaként lepleződik le; a tengepart elérése és a nyomban ezt követő kiábrándulás A MAJMKOK BOLYGÓJA emlékezetes záróképét

idézi,¹ amelyben szintén a part a végső csalódás helyszíne, és a civilizáció minden nyomát eltörölő hullámok időtlen zúgása az utolsó, amit halunk. Ámde a *posztapokalipszis* valójában látszat. Inkább van szó valamiféle – az időtlen tenger túloldaláról tekintve valamelyest idegennek tetsző – kollektív amerikai őselményről, arról, hogy nincstelen emberek igyekeznek fennmaradni, és, ha jól mennek a dolgok, közös erővel élhető országot teremteni maguknak. A civilizáció halálának pillanata Noé története óta minden ilyen szituációban egybeesik a civilizáció küszöbönálló restaurációjának pillanatával, és ez itt sincs másképp.² Persze a könyv nem sok fogódzót nyújt ahhoz, hogy reális szociális viszonyok allegóriájaként értelmezzük, és ez meglehetősen abszurdá és iskolássá is tenné.³ Didaxisból azonban így is jut elegendő. Ugyanis az itt talán aránytalanul jelen lévő ószövevényi segédnarratíva ezúttal nem arra volt jó, hogy – mint a VÉRES DÉLKÖRÖK vagy a NEM VÉNNEK VALÓ VIDÉK bibliai allúzióiban – a felvetett problémáknak időtlen kontextust és érvényességet teremtsen, hanem arra, hogy a kissé zavarba ejtő happy enddel mindezeket rövidere zárja. Az említett könyvek a Gonosz felejthetetlen leírásait nyújtják. Nem a rossz banalitásáról, hanem a valóban felfoghatatlan, meghaladhatatlan és legyőzhetetlen Gonoszról szólnak, vagyis egy archaikus témát ábrázolnak a mindenkori modern térben. Ezzel szemben Az Úr, habár itt is feltűnik egy-egy levágott fejű és nyársra húzott csecsemő, a végkifejletet tekintve tündérmese marad.

„*Hallom Amerika dalát...*” – hangzik az ismert Walt Whitman-vers első sora (Szabó Lőrinc fordításában). McCarthynak kiváló érzéke van arra, hogy kihallja e dalból annak komorabb szóla-

¹ Ez csak a régebbi, klasszikusnak számító film (1968, r. Franklin J. Schaffner) megoldása, és mind az eredeti könyv (1963, Pierre Boule), mind az új film (2001, r. Tim Burton) máshogy végződik.

² Jó példa erre a 2012 című film, amelyben csak azért kell végignéznünk a szárazföldek és az emberiség elszüllyedését, hogy aztán a bárkán lévő maroknyi túlélővel együtt annál boldogabban tekintsünk a továbbra is szépnek ígérkező jövő felé.

³ Mintha például az ÖRDÖGÜZŐ című filmet a pubertással szembeni szülői tehetetlenség allegóriájaként értelmeznénk. Hozzáteszem, hogy ilyen értelmezések léteznek.

mait is. Az ÚT azonban a mítoszok eltörlésének és részleges újraírásának *kreatív* gyakorlata helyett a boldogjövőben való bizalom olyan ősrégi és elnyűtt toposzához nyúl vissza, amelyben néhez újdonságot felfedezni. A „jókról” való beszéd morális jelentőséggel ruház fel egy olyan helyzetet, amely pedig éppen abból nyerhetné újszerűségét, hogy szétfeszíti a morál kategóriáit. Amíg elsősorban a VÉRES DÉLKÖRÖK-nek rendkívüli tematikus és esztétikai egységet kölcsönözött a homogén iszonyat, addig AZ ÚT-ban nem csak a vándorlás szörnyűségei teszik kétségessé a későbbi megmenekülést, hanem bizony az is utólag visszairja és valamelyest gyengíti a könyv gerincét alkotó rémségeket. A végkifejletnek ráadásul történelemfilozófiailag is véres a torka: ha a civilizáció oda jutott, hogy felszámolta önmagát, akkor alighanem újbóli felépítése is csak ide juthat. Akkor meg minek örülünk?

A könyv mindezzel együtt is olvasmányos, nyelvi ereje és eredeti hangulata révén méltán számíthat azok érdeklődésére, akik kedvelték a szerző eddigi műveit. A fordító Totth Benedek McCarthy korábbi magyar fordítója, Bart István nyomdokaiban járva jól adja vissza az eredeti szöveg időtlen hőmpölygését. A vesszőhasználat mellőzése, noha az eredetit követi, a magyarban bátor döntésként értékelhető, és miközben – talán meglepő módon – szinte sehol nem okoz értelmezési nehézségeket, jól működő paraktikus struktúrát kölcsönöz a szövegnek. A leírások majdnem mindenütt jó arányban vannak a néha felbukkanó, egyszerre szubjektív és ugyanakkor anonim tartalmakra utaló mondatokkal: „*A hegyesorosok mélyén ahol ők [pisztrángok – B. I.] éltek minden ősibb volt az embernél és minden a rejtelemről duruzsolt.*” (286.) Az utóbbi idézet, mint ahogyan az egész utolsó bekezdés, olvasható az ökológiai tudat csendes meditációjaként is.

A korábbi könyvekben látottaktól eltérő és azokhoz ugyanakkor nagyon is hasonló, dög-szagot árasztó környezet továbbra is mindenkinek kedvére való lesz, aki a világ pusztulását maga is csak esztétikai élményként képes elképzelni. Egyedül az volna sajnálatos, ha McCarthy a nagybetűs Gonosz korábbi és kimeríthetetlen problematikáját végleg feloldaná a „végül győznek a jók” juharszirupjában. Mivel azonban a hírek szerint új könyvön dolgozik, még elkerülheti ez a csalódást keltő sors.

Bartók Imre

AZ ÁLLATOK NYELVE

Otto Weininger: *Notesz – Levelek egy barátához*
Fordította Hernádi Miklós
Qadmon Kiadó, 2009. 128 oldal, 2800 Ft

A múlt század hajnalának egyik vitathatatlan bestsellere Otto Weininger NEM ÉS JELLEM (1903) című vaskos filozófiai kötete, mely tizenkét kiadást ért meg a megjelenését követő hét évben, négyet egyedül 1904-ben. Természetesen a kiadói adatok ekkora időtávlatból obskúrus számismisztikának is tűnhetnek, az azonban művelődéstörténeti tény, hogy a bécsi szerző kötete kulturális mémként fertőzte meg az Osztrák–Magyar Monarchia szellemi higiéniaját. A huszonhárom éves korában öngyilkosságot elkövető Weininger rövid idő alatt hisztérikus lelkesedést és gyűlöletet kiváltó kultuszszervővé változott. A felfokozott figyelem a kulturális élet egészét jellemezte, Weininger „téma” volt a csúcsértelmisségiek (Karl Kraus, August Strindberg, Sigmund Freud) rangos páholyában és a polgári háztartások mindennapjaiban egyaránt. A bécsi vírus azonnal beférkőzött Magyarországra is, és hasonlóan átfogó hatást gyakorolt a műveltségi diskurzusra. Talán nem is a *Nyugatban* közölt kritikák, illetve a korszak európeér irányultságú szakembereinek érdeklődése jellemzi legjobban ezt az élénk recepciót, hanem Kassák Lajos emlékező sorai az EGY EMBER ÉLETÉ-ből, melyek amellet tanúskodnak, hogy a tízes évek Magyarországon egy kulturális ambíciókkal megáldott fiatalnak (jőjjön „bárhonnan”, legyen polgár vagy munkás stb.) egyszerűen szembe-sülni kellett – Nietzsche mellett – Weininger írásaival is.

Ebből az érdeklődésből mára nem sok maradt. Weininger periferiális figuraként rögzült a köztudatban, mint a radikális antifeminizmus és a „zsidó öngyűlölet” (Theodor Lessing) karikatúrisztikus alakja. Könyve – ha egyáltalán említést nyer is a különböző szaktudományos áttekintésekben – a *fin de siècle* vadhajtasáknak kerül bemutatásra, melyet csupán a korszak patinája tart egyben. Természetesen léteznek kiváló forrásmunkák és innovatív aspektusokat alkalmazó tanulmányok, de ezek inkább szórványos teljesítmények. Hasonló amnézia jellemzi a magyarországi recepciót is. Talán ennek köszönhető, hogy Weininger alakjának legem-

lékezetesebb (újra)felbukkanása nem is valamilyen tudományos munkához köthető, hanem Enyedi Ildikó *AZ ÉN XX. SZÁZADOM* című filmjéhez. A Qadmon Kiadó és Hernádi Miklós jóvoltából nemrég megjelent a *NOTESZ – LEVELEK EGY BARÁTHOZ* című szövegcsokor. Ez a publikáció fontos állomást jelent(het) Weininger kortárs újraolvasásában, de mivel posztumusz töredékekről és magánlevelekről van szó, a kötet vizsgálata előtt érdemes – a már előbb említett amnéziára tekintettel – hosszabb kitérőt tenni, hogy fény derüljön az életmű belső összefüggéseire.

Weininger Magyarországról elszármazott zsidó családban született, a bécsi egyetemen filozófiát és pszichológiát tanult. Elhíresült munkája valójában az *EROS UND PSYCHE* címet viselő doktori értekezésének átdolgozott változata. Rövid életét aszketikus önképzésre-tanulásra, legendásan széles körű műveltségének és nyelvtudásának megszerzésére áldozta. A „nőkérdés végső megoldását” megcélzó magnum opus kiadását követően rövid európai körutat tett, majd visszatért szülővárosába, ahol Beethoven szülőházában agyonlőtte magát. Halálának körülményei nagyban hozzájárultak a zajos sikerhez, hiszen kiválóan illettek a mestermű szubverzívását életsorsával igazoló tragikus zseni romantikus-szecessziós koncepciójába. A Weininger-öngyilkosságot a kortárs recepció olyan artistikus gesztussá avatta, amely „hitelesítő pecsétként” társult a *NEM ÉS JELLEM*-hez, így az írásos Mű és a halálperformansz szétszalazhatatlan egységbe olvadt. A romantizáló – Weiningert az idealitás mártírjaként eszményítő – narratívát kiegészítette a vulgáropszichológiai eszközöket alkalmazó *klinikai stílizáció* is, vagyis a szerzőt egy imaginárius kórkép alapján „megérteni” vágyó olvasat. Mai szemmel megdöbbentő, hogy Ferdinand Probst *DER FALL OTTO WEININGER: EINE PSYCHIATRISCHE STUDIE* címmel már 1904-ben közölt egy esettanulmányt a szerzőről, vagyis a klinikalizáció időben sem válik el a jelenség „szövegcentrikusabb” recepciójától, s ez azt is jelzi, hogy a korszak számára mennyire természetes volt az orvosi és esztétikai-filozófiai diskurzus együtt járása. A Weininger-jelenség tehát már a kezdetektől szabadon alakítható mítosz-ként konstruálódott, amely a jelenből „visszaolvasva” monarchiabeli rémregényként, kulturális krimiként is felfogható. (Erre a képlekenységre játszik rá Hernádi Miklós *OTTO* című ki-

váló regénye is, amely – miközben szemléletes korpanorámát nyújt – politikai és szerelmi motívumokkal átszótt gyilkosságként „fejti” meg a Weininger-öngyilkosságot.)

A *NEM ÉS JELLEM AZ ELVI TANULMÁNY (EINE PRINZIPIELLE UNTERSUCHUNG)* alcímet viseli, ezzel is jelezve, hogy itt alapvető kérdések végső megoldására tesz kísérletet a szerző. Weininger központi célja a nőkérdés, illetve a nemi viszonyok megértésének új alapokra helyezése. Ez a törekvés a korszakot foglalkoztató problémacsoport elevevébe talál, hiszen a századfordulás Bécs túlerotizált világában központi kérdéssé vált a nő és a szexualitás témája. De nem pusztán szexuálfilozófiáról (és messze nem az erotika értelmezéséről) van szó, ugyanis a szexualitás kérdésköre Weininger számára olyan narratívát alkot, amely által a korszakot foglalkoztató válságjelenségek (irracionalizmus, az én „megszűnése” stb.) összességét kívánja reflektálni. Tehát itt nem pusztán az emberi természet regionális területének vizsgálata a tét, hanem magának az emberi természetnek és a kortárs kultúra *egészének* kritikai megítélése és (újra)definíálása. A szöveg egyetemességeszményéhez lenyűgöző metodológiai gőg is társul, hiszen a *NEM ÉS JELLEM* egyszerre táplálkozik biológiai, filozófiai, pszichológiai, fizikai, esztétikai, társadalomtudományos kutatásokból. Az interdiszciplináris törekvés (amely a korszak hasonló munkáira is jellemző) azonban nem képes szilárd fogalmi konstrukciót létrehozni, az eredmény egyfajta delejes hatású diszkurzív polifónia, ahol a különböző kategóriákat nem szintetizálják, inkább keresztférfiak egymást. De talán épp a törésvonalak mentén felszínre kerülő ambivalencia a szöveg legautentikusabb vonása, az a hasadós építkezés, amelyet önfelszámoló egységvágyként lehetne jellemezni.

Az egységvágy ebben az összefüggésben radikális purizmus, mely minden területen tiszta opozíciókat követel, és egymás ellenében párolja le a különböző kategóriákat. A Férfi („Mann”) és a Nő („Weib”) regulatív „ideájának” kidolgozása is ezt a kényszeres logikát követi, mely lenyűgözően abszurd következtetésekhez vezet. Weiningernél csak a Férfi közelíthető meg pozitív kategóriákkal, ő az egyedüli etikai lény, csak a Férfi lehet zseni, csak neki van intelligibilis énje, identitása, emlékezete, egyáltalán „léte”. Ezek a kitételek azonban azzal járnak együtt,

hogy a Nő megfosztódik minden lényegi predikátumtól, vagyis esszenciálisan „kiüresedik”. A Nőnek nincs énye, lénye nem bír határozott körvonalakkal, egyfajta alaktalanság („Gestaltlosigkeit”) jellemzi. Gyakorlatilag nem is létezik, maga a megtestesült Semmi, alkalmi valóságosságát a férfitől kapja. Ez azt is jelenti, hogy a kulturálisan átöröklődött etikai karakterjegyek (szent nőiség, ártatlanság stb.) fikciók, a Férfi konstrukciói, melyeket a Nő, önmagát is megtévesztve, egzisztenciális mimikri keretében ölt magára. Vegyük észre, hogy az utóbbi gondolat bizonyos értelemben „feministának” is tekinthető, hiszen a patriarchális gondolkodás nőképeinek dekonstrukcióját előlegezi meg. Vagyis Weininger modellje nem írható le csupán a konzervatív mizogínia perspektívájából, mert számos olyan elemet is tartalmaz, mely kifelé mutat ebből a világből, illetve épp ennek az ideológiának az összeroppanását mutatja fel.

A Nő „semmissége” burjánzó tettetés formájában fedí (f)el magát, ami az álarcok és viselkedésmoделlek permanens váltogatásával jön létre. (Ennek legtisztább formája a hisztéria, amikor a társadalmilag kontrollált nőfikció felbomlik, és a betegből előáramlik, nem a freudi tudatalatti, hanem „igazi” természete, a személytelen és ezerarcú Semmi.) A maszkok mögött nincs feloldható női rejtély, az „*ewig Weibliche*” ontológiai alapot nélkülöző, éjszakai transzparencia. Ezt az ürességet a Férfi tartja fenn, a szó szoros értelmében ő hozza „létre” a Nőt, mégpedig alapvetően narcisztikus módon, *saját* szexualitásának igénylésével. A fenti folyamat Weininger szerint bukástörténet, ami a tiszta Férfi metafizikai-etikai hanyatlását jelenti. Így válik a Nő a Férfi bűnévé, olyan „világbetegséggé”, mely a Férfi felelősségét terheli, hiszen negativitása csak a Férfi szempontjából realitás. Ezzel a fordulattal a Nő eltűnni látszik a fogalmi rendszerből, mert alaktalanságán túl mindenütt a Férfi kompetenciája sejlik fel, végső soron semmissége sem „szuverén”, hiszen a Férfi önmegtagadása csupán. De ez a Nő metodológiai megszüntethetlenségét és meghaladhatatlanságát is jelzi, mert olyan elektrifikáló hasadást visz bele Weininger rendszerébe, ami épp urallhatatlansága miatt produktív. A szerző a női negativitás ellenében kényszerül rá a Férfi definiálására, de csak ebből a negativitásból kiindulva sikerülhet az áhított negatív tipológia

megteremtése, vagyis a rendszert saját hasadtsága hajtja előre és építi fel.

Érdemes újra hangsúlyozni, hogy a századforduló diszkurzív terében a fenyegető nőiség olyan szupermetaforaként kezd el működni, mely a karteziánus (férfi)szubjektum válságtudatát reprezentálja. Adolf Loos híres polémiaja az ornamentikával párhuzamos a weiningeri gondolatmenettel, amennyiben mindketten a kultúra feminizációjaként ábrázolták a pluralizmus által veszélyeztetett zárt világképek felbomlását. Vagyis a Nő az univerzálisnak hitt határok és keretek összezavarásának leghatékonyabb ágense, de nem az egyedüli, hiszen a pluralizmus épp attól fenyegető, hogy szerepet játszik, és a Nő is csak egyike ezeknek a szerepeknek. A NEM ÉS JELLEM látszólag konzekvens duális építkezése állandóan ki van téve a fogalmi fertőzéseknek és elhajlásoknak, ugyanis az önfelszámoló egységvágy lényege, hogy miközben kétségbeesetten „egybe” akarja építeni magát, mindig *el*burjánzik. A dualitások sorozatoknak adják át magukat, a bináris karakterológia végül is *hálószerűvé* változik. A Nő mögé-köré felsorakozik a zsidó, a feminin férfi, a homoszexuális és a gonosztevő („Verbrecher”) alakja, és ez a hálózat végső soron nem is nemileg konstruálódik, hanem funkcionálisan, miszerint mind egyik „típus” a határok elmosásában („Grenzverwischung”) érdekelt. Weininger a szöveg felszínén nem képes innovatív megoldást találni a heterogenitás problémájára, a szexualitást megtagadó és a szakralitás szférája felé menetelő Férfiak halálutópiája Schopenhauer hatásától terhelt eszképzizmusnak tűnik, bár abszurditásában koherensen illeszkedik a rendszer önfelszámolásához. Ennél sokkal izgalmasabb, ahogy a heterogenitás – a manifeszt elutasítással párhuzamosan – beköltözik a szöveg mélystruktúrájába, és a fogalmi szerkezetek folyékony-hisztérikus örvénylésében reprodukálja a tételesen elfogadhatatlan évnvetsztést.

Weiningeret egykötetes szerzőként szokás fel fogni, de mai szemmel olvasva a hagyatékban maradt vázlatok sokszor több szellemi izgalmat rejtenek, mint a didaxistól túlterhelt NEM ÉS JELLEM. A magyarul most megjelent NOTESZ töredékei átmeneti helyzetben vannak, mert egyszerre utalnak a főműre és a másik posztumusz gyűjtemény, az ÜBER DIE LETZTEN DINGEN írásaira. A kis kötetet először 1919-ben adta ki Arthur

Gerber, aki hosszadalmas előszóval próbálja megvilágítani azt a kérdést, hogy ki is volt Weininger, az ember. A vallomásos írás Weininger romantizáló recepciójának egyik mintadarabja, hiszen olyan aszketikus szentként rekonstruálja a szerzőt, akiből minden negatív érzelm-indulat hiányzott, halála pedig a humanizmus szolgálatában felőrldő zseni tragikus végzeteként értelmeződik. A szöveg egyik meglepő eljárása, hogy hosszan kitér Weininger küllemének-gesztusainak taglalására, vagyis a NEM ÉS JELLEM karakterológiai látásmódja az önmagát tanítványként pozicionáló barát által visszavetítődik Weiningerre. Ez a fiziognómiai „fényképezés” stilizáló igyekezetében már-már komikus: „*Aki azonban csak egyszer is látta, arcát többé nem felejtette el. Markánsá tette hatalmas homloka, egyénivé nagy szempárja, amely szeliden fogta át a látni való dolgokat, arczíneinek fiatalos frissessége sem tehető azonban széppé arcát, az majdnem csúnyának hatott. Sohasem láttam nevetést ezen az arcon, mosolyt is csak ritkán. Méltóság és mély lelki komolyság ült rajta minden egyes pillanatban.*” (10.) Az arcképrajzolás során Gerber kényesen ügyel arra, hogy elkerülje a klinikai retorikát, vagyis minden lehetséges patológikus nyomot stilizál, a viselkedéshabitus inkoherenciáit rögtön irodalmi kontextusba helyezi: „*Nehezen vonhatta ki magát azonban bárki személyiségének hatása alól, mihelyst beesteledett. Teste megnőtt, széles taglejtései kísértetiesen hatottak, az utcai sötétségben egész lényé valami démoni alakot öltött magára. És midőn, mint gyakorta, beszédében szenvedélyesebb hangra váltott, a nála lévő sétapálcával vagy esernyővel végigvágott a levegőn, mintha egy láthatatlan szellemmel hadakozna – ilyenkor mintha csak E. Th. A. Hoffmann fantáziavilágából lépett volna elő.*” (11.) A jelenség szemantikai rései Gerber (re)konstrukciójában is „eltömlődnék”, hiszen az irodalmi vonatkozások intertextuális segédletével megalkotott narratíva koherens mítoszra vágyik, és ez a kényszeresség éppolyan preparál – belül üreges – totemet „gyárt” Weiningerből, mint pszichológizáló körképek totalizáló megfejtése. Ami Gerber szövegét kitünteti, az a vallomásosság fedezete, de ez is csak retorikai effektus, ugyanis a személyes tanúság hitelét a fikciós eszköztár egyszerre építi és rombolja. (Ennek a működésnek remek példája Gerber leírásai a Weiningerrel töltött utolsó napokról, melyek egyszerre olvashatók (ál)dokumentumoknak és gótiuk mininovelláknak).

A NOTESZ anyagát tekintve nagy szükség lehetett értő eligazításra, hiszen a töredékes megjegyzések folyamatosan elhajolnak a rendszerező tekintet elől. A homogenizáló olvasás helyett azonban érdemes nyitottan hagyni a megjegyzések szökésvonalait, hiszen jelentőségük épp abban azonosítható, hogy a weingeri rendszergondolkodás fogalmi szivárgását képezik le. Vagyis nem egyszerűen munkavázlatai valamely „eljövendőnek”, illetve a korábban stabil elme összeroppanásának dokumentumai, hanem olyan produktív antilogosz megnyilvánulásai, amely szövegteremtő árnyékként végigkísérte a NEM ÉS JELLEM-et. Ha most mégis, legalább tematikus szinten megpróbáljuk csoportosítani a szövegeket, akkor meglepve tapasztaljuk a nőkérdés szinte teljes figyelmen kívül hagyását (ritka és sokatmondó kivételek a 70. és 71. oldalon: „*A nőgyűlölet semmi egyéb, mint saját, még meg nem haladott szexualitásunk gyűlölete.*”) Az uralkodó motívumok a már a NEM ÉS JELLEM-ben formálódó tipológiai hálóból származnak, az egyik központi karakter a gonosztevő, de elszaporodnak az organikus és anorganikus természetre vonatkozó kitételek is. A NOTESZ talán legérdekesebb rétegét ezek a szimbolikus szó-tárkésztést imitáló bejegyzések alkotják. Ennek a törekvésnek a metaszóvege az ÜBER DIE LETZTEN DINGEN-ben olvasható, nagy erővel induló, de teljes disszociációban végződő, METAFIZIKA ÉS ÁLLATPSZICHOLÓGIA című kísérlet.

Weininger itt olyan megértéseméletet próbál kidolgozni, amely a mindenség („Allheit”) egységként („Einheit”) való homogenizálását tűzi ki célul, méghozzá a mikrokozmosz-makrokozmosz klasszikus tanának újrakonfigurálása – sajátos „pszichológizálása” – által: „*A természet minden létformája egy emberi tulajdonságnak felel meg, és minden emberi lehetőség megfelel valaminek a természetben. Így a természet, minden érzi a természetben, az ember pszichológiai kategóriái által értelmeződik, s csak ezek szimbólumának tekintendő.*” (Otto Weininger: ÜBER DIE LETZTEN DINGEN. Wilhelm Braumüller Universitäts-Verlagsbuchhandlung, Wien und Leipzig, 1922. 114.) A pszichológizálás humanisztikus háziását jelent, a külvilág jelenségeinek az emberi dimenzióra történő redukcióját, így az állatpszichológia Weininger „*antropocentrikus világnézetének*” (Moritz Rapaport) öngyógyító segédtudományaként jelenik meg: „*Az állatok és növények nem halott embe-*

ri lények, hanem a tudattalan emberit jelenítik meg, amellyel az ember, aki ezúttal nem szabad, csak érzéklet formájában szembesül.” (60.) Az „öngyógyítás” etikai kategóriákban értelmeződik, de ez a retorika az emberi antropológiai-metafizikai kategóriájának felbomlását próbálja kompenzálni, vagyis nyilvánvalóvá válik, hogy itt már nem is a Férfi vagy a Nő fogalmi tisztázatlansága áll a rendszerkísérlet kétségbeesett felépítése mögött, hanem egy még – kategoriálisan – ennél is eredendőbb megalapozhatatlanság. „A Természet nélkülözi az erkölcsöt, amikor az ember felolvad benne, állattá, növényé, anyaggá, semmivé változik, úgyhogy ekkor tudatlanná válik; ám erkölccsel, etikummal, esztétikummal telődik, míhelyt tudatosává, vagyis összetartottá válik. Csak ekkor lehetséges a Természet érzékelése.” (63.) Vagyis Weininger számára a Természet csak Emberként szemlélhető, ami azonban a Természet totális „emberarcúsítását” is (elő)feltételezi. Az előbbi program a Felvilágosodás ideológiájának egyik alapmotívuma – Weininger neokantiánus irányultsága itt is érzékelhető – de ez az ideológiai eszmény roncsoltan, önmaga karikatúrájaként jelenik meg az ÁLLATPSZICHOLÓGIÁ-ban és a NOTESZ-ben. A karikatúra alatt itt inkább kísérletes elrajzolságot, mintsem komikus stilizációt értek, hiszen az egységvágyába belerokkanó „emberi természet” hibrid monstrumként próbálja összefércelni magát. (Mindezt szövegtöredékek végtelezhető sorozatában.)

Weininger szövegei a fiziognómiai hagyomány „elfertőződéseként” is felfoghatók. Fontos megjegyezni, hogy az emberi arc és küllem értelmező vizsgálata mellett a fiziognómiának volt/van egy tágabb jelentése is. A pseudo-arisztotelészi PHYSIOGNOMICA óta az anorganikus természet és az állatbirodalom is olvasható fiziognomikusan, vagyis a külső jegyeket lehetséges egy benső lényeg felnyitása érdekében összegezni. Ezt a hagyományt fejlesztette tovább az ún. természetésztétika irányában Carl Gustav Carus és Alexander von Humboldt a XIX. század során. Az ilyen kiterjesztett kompetenciájú „szuperfiziognómia” feltételezi a „külső” és „belső” elhatárolását, de ezzel párhuzamosan az (ön) megmutatkozás és (ön)elleplezés közti dialektikus viszonyt is. Weinignernél sajátos torzuláson megy át ez a perspektíva, ugyanis a rá jellemző fiziognómiai túlérzékenység (ami már a diszciplína megalapozóját, Johann K. Lavatert is

kitüntette) totális jelésséggé növekszik. A megmutatózó és a rejtkező közti dialektikus viszony megfeleltetések csúszkáló rendjévé „hiszterizálódnak”, vagyis minden kényszeresen jelent valamit, semmi sem esetleges, csak éppen maga a jelölési szerkezet az, ami folyamatosan hullámzik és átrendeződik. A külső és belső kategóriapáros úgy veszti el jelentőségét, hogy az értelmezés perspektívája meghaladja, hiszen a pszichologizálás, vagyis a hermeneutikai introspekción itt azt jelenti, hogy a jelek egy végtelezhető tudatos bensőség erőterében omlanak össze. A kényszeres introspekción a hétköznapi ember tudatosságdeficitjét próbálja pótolni, de ez a fúrás éjszakai teret tapint „valahol belül”, mert az önmaga „mögé” hatoló konstruktív tudatosság a feltárással egy időben fel is oszlatja én és világ szemantikai kohézióját. A tudatosság véglete tehát az ént felfüggesztő benső világtér, melynek már nincs köze semmihez önmaga spirális meghaladásán kívül. Weininger számára ez a mozgás nem kívánatos, de szükségszerű, a reflexiót lehetővé tevő biztos talaj kicsúszik az értelmezés alól, mert a perspektíva állandó metamorfózisoknak van kitéve: „Az ember a dolgokból ismerheti meg saját lényegét. Minden megismerés megváltás, a rendszer és az indoklás pedig vezekelés. Minden megismerés újjászületés.” (Kiemelés az eredetiben.) (71.) Az idézet a fentiek fényében azt is jelenti, hogy az emberi lényeg a megismerési aktusok láncolatában folyamatos újjászületésre ítéltetett, vagyis átmenetekben *pulzál*. Ez a heterogén igazság (az igazság mint heterogenitás) olyan fenyegető árnyéka a weiningeri gondolkodásnak, amely az állatpszichológiából az átalakulás és a megsokszorozódás diffúz szótárát hozza létre, de még töredékességében is *szótárát*, hiszen az önfelszámolás nem képes megvalni a rendszer igényétől – önmaga *levezelésétől*.

És kezdetben volt a hasonmás: „A hasonmás az Én minden rossz tulajdonságának összessége. A konkrét rettegés csak része a hasonmástól való rettegésnek.” (48.) A hasonmás speciális szerepkörben tűnik fel a NOTESZ oldalain. Alaktalan eredetet, valami visszakövethetetlen igazságot hoz felszínre. A hasonmás irodalom- és kultúrtörténeti értelemben sem merül ki a mimetikus megkettőződésben, hiszen elég csak Guy de Maupassant HORLÁ-jára gondolni, ahol a Doppelgänger alaktalansága jelenti a fenyegetés lényegét, vagyis

a hasonmás az antropomorf mimézis összeroppanásának jelölője, az emberi mint olyan határfogalma. Weiningernél bármi lehet hasonmás, a végtelen tudatosságában túlnövesztett én bármilyen irányba elszívároghat, a szimbolikus szótár hézagos szócikkei ezeket a szökésvonalakat jelölik ki. A NEM ÉS JELLEM határsértő alakjai (a Nő, a zsidó, a feminin férfi) is hasonmások voltak, a Férfi „hamis” társai, akiktől nem lehet megválni, mert fenyegető társaságuk mégis garantálja azt a bináris logikát, mely a rendszer tartószerkezete. A hasonmás is kinyilvánítja a kettősséget, ugyanakkor meg is haladja azt, és sokasodásra, vagyis eltűnésre invitál. A hasonmásosság tehát a szimbolizáció elszabadulásának médiuma, olyan kötőszövet, mely azáltal, hogy az antropomorfizáció segítségével összeköti az ént a Termézzel (és a Másikkal), egyszerre fel is bontja egyezményüket.

Weininger legrészletesebben a Gonosztevő és a Kutya egymásba olvadó archetípusait dolgozta ki. A Gonosztevő olyan ember, aki a bűnbeesést újra és újra elköveti, méghozzá a szabadságra törekvés vágya nélkül. Egyfajta negatív hedonizmus jellemzi, egyszerre a legboldogabb és a legboldogtalanabb lény. Nem rendelkezik az érték akarásával („Wille zum Wert”), ezért folyamatos dezorganizáció részese, tettei csupán végső kísérletek, hogy biztosítsa énkontúrjainak átmeneti tartósságát. Az abszolút funkcionális értelmében bármilyen formát és alakot képes felölneni; az Értéket, vagyis az ontológiai realitást nélkülözve nem tudja, nem akarja megérteni a helyet és az időt, amiben létszatlétét tölti. A Gonosztevő azért jelentősebb hasonmás Weininger számára még a Nőnél is, mert közvetlenebb kapcsolatban áll a pozitív kategóriák képviselőivel, a Zsenivel és a Szenttel, vagyis ezek „megfordítása” (Umkehrung). A megfordítás itt tartalmazást is jelent, hiszen a Zseni olyan tiszta Férfi, aki meghaladta önmaga hasonmását, de a Gonosztevő állandó fenyegetésként a Zseni szubjektív történetének része. A szisztematika egymást tartalmazó (önfertőző) kategóriáira jellemző, hogy oda-vissza is működnek, bár Weininger mindig hierarchikusan próbálja (újra)szervezni a tipológiát. A Gonosztevő nemi-tipológiai szilárdsága az ÁLLATPSZICHOLOGIA hasonmásos viszonyaiban felbomlik. A Kutya válik elsődleges ágenssé, de a Gonosztevő mindenhová beszívároghat: „Az az ötletem tá-

madt 1902 tavaszán, hogy a tengeremély kapcsolatban állhat a bűncselekménnyel, ehhez a megérzéshez mostanáig tartom magam.” (ÜBER DIE LETZTEN DINGEN, 115.)

A Kutya kísérő és sokaság. Mindig azt követi, akiben nincs semmi kutyaszerű („Hündisch”). A követés és beárnyékolás néha csak auditív módon megy végbe, a test nélküli, a testet felbontó ugatásként, ami a tagadás közvetítője: „Hónapokkal azelőtt, hogy a kutya problémává vált volna számomra, délután öt tájképán a legkülönbözőbb dolgokon gondolkodva üldögéltem egy müncheni vendéglő szobájában, ahol megszálltam. Hirtelen meghaltam egy kutyát valami teljesen sajátos, számomra új, átható hangon ugatni, és abban a pillanatban ellenállhatatlanul az az érzésem támadt, hogy épp most hal meg valaki.” (ÜBER DIE LETZTEN DINGEN, 122.) Az a kitétel, miszerint a Kutya a Gonosztevő szimbóluma, különböző irányú átalakulások örvényét jelenti, a jelölési láncolatok egymásba gabalyodnak, de a folyamat a stabilitás és a fluiditás határán megáll, erről az archetípusok „ideái” gondoskodnak. A Kutya jelenléte a kutyává válás eseményét sugározza. Az ugatás beleszövődik a beszédbe-írásba, és a tagadás intenzitásával ajándékozza meg, amely nem más, mint eszméletvesztés, egy epileptikus logosz feltárulása. A Kutya magához akarja hasonlítani gazdáját, hogy átadja annak, amire mindketten „hasonlítanak”, a Gonosztevőnek, a Gonosztevő azonban *mindenre* hasonlít, tehát az átrendeződés újrakezdődik. Ahogy azt már említettem, a pszichologizáló fiziognómia *háziassítást* jelent, vagyis de- és reantropomorfizáció egymást kiegészítő játékát. A Kutya és a teljes Természet a humanista háztartás része, vagyis az Ember birtoka, de mégis olyan tartomány, amely el akar szakadni, és ebben az elszakadásban emberi „eredetét” is magával rántja. Ez a mozgás azonban inkább cserebomlás, mintsem végtelemben nyíló utazás. Az állatok még mindig túl antropomorfa és formalizáltak, és a hasonmásosság – ha romjaiban is – őrzi a mimézis emberarcúságát.

Gilles Deleuze és Félix Guattari a KAFKA – A KISEBBSÉGI IRODALOMÉRT című könyvükben hosszasan elemzik Kafka állati motívumokat mozgató szövegeit. Értelmezésükben az állattá leendés olyan poétikai stratégia, ami arra szolgál, hogy a nyelvet megszőktesse a szimbolikus struktúrákból. Az állatok itt nem archetípusok, hiszen

„az archetípus az asszimiláció, a homogenizálás, a tematizálás útját járja, mi viszont csak akkor találunk rá a szabályra, amikor egy heterogén kis vonal becsúszik, szakadást kelt”. (Fordította Karácsonyi Judit. Qadmon Kiadó, 2009. 14.) Ezeket a szakadásokat követve és kitágítva olyan inkohereus alakzatokat kapunk, mint az ODÚ című elbeszélés metamorfózistere. A metamorfózis a metafora ellentéte, nélkülözi a trópus antropomorf „megszállottságát”, és olyan kiutat jelöl, ami nem szabadság, hanem intenzitások és homályos egységek rákos terjedése. Ebben az áramlásban nincs többé ember vagy állat, hiszen az átváltozásban, vagyis a *leendésben* (devenir) állat és ember kölcsönösen deterritorializálják egymást. Nem képeznek kivételt azok az esetek sem, amikor az állat „önmagában” tekintendő, vagyis amikor nincs szó explicit átváltozásról, mert az állatban *minden* metamorfózis. Tehát a karkai állatok nem alkotnak allegorikus bestiáriumot, nem hoznak létre koherens lényegű jelentésegységeket – kívül állnak a mimetikus reprodukción. Az állatpoétika célja az írás sivatagosítása, egy olyan abszolút kimozdítás végrehajtása, melyet már nem ellentételez sem a kultúra, sem a mítosz. A nyelvnek ez a lassú és alvadt sivataga már nem is beszéd, hanem a kiáltás „ember nélküli” szintaxisa. (Talán a weiningeri ugatás hasonlít erre a legjobban, aminek eredete ugyan mitikus, de epileptikus eszméletvesztésében mégis felszakítja a fiziognómiai mezőt.) A karkai életműben azonban az állatpoétika mégis átmenetinek bizonyul: „az állatok, önmagukban vagy amivé az elbeszélésekben lesznek, a következő alternatíva foglyai: vagy zsákutcába hajtják, zárják őket, és az elbeszélés véget ér; vagy megnyílnak és sokasággá lesznek, kiutat vájva mindenüvé, de ebben az esetben olyan molekuláris sokaságnak és gépies elrendeződéseknek adnak helyet, amelyek már nem állatok”. (Deleuze és Guattari: KAFKA..., 76.) Weininger állatpszichológiájában a metafora és a metamorfózis egymásnak feszül, és az Ember az állati sorozatok zsákutcájaként lepleződik le, hiszen az archetípusok nem képesek feloldódni a sivatagban. A sivatag hori-

zontja ugyan megjelenik, de megmarad háttérnek, szublimált erőmezőnek, melyet az egységvágy benépesít, és így mitizálva elfed. A hasonmásosság abban különbözik a leendéstől, hogy félbeszakadt és nem végtelenített metamorfózis, mert elbizonytalanítja, de őrizi mitikus minitáit, hiszen itt az antropológiai-pszichológiai (ön)gyógyítás diszciplínájáról van szó. Ez a diszciplína az elszabadult jelölés sivatagával *szemben* jön létre, de Weiningerre jellemző módon, maga is a sivatag nyelvét beszéli. A NOTESZ töredékei ezért (is) töredékek, az ugatás megbontja az emberi beszédet, a Kutya rabul ejti a Száját.

A századfordulós ideológiák dekonstrukciójában érdekelt kortárs szemlélet számára talán épp azért jelenthet intenzív olvasmányélményt Weininger, mert az ő apokaliptikus naivításában fészületlenül kerül felszínre az önmagukat homogénnek feltüntető gondolatkomplexumok hasadtsága. A becsúszó „heterogén kis vonal” felmutatja rendszerképző erejét, azt a felismerést, hogy az egység purista vágya saját differenciájával terhes. A weiningeri szakadásos építkezés aktív szétszerelésnek felel meg, olyan gyarapodásnak, amely minden konstruktív potenciálja ellenére önmaga felbomlását hordozza. Így válik a NOTESZ is karkai „odúvá”, olyan szövegtérré, mely valami ellen létesül, de ebben a kényszeres létesülésben tartalmazza is az ellenséget: magát a beszélőt. A töredékek olyan alagútrendszerként alkotnak, melyekben a belső monológ fenyegető zajként visszhangzik. Ez a zaj az állványozás, a fúrás-faragás zaja, a saját munkájától elválaszthatatlan idegen rombolás: „Amit az állat a távolban érez – az a rettenetes dolog, mely örökösen őt keresi, és örökösen azon dolgozik, hogy közelebb férközzön hozzá –, saját maga, s ha képes lenne valaha is találkozni vele, önnön hiányával szembesülne, önmagával, aki más lett, akit nem ismerne fel, akivel nem találkozna.” (Maurice Blanchot: AZ IRODALMI TÉR. Fordította Horváth Györgyi és mások. Kijárat Kiadó, 2005. 138.)

Nemes Z. Mária

ÁDÁM OTTÓ

1928–2010

Színigazgatók halála pontot tesz társulatuk életének egy szakaszára, korszakára, melyet az ő direktori nevük fémjelzett; de egy időre reflektorfénybe is vonja azt a periódust, azt a közösséget, amelyet egykoron vagy tegnapig vezettek. A színigazgatók halála – ha jelentős személyiségek voltak – hosszú évek, évtizedek újragondolására készítet, mielőtt személy és műve végleg a színháztörténet lapjaira költözne. Szilágyi Dezső, Ádám Ottó, Iglódi István, Schwajda György: két, régóta nyugálmányú és két, halála percéig aktív színházigazgató a közelmúltban történt távozása, a négyszeres csapás hatvan esztendő hazai színházi sikereit és sebeit nyitotta fel (újra vagy mélyebben). Színházi „aranykorokat”: a Madách Színházét és (mai nevén) a Budapest Bábszínházét; akut színházi dilemmákat: a Magyar Színházét, a Nemzeti Színházét, Kaposvárt, de még Szolnok színházáét is. Az elhunytak holtukban is aktívak: olyan emlék- és problémakötegekre irányítják a figyelmet, melyekről a rövidre szabott, főhajtó stílusú nekrológműfajnál bővebb terjedelemben, tárgyyszerűbb tónusban lenne ok meditatálni. Mindazoknak, akik a magyar színházművészet elemző krónikásai.

Ádám Ottó szeretett a háta mögött összetett kézzel, lassú nyugalomban, udvarias köszönésre mindig készen sétálni Budapest belvárosának utcáin. Az általa 1972 óta vezetett színházból, a Madáchból 1989-ben sétált ki. Majdnem két esztendeje nem rendezett már akkor, s nem is rendezett soha többé. Elfáradt volna? Netán ráunt a hivatására? Nem kívánt a musicalszínházzá történő alakuláshoz asszisztálni? A rendszerváltozás előtti, szabadságkorlátozott évtizedek egyik meghatározó színházi főszereplőjeként – aki már harminchét évesen (1965) megkapta a Kossuth-díjat – a testben-lélemben kényes eleganciájú férfi nem tartotta volna ízlésesnek, ha a végre elérkezett szabadság társadalmi és művészi káosza is vezetői székből találja? A lehetséges válaszok közül egyik sem egészen pontos, hiszen (és ez sokat elárul) a főiskolának, a fiataloknak – a Színház- és Filmművészeti Egyetemnek – nem fordított hátat. Ott 2003-ig tevékenykedett, nemzedékeket nevelt, az utolsó években professor emeritusi státust élvezve. Tanára volt egyik mestere, Gellért Endre fiának, Gellért Péternek is. S bizonyára feltételezhetjük, visszavonultságában nyomon követte másik bálványa, Nádasdy Kálmán fiának, Nádasdy Ádámnak költői és fordítói sikereit. Beilleszkedett a nemzedéki sorba. Apatípus és pedagógus-diplomata volt egyszerre. Színházvezetői erényeit az utánpótlás képzésében kamatoztatta.

A holokauszt sárkányának bergeni-belseni torkából szabadult, szülővárosa, Kolozsvár orvosi egyetemén két évet végzett, rendezői diplomát

Budapesten 1952 tavaszán szerzett művészen mintha két én lakozott volna. Egy hűvös, palástoltan szarkasztikus angol úr és egy folyton jobbat akaró, de mértéken felül nem reménykedő orosz demokrata. Mindig színészcentrikus színházi munkái – melyek sorából számosat csak leírás, fotók alapján ismerhetek – értelmezhetők ebből a közelítésből. A Shakespeare- és főleg a G. B. Shaw-rendezések, a szinte hiánytalanul végigpásztázott Csehovok és a három KISPOLGÁROK-nekirugaszkodással lendített Gorkijok. Tapsok és viták közepette tért vissza-vissza e kedves íróihoz. Jómagam ugyan az 1967 decemberi, kevesebbre taksált Dürrenmatt-premiert, A NAGY ROMULUS bölcs, felülemelkedő távlatlanságát szerettem legjobban, Ádám valószínűleg legkedvesebb színészeivel, Pécsi Sándorral és Mensáros Lászlóval a főszerepekben. A nagy műveltségűnek, éles szeműnek – és konzervatívnak tudott Ádám Ottó talán ez esetben merészkedett legközelebb a dramaturgiai modernséghez, a lélektani igényesség és a realista elköteleződés számára ezt az anyagot is megfelelőnek ítélve.

Ekkor, érettségim évében még nem sejthettem, hogy egyetemistaként hamarosan a Madách közelébe sodródhatom. Nem elsősorban Ádám Ottó hívására, s inkább a „kis Madáchban” (a mai Örkény István Színházban), mint az anyaszínházban. Diákkapcsolatok révén leshettünk be néhányan, magyar szakosok, a színházi üzemenetbe, a – Vámos Lászlónak, Pártos Gézának, Lengyel Györgynek, Kerényi Imrének és a pazarul kiegyensúlyozott színészgárdának is köszönhetően – virágzó időszakát élő együttes próba-mindennapjaiba. Nyilván nem láttunk a felszín alá, a Tolnay Klárit, Kiss Manyit, Domján Editet, Gábor Miklóst, Huszti Pétert s annyi tapasztalt nagyságot és ígéretes fiatalt is soraiban tudó közösség tényleges erőviszonyaiba. Fénylett – még egy ideig tartott – az arany(kor). De már 1963 végén ezt írta Németh László egy levelében Ádámnak, a MATHIASZ PANZIÓ harmadszori (s immár „a Kamaraszínházba sülyesztett”) bemutatási szándékát hírül véve: „...Bessenyei Hozzátok került. A Sámsont játszotta már, [...] játszuk el azt, ha luk van a Kamaraszínház műsorában. Bessenyei azonban nem ér rá (mint ahogy a Bolyaiakra sem ért rá); belátható időn belül nem is számíthatunk rája. Viszont kívül lehetne akkor a drámáim játszatni? Pécsi, mint kimutatta, utál; Gábor Miklós a Villámfénynél, esetleg a II. Józsefet játszhatná, de ítéld meg, volna-e kedve hozzá? A Hamlet, Tanner John után egy Németh Lászlót!” Ádám Ottónak nem csupán a köztudottan érzékeny Németh duzzogását kellett leszerelnie, színészeit épp Németh odaadó hívének mondva a színházat megvédenie, a maga keserűségét kordában tartania, hanem végigküzdenie azt az évtizedeken átnyúló levelezési sakkjátszmát, amely a nyersebb vagy burkoltabb szóval üzengető, néha képtelen lépéseket borítékoló hatalom és az általa szolgált, utóbb vezetett intézmény között zajlott.

Németh László drámái iránti elköteleződése (a SZÉCHENYI 1957-es morális hőstette, AZ ÁRULÓ vallomása, a BODNÁRNÉ megfeszülő kísérlete) mellett Ádám sok magyar színműíróért és színműért tett sokat. Ám jellemző, hogy – egy-két kivételtől eltekintve – egyik szerzőnél sem állapodott meg, s épp e mezőnyben olykor kevesebbet produkált, mint amennyit sajtó

és közönség visszajelzett (többek között a Sütő András-drámákat látom életműve e szerényebb helyén; közülük az egyiket, a CSILLAG A MÁGLYÁN-t filmre is vitte).

Görgey Gábor, akinek egyik formátumos nem abszurd darabját, a GALOPP A VÉRMEZŐN címűt rendezte, nyolcvanadik születésnapján empátiás sorokkal köszöntötte az ünnepeltet (ebből az alkalomból a Madách Színház ma is olvasható tisztelgő Ádám-blogot nyitott). Görgey a jó barát „*halk elszántsága, rettenetes nyugalma, kíméletlen toleranciája és mindenén átívelő bölcsessége*” derűs-kemény paradoxonaival írta le a jelentékeny tehetség természetét, s megfogalmazott egy mondatot, mely Ádám Ottó sírfelirata is lehetne: „*Ez a szelíd, a világot tűnődve mérlegelő ember, ha ráértett valamire, villámgyors volt és határozott.*”

Tarján Tamás

TALÁN MOST KEZDŐDIK

Rubin Szilárd (1927–2010)

„Az író eltemették, de a gyász éjszakáján, a kivilágított kirakatokban hármásával felállított könyvei kiterjesztett szárnyú angyalokként virrasztottak hajnalig, mintha annak a feltámadását jelképeznék, aki nem volt többé.”

(Marcel Proust)

Rubin Szilárd két csodálatos kisregényéről ez év február 10-ének éjszakáján hallottam először egy barátomtól. Jól ismerem ezt a barátomat, és ismerem a hangjának azt a furcsa elmélyülését is, amikor olyan dolgokról beszél, amelyek igazán felkavarták és megrendítették. Ezért a CSIRKEJÁTÉK-ot már másnap, nem sokkal később pedig a RÓMAI EGYES frissen megjelent második kiadását is beszereztem, a következő napok-hetek pedig olyan eksztatikus olvasással és újraolvasással teltek, mintha visszafelé folyna az idő, és újra az első egyetemi éveimben lennék.

Persze nem egy ismeretlen, új kontinens felfedezése volt ez, hiszen a magyar irodalom vidékei ennél szűkösebbek, topográfiája könnyen rávetíthető egy közepes városra és annak környékére – ami nem jelenti azt, hogy ne lennének benne évtizedeken át elhagyatottan álló, titokzatos kertek, a forgalmas sugárutak árnyékában meghúzódó mellékutcák, melyeket hírből ugyan ismer az ember, de leginkább arról, hogy mennyire nem jár ott már jó ideje senki. Rubin Szilárd életműve is éppen ilyen: egy elhagyott lakás valahol a Mészöly, Ottlik, Nádas és Esterházy nevű felhőkarcolók mögött, a „prózafordulat” néven ismert városrész tőszomszédságában, közvetlen átjáróval a Pilinszky-monostor kerengőjébe, és egy sarokra a régóta bezárt Darling eszpresszótól, melynek lelakatolt üvegajtaja mögül éjszakánként még mindig kihallani az *Újhold* aktuális számát szerkesztő Nemes Nagy Ágnes reszelős gordonkahangját.

Egy hónappal az első találkozás után egy másik beszélgetésen már a Rubin-művek szokatlan frissességéről beszélünk, hogy bár mindenestül benne van a szövegeiben a kor, amelyben születtek, mégsem lepódtunk volna meg, ha ezek a regények mostanában íródtak volna. Szegő János azt mondta, úgy érzi, mintha egy régen elfelejtett rokonát ismerte volna meg. Pontos megfogalmazás. Író valószínűleg nem adhat nagyobb ajándékot az olvasójának, mint az idegen földre való hazatérés érzetét. *„Bőröm friss és hús volt a fürdéstől, testem tiszta, mint a közlekedőedény”* – olvasom a CSIRKEJÁTÉK első oldalán, és nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy ezt a meghökkentően pontos hasonlatot könnyen olvashatnám fiatal kortársaim valamelyikének versében is, nem egy 1963-ban megjelent regényben. És mégis.

Bár igaz, hogy mi már azt a változatot olvastuk, amit Rubin a CSIRKEJÁTÉK 1981-es, második kiadása alkalmából radikálisan átdolgozott. Új zárófejezet került a régi helyére, mondatok, egész oldalak, hasonlatok, utalások lettek átírva, modernizálva. Ami igencsak jót tett a regénynek. Valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha Rubin Szilárd írói tevékenységének művészileg legsikeresebb korszakát a nyolcvanas évekre tesszük, amikor megszületett a CSIRKEJÁTÉK új változata, és megíródott a CSIRKEJÁTÉK valamiféle folytatásának, testvérregényének tekinthető RÓMAI EGYES is, ami 1985-ben jelent meg először a Rakéta Regénytár sorozatban. Az én generációm ezekben az években épp csak megszületett, ám erre az időszakra esik az akkor már egy évtizede készülődő prózafordulat *annus mirabilis* is, az 1986-os év, mikor egy időben jelent meg a BEVEZETÉS A SZÉPIRODALOMBA és az EMLÉKIRATOK KÖNYVE, melyek után már nem lehetett kétséges, hogy új korszaka kezdődött a modern kori magyar irodalomnak.

Amelyből Rubin Szilárd azonban már nem vette ki a részét. A RÓMAI EGYES megjelenése után máig nem jelent meg új könyve, a buldózerméretű nagyregényeken nevelkedett új magyar próza kánoncsináló láza pedig szinte teljességgel elsiklott a két karcsú kötet fölött. Pedig ha figyelmesen újraolvassuk a korszak alapító szövegeit, így például Balassa 1980-as ÉSZJÁRÁS ÉS FORMA című esszéjét vagy A REGÉNY ÁTVÁLTOZÁSA ÉS AZ ÉRZELMEK ISKOLAJA című kismonográfiáját, jól látható, hogy Rubin kisregényeiben számos olyan szövegalkítási, poétikai és szemléleti sajátosság megfigyelhető, amelyet általában ehhez az új iskolához szoktunk kötni. Hogy ennek ellenére miért nem irányult több figyelem Rubin műveire, azon persze lehet borongani, az okok azonban nem olyan rejtélyesek.

Hiszen nem csak arról van szó, hogy sem a magyar kritika mániákus nagyregény-központúsága, sem szociális struktúrája nem kedvezett egy olyan szerzőnek, aki sem kiterjedt, sokkötetes életművel, sem folyamatos, személyes jelenléttel nem tudta megtámogatni azt a két vékonyka kötetet, melyek önértékük alapján megérdemlik, hogy a legfinomabban szőtt magyar prózák között tartsuk számon őket, hanem arról is, hogy az adott kor körülményei között Rubin sajátos személyisége, politikai szerepvállalása is valószínűleg a mellőzöttségre predesztinálta őt. MDF-alapítóként és a *Magyar Fórum* szerzőjeként, félzsídó származását szenvedélyes nacionalizmussal kompenzáló alakként nem lehetett túl szimpatikus figura a demokratikus ellenzékkel intenzív szellemi kapcsolatban álló új magyar irodalom világa számára, szépirodalmi művei azonban valószínűleg nem voltak eléggé irányzatosak ahhoz sem, hogy a jobboldali irodalmi élet fontos szerzőjeként a keblére emelje. Emellett pedig legendásan összeférhetetlen személyiség volt, aki időről időre mindenkivel képes volt halálosan összeveszni, s így fokozatosan szinte minden személyes ismerősét sikerült elidegenítenie magától.

Mindezek ellenére a két kisregényt mégsem temette teljesen maga alá a feledés, s ez nagymértékben a Rubin-műveket újra és újra lelkesen felfedező, nagy olvasóknak köszönhető, mint például Földényi F. Lászlónak, aki a CSIRKEJÁTÉK 1981-es második kiadásától kezdve értő kritikák-

kal kísérte figyelemmel Rubin könyveit, vagy Esterházy Péternek, aki 1997-ben írott esszéjével hívta fel a figyelmet a regényre, majd fontos szerepe volt abban is, hogy 2004-ben a könyv harmadik kiadása is megjelent a Magvetőnél. 2006-ban Keresztesi József írt átfogó ismertetést az egész Rubin-életműről a *Magyar Narancs*ba, immár szót ejtve Rubin egyéb munkáiról is, így a FÖLDOBOTT KŐ (1952) és a SZÉLVERT PORTÁK (1956) című kétrészes családregényről és a populáris irodalomba tett kirándulásokról, a PARTIZÁNOK A SZIGETEN (1953) és a MULATSÁG A FARKASVEREMBEN (1973) című krimikről. A recepció legújabb föllendülését pedig, mint oly sok más esetben, a szerző németországi sikere indította el, mikor a CSIRKEJÁTÉK 2009-es német megjelenése és a kiadás robbanásszerű kritikai sikere újra reflektorfénybe állította a visszavonultan élő szerzőt, és aktuálisá tette a másik kisregény, a RÓMAI EGYES ideit, második kiadását is, mely immár egy teljesen más generációs, poétikai és politikai környezetben tette lehetővé a Rubin-művek újraértékelését.

Hogy ezen az újraértékelési folyamaton belül miért vált különösen fontossá nekem és nem egy nemzedéktársam számára ez a két kisregény, annak szintén számos oka lehet. Talán a történelmi helyzetek furcsa összecsengése, hogy a rendszerváltás utáni időkben szocializálódott fiatalokként valamelyest magunkra ismertünk a II. világháborúból ocsúdó Magyarországon felnövekvő Rubin-hősben, abban a kihalt utcán baktató fiatalemberben, aki „*már nemhogy a mában, a múltban sem talál fogódzót: ügyet, amiben hinni, ellenfeleket, akik közt dönteni tudna a lelkében*”. Talán szokatlanul modern poétikai eljárásaival érzünk rokonságot, vagy a testnek, a testi viszonyoknak, a szexualitásnak és az azt körülvevő érzelmi viharoknak, politikai és személyes frusztrációknak azzal a sajátos szemléletével, mely már most rendkívül izgalmas értelmezési kísérleteket szült – például Lengyel Imre Zsolt GYÖNYÖRŰEK, ÜGYETLENEK, HALHATATLANOK című írásában a RÓMAI EGYES-ről (*Műút*, 2010018-as szám) –, s amely a jövő Rubin-értelmezéseinek egyik legfontosabb vezérfonala lehet. Vagy talán az a szenttelenül önkínzó látásmód, „*az én rosszának figyelmes vizsgálata*” (ahogy Esterházy írja) volt ránk nagy hatással, amivel Rubin a CSIRKEJÁTÉK és a RÓMAI EGYES lapjain megörökített szerelmi hisztériákat ábrázolja, ezeknek a végtelenül életidegen, a patológiáig megszállott szerelmes férfiakkal az érzelmi és testi pokoljárásait, ahol a legvéglete-sebb testi-lelki kiszolgáltatottság állapotaiban is mindig megcsillan valami elképesztő, földöntúli szépség, mely ha igazi vigaszt talán nem is képes nyújtani, valamiféle megnyugváshoz talán mégis elvezethet.

Rubin, bár huszonöt éve nem publikált már, és az irodalmi élettől teljesen elszigetelten, magányosan élt tapolcai otthonában, az utolsó pillanatig dolgozott befejezetlenül maradt regényein, intenzív kapcsolatot tartott fenn a városi és megyei könyvtárakkal. Utolsó könyvrendelését még teljesítette ugyan a veszprémi könyvtár, de a postán kikézbcsített kötetet már nem tudta személyesen átvenni. Marcel Proust A MEGTALÁLT IDŐ című könyvét szerette volna elolvasni, annak a regényfolyamnak az

utolsó kötetét, melynek első három részét már jól ismerte korábról, sőt, befejezetlen bűnügyi regényének főhősével, a Gerzson Bornemissza nevű nyugalmazott Interpol-főfelügyelővel is Proustot olvastat lefekvés előtt.

Ez a könyv egyébként, mely a KUTYA AZ ORSZÁGÚTON címet viseli, leginkább a MULATSÁG A FARKASVEREMBEN-hez hasonlítható, ahhoz a vonulathoz, amit Rubin életművén belül a „nemzetközi krimi” megnevezéssel illethetnénk, hiszen annak ellenére, hogy a MULATSÁG többnyire Magyarország-központú, kerettörténetében mégis fontos szerep jut az angol titkosszolgálatnak és néhány szereplő külföldi útjainak vagy külföldi származásának, mintha Rubin afféle szocialista James Bond-történetet akart volna csinálni a Pécs melletti kis faluban játszódó kamaratörténetből. Ez a jelleg a KUTYA AZ ORSZÁGÚTON lapjain már teljesen eluralkodik: nem csak arról van szó, hogy a szereplők a legkülönbözőbb nemzetiségekkel rendelkeznek, de mindegyik rendszeres utazó, sőt többszörös országváltó is; a cselekmény gyakorlatilag egész Európát behálózza, nemzetközisége szinte a paródia határát súrolja. Svájci milliárdosnők, magukat papnak álcázó IRA-aktivisták, szlovák hoteltulajdonosok, olasz dzsigolók és hasonló galériája alkotja a szereplőgárdát, akik között a lehető legszövevényesebb viszonyok szövődnek. Hogy a szereplők többsége mintha csak egy hollywoodi filmből lépett volna ki, ez persze nem jelenti azt, hogy sematikus papírfigurák lennének: ahogyan az összes Rubin-regényben, itt is részletesen kidolgozott és nem egyszer sötét, történelmi és személyes traumákkal teli múltja van mindenkinek, ami alapvetően határozza meg a személyiségüket, cselekedeteiket. Csak egyetlen példát kiemelve, ott van az eltűnt kislány csúnyácska nevelőnője, akinek sorsát fiatalkorában az pecsételte meg, hogy amikor egyetlen udvarlója éppen a családjának akarta bemutatni, előtte nem sokkal egy patikában tévedésből idegnyugtató helyett hashajtót adtak neki – s innen kezdve a szartól való iszony határozza meg egész későbbi életét, ami kapcsolódik Rubinnak az egész életművön végigvonuló és a magyar irodalomban egészen unikális testábrázolásához, amiről korábban már szót ejtettem.

A főcselekmény helyszíne, híven a krimik hagyományához, egy világtól elzárt hely, egy kis szlovákiai síparadicsom, ahol a főhős, a magyar származású svájci hegymászó-detektív nyomoz egy milliárdosnő eltűnt kislánya után. A könyv mégsem nevezhető klasszikus kriminek abból a szempontból, hogy az elbeszélői nézőpont nem korlátozódik a nyomozóra, hanem sok esetben áttevődik más szereplőkre, időnként úgy is, hogy ugyanazt az eseményt többször egymás után is leírja a különböző szereplők szemszögéből – ezért lehet, hogy inkább a *thriller* műfajába kellene sorolni. Állítólag Rubin eredeti szándéka egy olyan bűnügyi regény megírása volt, ahol az igazi piszkos munkát végül is nem az elkövető, hanem maga a sors végzi el, az elkövetőnek pedig csak egészen apró impulzusokat kell adnia a történéseknek, hogy azok a szándéka szerint alakuljanak.

Felettébb érdekes ötlet, amit persze csak a hiánytalanul megvalósult mű felől lehetne igazán értelmezni és értékelni. Erre már nem lesz lehetőségünk, mert minden izgalmassága ellenére nagyon is befejezetlen

ez a könyv. Nem csak azért, mert a kéziraton belül is sokszor az az érzésünk: csupán egy vázlatot olvasunk, ahol a szerző először igyekezett kialakítani a rendkívül bonyolult cselekmény fordulatait és fontosabb információit, hogy azután majd stílusosan föllátsza és megemelve őket, hanem azért is, mert a kézirat gyakorlatilag éppen ott szakad meg, ahol a regényben ábrázolt viszonyok és cselekményszálak a lehető leginkább összegubancolódnak, ráadásul ebben már benne van egy csomó olyan sejtetés is, miszerint a dolgok teljesen másképpen történtek a valóságban, mint ahogyan azt eleinte egyik vagy másik szereplő (és így az olvasó) gondolta. De természetesen, hasonlóan a MULATSÁG-hoz, ebben a kéziratban is vannak olyan döbbenetesen szépen megírt apró epizódok és mondatok-bekezdések, melyek Rubin főműveit, a CSIRKEJÁTÉK-ot és a RÓMAI EGYES-t juttatják az ember eszébe, és amelyekért nem egy már be-futott író is valószínűleg a fél karját odaadná: az egyik legszebb ilyen mellékepizód az, amikor a főhős Magyarországon átutazóban megáll a szigligeti Alkotóháznál éjszaka, és a földszinti könyvtárszoba sötétjében beszélgetésbe elegyedik egy rejtélyes figurával, akiről később kiderül, hogy nem más volt, mint a Rubin-művek örökre visszatérő kísértetalakja, a szerző legjobb barátja, Pilinszky János.

Ezeknél azonban jóval meglepőbb az az elképesztő technikai és történelmi tudásanyag, melyet Rubin megmozgat ezeken a lapokon: láthatólag mindent tud az albán vallási üldözésekről éppúgy, mint az írországi terrorizmus módszereiről, és hosszú bekezdéseken át taglalja a síparadicsomban használt *lanovkák* és a siklórepülés technikai tulajdonságait. Rubin végtelenül komolyan vette a regényírásra való realista felkészülést: a Pilinszkyvel folytatott kiterjedt levelezését konkrétan azért tette pénzé annak idején, hogy ebből az összegből Svájcba és a regény más helyszíneire utazhasson, hogy a síliftek és más alpesi felvonók működését a lehető legteljesebben kitanulja, s nagy valószínűséggel Belfastba és Dublinba is eljutott a könyv IRA-vonatkozásai kapcsán.

A fenti kéziratra jellemző mániákus pontosság azonban mégsem itt üli meg igazi ünnepét, hanem Rubin Szilárd másik, szintén befejezetlen kéziratában, mely az APRÓSZENTEK címet viseli. Mintha ebben a műben ért volna össze Rubin kétféle vénája: a személyes vonzalmakkal, szerelmekkel és emlékezéssel foglalkozó, a főhős mellett számos irodalomtörténeti alakot felidéző magántörténetek, melyek a CSIRKEJÁTÉK és a RÓMAI EGYES lapjain bontakoznak ki, és az ezek mellett készült ponyvaregények bűnügyi érdeklődése, hiszen ez a könyv egy 1953–54-ben zajlott magyar sorozatgyilkosságot és az elkövető, a „törökszentmiklósi vámpír”-ként elhíresült, végül pedig halálra ítélt Jancsó Piroska életét igyekszik feltárni az oknyomozó bűnügyi újságírást és a szépírói technikákat vegyítő tényregényben.

Égyáltalán nem túlozunk, ha azt mondjuk: Rubin ebben a műben a magyar HIDEGVÉRREL megírását kísérelte meg, nem is teljesen sikertelenül.

Amíg azonban Truman Capote – akinek műveit és szakirodalmát Rubin szintén behatóan tanulmányozta – a kansasi városkában eltöltött

kilátástalan évek és a végeláthatatlan szakmai vívódás után, a könyv megjelenését követően korának egyik legünnepeltebb szerzője lett, addig Rubin gyakorlatilag belerokkant az üggyel kapcsolatos, évtizedeken át tartó nyomozásba. Hiszen a hatvanas-hetvenes évek Magyarországon egy ilyen nagy horderejű bűntény felderítése, melyet a fölsőbb hatalom sokkal inkább eltussolni és agyonhallgatni szeretett volna, mint teljes mélységében feltárni, gyakorlatilag a lehetetlenség határát súrolta – s ezen nem nagyon segített a rendszerváltás sem, amely után Rubin újult erővel kezdte zaklatni a hirtelen szabaddá vált állam különböző szerveit a korábban hozzáférhetetlen aktákért és dokumentumokért.

A mű keretét a szerző személyes története képezi: a Bűnügyi Múzeumban meglátott fotó alapján valósággal beleszeret a képen látott Jancsó Piroskába, megszállottjává válik, és elhatározza, hogy mindent kiderít róla. A szerző több ízben megosztja a regénnyel kapcsolatos kétélyeit híres íróbarátaival, Nemes Nagy Ágnessel, Pilinszkyvel, az akkor már halott Szabó Lőrinc kísértetével: ezek a magyar szépirodalom nagyjait felvonultató epizódok pedig egészen hideglelés feszültségbe kerülnek a regény középső részét képező anyaggal, mely a bűnügyek és az azt felderítő nyomozás meglehetősen szikár, láthatólag mindenre kiterjedő aprólékossgal kidolgozott leírását adja, külön kitérve minden egyes áldozat, fő- és mellékszereplő életére, életkörülményeire, a vizsgált időszakban és azelőtt azután vele történt eseményekre, nem egyszer belehelyezkedve az adott szereplő lelkivilágába is. Voltaképpen egyedül az elkövető, Jancsó Piroška motivációi maradnak homályban az egész műben: nem tudjuk, hogy valójában mennyire volt őriült vagy perverz, hogyan okolta meg maga előtt a gyilkosságokat, sőt, egyszerű lumpenelemhez képest szokatlan értelmessége, olvasottsága, udvarias viselkedése és testi szépsége, valamint a gyermekeihez való kétségbeesett ragaszkodása épp az ártatlanságára látszik utalni – vagy éppen arra, hogy valóban egy igazi pszichopatával állunk szemben, akinek egyébként annak idején külföldről is csodájára jártak a pszichológusok, ugyanis ennek a személyiségtípusnak akkoriban még csak férfiváltozatait ismerték a szakmában.

Az APRÓSZENTEK-nek azonban nem kizárólag Jancsó Piroška a főszereplője: legalább ilyen fontos szerep jut a bűntények helyszínéül szolgáló kietlen alföldi városkának, a hódoltsági múltját máig őrző Törökszentmiklósnak, mely kiváló alkalmat ad Rubinnak arra, hogy a már legkorábbi regényeiben is figyelemre méltó táj- és városleírásainak sorát újabb gyöngyszemekkel gazdagítsa, mint például a következő idézetben: „*Nincs évszak, amely e vad és végtelen utcákat megszépíti. De tavasszal, ha kedve van gyalogolni, az utas nem csak barbárságukat érzi: eltúlzottságuk költészetét is. Baktat a csillagászati számot viselő házak mentén, ahol alkonyatkor már nem látni embert, s egyszerre mintha ékszerüzlethez érne: a világos ablakokból iskolás gyerekek zivaja csap ki; megy, amíg valóban ráesteledik, s egy kútnál, amely a homályból előbukkan, hirtelen asszonyok állnak, mint víz alól fölszállt szobrok. A szél piszkos, de elhossa a vetések illatát is, s a vadmadár, ha keresztbe is, de átrepüli az utat. [...] Olyan útnak látszott, ahol Mikulás- napokon évente kitehetik az ablakba az*

eltűnt utas körözlevelekben szereplő cipőit, mielőtt egy fagytól elcsigázott nyomozó arra tévedne, ahol a körme alá futó, soha el nem fogyó nesztelen járdán idegösszeomlást kap az órák hosszat loholó rendőrkutya, s ahol a zsebtükrökkel megfésűkkel házaló ügynök rég elrothadt, mire egy csontja is előkerül a fényszóróktól ragyogó trágyadombból.”

Persze nem lehet tudni, ha Rubinnak lett volna elég ideje és energiája teljesen befejezni a regényt, az évtizedeken át húzódó lehetetlen vállalkozás milyen eredményt hozott volna: a kézirat azonban jelenlegi állapotában is olvasásra érdemes műnek látszik, mely ha egyszer megjelenik majd könyv formában is, bizonyára egészen sajátos színfolttal fogja kiegészíteni a kortárs magyar irodalom palettáját, egyedülálló bepillantást nyújtva az ötvenes évek mindennapi vidéki életébe és a korabeli bűnüldözés reménytelenül kusza működésébe.

Még jóval az idei év előtt, a halála utáni teendőkről gondolkodva egy régebbi levelében Rubin nyomatékosan és szenvedélyesen elutasított mindenféle temetési ceremóniát, zenét és beszédet, s azt szerette volna, ha hamvait „*a közös gödörbe*” szórják a szentimentalizmus legkisebb jele nélkül – ezért is gondoltam úgy, hogy a tőle való búcsúzás elsősorban a műveiről szóljon: a művekről, melyekben a II. világháború elveszett nemzedékének eltéveszthetetlenül egyéni hangja szól, és amelyeknek a valódi felfedezése talán csak most kezdődik igazán. Legyen neki könnyű a föld, s tartsa meg sokáig az emlékezet, ha már életében olyan fájdalmasan sokszor elkerülte.

Dunajcsik Máttyás

Kedves Olvasónk!

Kérjük, támogassa adója 1%-ával
a Holmi Folyóirat Alapítványt.
Adószáma: 18125218-1-41

Köszönjük!

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelenik meg

nka

Nemzeti Kulturális Alap